

અતીતનાં
અજવાળાં

अतीतनां अजवाणानां

*

श्री देवेन्द्र मुनि शास्त्री

ગુજરાતી સાહિત્યનાં ઐતિહાસિક પ્રકાશનો

બીરની વાતો ૧ થી ૫	તારાચંદ્ર પો. અડાલજી	૭૦-૦૦
વીરાંગનાની વાતો ૧-૨	"	૨૩-૫૦
ખાંડાના ખેલ	"	૧૧-૫૦
નરબંકા	"	૬-૦૦
વીર જગદેવ	"	૬-૦૦
કાઠિયાવાડની દંતકથાઓ	"	૧૧-૫૦
દંભી દુનિયા	"	૧૧-૫૦
પ્રેમપ્રભાવ	"	૬-૫૦
યુગપુરુષ પતંજલિ	જેઠાલાલ ત્રિવેદી	૧૪-૫૦
ભગવાન પતંજલિ	"	૧૪-૦૦
ગ્રીસની રાજકન્યા	"	૧૪-૦૦
પુણ્યમિત્ર કલ્કી	"	૧૪-૦૦
મહારાજ ચક્રપાલિત	નૌતમકાન્ત સાહિત્યવિલાસી	૧૩-૦૦
સેનાપતિ ભટ્ટાર્ક ૧-૨	"	૨૪-૫૦
સમ્રાટ શાસીવાહન	"	૧૫-૫૦
રા' જગરાજ	ધનશંકર ત્રિપાઠી	૧૦-૦૦
ખમા અન્નદાતા	યાદવેન્દ્ર શર્મા 'ચન્દ્ર'	૮-૨૫
વિશ્વના વિજ્ઞાનીઓ ૧ ૨	ધીરજલાલ ગજજર	૨૧-૫૦
ભારતના વૈજ્ઞાનિકો	ધીરજલાલ ગજજર	૩-૦૦
મહાકવિઓની પ્રસાદી ૧-૨	વિવિધ લેખકો	૫૬-૫૦
	*	
અતીતનાં અજવાળાં	દેવેન્દ્રકુમાર શાસ્ત્રી	૧૧-૦૦
અમૃતધારા	લલિતકુમાર શાસ્ત્રી	૩૦-૦૦
ચંબલ તારાં વેરઝેર	જિતેન્દ્ર કંસારા	૨૬-૨૫
નુરજહાં ૧-૨-૩	રસિક મહેતા	૩૭-૫૦
અનારકલી ૧-૨	"	૨૬-૫૦
પૌરાણિક આખ્યાન માળા ૧૨ પુ. સેટ		
	લે. નૌતમકાન્ત સા. બિલાસી	૭૮-૦૦

अतीतनां अजवाणानां

लेखक :
श्री हेवेन्द्र मुनि शास्त्री

श्री लक्ष्मी पुस्तक सँडार, गाँधीमार्ग, अमदावाद.

પ્રકાશક :

ધનરાજ ધાસીરામ ડોઠારી
શ્રી લક્ષ્મી પુસ્તક ભંડાર
ગાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ

પ્રથમ આવૃત્તિ ૧૯૭૫

(C) પ્રકાશકને સ્વાધીન

કિંમત ૧૧-૫૦

મુદ્રક :

અળદેવદાસ મણિલાલ શાહ
રમેશ પ્રિન્ટરી
ખાડિયા, ચાર રસ્તા, અમદાવાદ

થોડીક વાત....

ઐતિહાસિક દાર્શનિક, સાંસ્કૃતિક અને આધ્યાત્મિક ગ્રંથોના વાચન પ્રત્યે સ્વાભાવિક રીતે જ મારી અભિરુચિ રહી છે. એ ગ્રંથો વાંચતાં મને જે વાત વધુ પસંદ પડે છે તે હું મારી ડાયરીમાં ટપકાવી લઉં છું.

પ્રસ્તુત પુસ્તક 'અતીતનાં અજવાળાં'માં કોઈ કડીખંદ ઇતિહાસ રજૂ કર્યો નથી પરંતુ ઇતિહાસનાં એ દેહીપ્યમાન નક્ષત્રોનો પરિચય જરૂર છે. જેણે મને અત્યંત પ્રભાવિત કર્યો છે.

આ વિરાટ વિશ્વમાં કોઈ કોઈ ને યાદ કરતું નથી. કાળના મહાસિંધુમાં માનવના જીવનખિંદુનું મૂલ્ય પણ શું? પ્રતિદિન જગતમાં કરોડો માનવીઓ જન્મે છે અને મરે છે. એમને કોણ યાદ કરે છે? જે મા-બાપની દુઃખાળી છત્ર-છાયામાં આનંદભરે ઉછરે મળ્યો હોય તેમને ય માણસ ભૂલી જાય છે.

પરંતુ ક્યારેક એવાં વિરલ વિશિષ્ટ વ્યક્તિ-રત્નો અવનિ પર અવતરે છે જે માનવીના મનોહૃદય પર એવી ગહન છાપ અંકિત કરે છે કે તે ભૂલી જ ન શકાય.

આ પુસ્તકમાં એવી જ કેટલીક ઐતિહાસિક ઘટનાઓ છે એથી વાચકોને જે કંઈક પ્રેરણા પ્રાપ્ત થશે તો હું મારો શ્રમ સાર્થક સમજીશ.

પરમશ્રદ્ધેય રાજસ્થાનકેસરી પ્રસિદ્ધવક્તા પૂજ્ય ગુરુવર્ધશ્રી પુષ્કરમુનિજી મહારાજના હાર્દિક આશીર્વાદથી જ હું સાહિત્ય-ક્ષેત્રે પ્રગતિ કરી રહ્યો છું. એમનો આભાર કયા શબ્દોથી વ્યક્ત કરું તે જ મને નથી સ્મરતું. આ પુસ્તકમાં જે કંઈ સારું છે તે એમનાં જ માર્ગદર્શન અને અસીમ કૃપાનું ફળ છે.

પુસ્તકના અનુવાદ અને પ્રકાશનમાં શ્રી. ધનરાજભાઈ કોઠારીએ જે રસ દાખવ્યો છે તે એમના સંસ્કારપ્રિયતાના પ્રતીક સમાન છે.

—દેવેન્દ્ર મુનિ

ક્રમ

૧ મહામંત્રી શકટાલ	૧	૩૦ 'રીઝ અને ખીજ	૧૦૨
૨ આચાર્યશ્રી હીરવિજય	૧૫	૩૧ મહાયજ	૧૦૪
૩ સિદ્ધસેન દિવાકર	૧૯	૩૨ ભક્ત રૈદાસ	૧૦૯
૪ રત્નાકર સૂરિ	૨૪	૩૩ વિજય રહસ્ય	૧૧૫
૫ 'પૂજા બાંધી રહો છું,' ૨૮		૩૪ રાજકુમારનું ચાતુર્ય	૧૨૧
૬ નિઃસ્પૃહ સંત આનંદધન	૩૦	૩૫ પ્રતિભાની પ્રતિભા	૧૨૬
૭ આધ્યાત્મિક શક્તિ	૩૩	૩૬ શંકાનું નિવારણ	૧૩૦
૮ ભક્તિ આગવી સંપત્તિ છે	૩૫	૩૭ અમરકળ	૧૩૪
૯ ધર્મગુરુ	૩૭	૩૮ યોગ્ય પુત્ર	૧૩૯
૧૦ અદ્ભુત ક્ષમા	૩૯	૩૯ અણુમોલ જીવન :	
૧૧ આત્મવૈભવ	૪૨	કોડીને મોલ	૧૪૫
૧૨ ચંદ્રગુપ્ત મૌર્ય	૪૪	૪૦ સમરયાનો ઉકેલ	૧૪૭
૧૩ દાનવીર જગકુશા	૪૭	૪૧ શું માનવ જીવન	
૧૪ દાનવીર ખેમો દેદરાણી	૪૯	ગરીબ છે ?	૧૫૪
૧૫ રાજ કુમારપાળની		૪૨ આદર્શ ભાવના	૧૫૬
દયાળુતા	૫૬	૪૩ બાદશાહની રામાયણ	૧૫૯
૧૬ સંકલ્પની દૃઢતા	૫૯	૪૪ આનંદ ક્યાં ?	૧૬૧
૧૭ તાળું ભોજન	૬૨	૪૫ પરીક્ષા	૧૬૮
૧૮ મહામંત્રી ઉદયન	૬૫	૪૬ કળિયુગનો ઓષ	૧૭૪
૧૯ આશાશાહની વીર માતા	૨૮	૪૭ અલગ અલગ સભ્ય	૧૭૮
૨૦ દાર્શનિકની સંપત્તિ	૭૨	૪૮ કળાદેવતા	૧૮૧
૨૧ અહંકારનો નાશ	૭૪	૪૯ મૂર્ખાઓની યાદી	૧૮૧
૨૨ દાનવીર મહાકવિ માધ	૭૬	૫૦ ક્ષમામૂર્તિ	૧૮૬
૨૩ અભિમાન ન કર	૮૦	૫૧ કુરુજ્ઞામૂર્તિ	૧૮૮
૨૪ વચનનાં બાણ	૮૩	૫૨ શિષ્યોની પરીક્ષા	૧૯૮
૨૫ પ્રશંસા	૮૫	૫૩ આચાર્ય ભદ્રબાહુ	૨૦૧
૨૬ માનવતાભર્યો વ્યવહાર	૮૮	૫૪ આર્ય સ્થૂલિભદ્ર	૨૦૬
૨૭ સયાજીરાવ	૯૦	૫૫ આર્ય વજ્રસ્વામી	૨૦૯
૨૮ સાચો કલાકાર	૯૩	૫૬ આચાર્ય હરિભદ્ર	૨૧૫
૨૯ પાવન વ્રત	૯૭		

अतीतनां अजयाणां

મહામંત્રી શકટાલ

જે સમયે પાટલિપુત્રના સિંહાસન ઉપર નવમા નંદનું રાજ્ય હતું તે સમયે મહાઅમાત્ય કલ્પકવંશી શકટાલ હતો. એમનું ખીબુ નામ 'શ્રીવત્સ' હતું. શકટાલને સ્થૂલભદ્ર અને ત્રિયક નામે બે પુત્રો હતા. બાળપણથી જ સ્થૂલભદ્ર જગત પ્રત્યે ઉદાર અને વૈરાગી હતા. યુવાનીમાં પણ તેઓ યોગીની ખેડે મૌન બનીને આત્મચિંતનમાં લીન રહેતા હતા. ન તો એમને અહીં તહીં આવકું જવું પસંદ હતું કે ન આમતેમ કોઈ સાથે બેવાતો કરવાનું. સંતો માટે વૈરાગ્ય ભૂષણ છે પરંતુ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેનાર તેને દૂષણ ગણે છે. સ્થૂલભદ્રનો ત્યાગ-વૈરાગ્યથી તારેલો વ્યવહાર મહાઅમાત્ય શકટાલ માટે માથાના દુખાવારૂપ બની ગયો. તે વિચારવા લાગ્યો કે બધાં સુધી સ્થૂલભદ્રના જીવનમાં સ્ફૂર્તિનો સંચાર ન થાય, સાંસારિક કામોમાં કુશળતા પ્રાપ્ત ન થાય, વ્યવહારપટુતા ન આવે ત્યાં સુધી તે મહાઅમાત્યનું ગૌરવમય પદ કેવી રીતે નિભાવી શકશે ? તેણે સ્થૂલભદ્રને સાંસારિક કળાઓમાં પ્રવીણ બનાવવા માટે મગધની મહાન સુંદરી, નૃત્યકલાવિશારદા કોશા પાસે મોકલ્યો.

પાટલિપુત્રમાં તે વખતે વરુચિ નામે એક ખીજે વિદ્વાન રહેતો હતો. તેના ઉપર સરસ્વતીની તો કૃપા હતી પરંતુ એ અભિમાની અને દંભી હતો. રાજા નંદની સમક્ષ તે રોજ એકસો અને આઠ શ્લોક નવા રજૂ કરતો. તેની પ્રખળ પ્રતિભા જોઈને રાજા ચકિત હતો પરંતુ મહાઅમાત્ય શકટાણની અનિચ્છાને લીધે તે રોજ તેને કંઈ પણ આપી ન શકતો.

વરુચિ સમગ્ર ગયો કે મહાઅમાત્યની ઉદાસીનતા જ મારા પુસ્કારની આડે આવી રહી છે. એક દિવસ તે મહાઅમાત્યને ઘેર પહોંચ્યો અને પોતાની વિદ્વાતાની છાપ મહાઅમાત્યની પત્ની પર પાડી. પુત્રુષના પ્રમાણમાં સ્ત્રી ધણી વધુ ભાવુક અને સંવેદનશીલ હોય છે. વરુચિએ પોતાની કરુણ કથા સંભળાવતાં કહ્યું : 'જે મહાઅમાત્ય થોડા પણ પ્રસન્ન થઈ જાય, તો રાજા એટલું ધન વરસાવે કે માટું દારિદ્ર્ય મટી જાય અને હું કાયમ માટે સુખી થઈ જઉં.'

મંત્રીની ભાવુક પત્નીએ તેને આશ્વાસન આપ્યું કે તે કોઈ પણ રીતે મહાઅમાત્યને પ્રસન્ન કરશે અને તેઓ રાજા સામે તમારી પ્રશંસાના બે શબ્દો કહેશે.

વરુચિ પોતાના પાસા સીધા પડતા જોઈ ખૂબ જ રાજી થયો. તેણે મુક્ત કંઠે મહાઅમાત્યની પત્નીની પ્રશંસા કરી.

હવે દરરોજ મહામંત્રીની પત્ની વરુચિની વિદ્વાતાની, શીઘ્રકાવ્યની પ્રશંસા કરતી અને કહેતી. 'આપ એમના પ્રત્યે આટલા ઉદાસીન કેમ રહો છો? આપે તો ગુણ-ગ્રાહક થવું જોઈએ.'

મહામંત્રી પત્નીની બોળી વાતો સાંભળી સ્મિત કરતો. પણ એક દિવસ ધણો આગ્રહી થવાથી તેણે કહ્યું : 'પ્રિયે! તું બાણ છે કે વરુચિ વિદ્વાન જરૂર છે પરંતુ તેનામાં મિથ્યા અભિમાન અને દંભ છે. આ દુર્ગુણ કૂલની સાથે કાંટાની માફક છે. તે પોતાની વિદ્વતાથી લોકોને ગેરમાર્ગે દોરે છે. મિથ્યાચાર ફેલાવાના બચથી તેને હું પ્રોત્સાહન આપતો નથી.'

'જો તે દંભી અને બનાવટી છે તો તેથી આપને શું લેવાદેવા છે? આપ જો પ્રશંસાના એ શબ્દો કહી દેશો, તો તેનું બલુ થઈ જશે. આપે દયાથી પ્રેરિત થઈને પણ તેની પ્રશંસા કરવી જોઈ એ.'

પત્ની દ્વારા અનેક વખત પ્રેરણા મળતાં મહાઅમાત્ય શકટાલ પીગળી ગયા. એમણે ખીજે દિવસે રાજસભામાં વરુચિએ શ્લોક વાંચ્યો ત્યારે મંદ સ્મિત સાથે એક જ શબ્દ કહ્યો. 'સુંદર.' મહાઅમાત્યના મુખેથી આટલો શબ્દ નીકળતાં જ રાજા નદે એકસો આઠ શ્લોકના બદલામાં એકસો આઠ સુવર્ણમુદ્રાઓ પુરસ્કાર તરીકે આપી દીધી. વરુચિ રાજી રાજી થઈ ગયો. હવે તે દરરોજ એકસો આઠ શ્લોકો સભળાવતો અને તેના બદલામાં તેટલી જ સુવર્ણમુદ્રાઓ મેળવતો. થોડા વખતમાં સરસ્વતી અને લક્ષ્મીનો મેળ ખેસી જતાં તેમો અહંકાર વધુ પ્રકાશી જઈયો. 'કારેલું કડવું તો હતું જ તેમાં લીમડે ચડી જિજ્ઞૃંસું પછી કડવાશની વાત જ શી?' એ કહેવત સાચી પડવા લાગી. જનતા-જનાર્દન વચ્ચે એ મિથ્યા પ્રચાર કરવા લાગ્યો.

મહામંત્રી શકટાલે વિચાર્યું : 'આ રોજ અપાતી એક સો આઠ સુવર્ણમુદ્રાઓ એ દેખીતી રીતે જ રાજકોપનો દુકુખએગ

છે. એક દિવસ એકાંતમાં તેણે રાજા નંદને કહ્યું : 'મહારાજ! વરરુચિને આપ નિરર્થક જ રાજ-ખજનો શા માટે લૂંટવી રહ્યા છો?'

રાજા : 'મંત્રીવર! આપ કેમ એમ કહો છો? એ એકસો આઠ શ્લોક રચીને લાવે છે એ શું ઓછા આશ્ચર્યની વાત છે? વિદ્વાનતું સન્માન કરવું એ અમારો રાજધર્મ છે.'

મહામંત્રી : 'રાજા! એ આપણી આંખોમાં ધૂળ નાંખવા પ્રયત્ન કરે છે. તે સાહિત્યનો ચોર છે. જૂના શ્લોકો ગોખી લાવે છે, અને નવા કહીને સંભળાવે છે.'

રાજા : 'મંત્રીવર! આપે એ કેવી રીતે જાણ્યું કે એ જૂના શ્લોકો સંભળાવે છે.'

મંત્રી : 'રાજા! એ જે શ્લોકો સંભળાવે છે તે તો મારી સાતે દીકરીઓને પહેલેથી જ કંઈસ્થ છે. આપ જે ઇચ્છો તો કાલે જ તેની પરીક્ષા લઈએ.'

રાજાએ ઉત્સુકતાથી કહ્યું : 'જરૂર.'

ખીજે દિવસે રાજસભામાં પડદો નાંખવામાં આવ્યો. તેની અંદર મંત્રીની યક્ષા, યક્ષદત્તા, વગેરે સાતે પુત્રીઓ આવીને બેસી ગઈ. વરરુચિએ ઉપસ્થિત થઈને રાજાની માફક ગંભીર સ્વરે એકસો આઠ શ્લોક સંભળાવ્યા.

મહામંત્રીએ પૂછ્યું : 'કહો વરરુચિ! આ શ્લોકો જે આપે સંભળાવ્યા છે તે કોની રચના છે? કોણે બનાવ્યા છે?'

પોતાની શીઘ્ર પ્રતિભાનો ઉપહાસ થતો જોઈને વરુચિ ચણચણી ઊઠ્યો : ‘ મંત્રીપ્રવૃત્ત ! શું હજી સુધી આપને ખબર નથી પડી કે આ શ્લોકો કૈના લખેલા છે ? હું જે કોઈ શ્લોકો બોલું છું તે ખીખઓએ બનાવેલા નહિ પરંતુ મારી પોતાની રચનાઓ છે. હું આ જ સમયે અહીં જ આવીને શીઘ્ર રચના કરું છું.’

મહાઅમાત્ય : ‘ આ કથન અસત્ય છે. નયું જૂઠ છે. તમે જે શ્લોકો આજે સંલખાવ્યા તે તો કોઈ પ્રાચીન કવિની રચનાઓ છે.’

વરુચિ : ‘ એ ખોટું છે. તદ્દન અસત્ય છે. આપ જરા સાબિતી આપો. માત્ર મોઢેથી કહેવાથી કોઈ વાત માનવામાં ન આવે.’

મહાઅમાત્ય : ‘ પ્રમાણ હાજર છે. યદ્યા વગેરે મારી સાથે ય દીકરીઓને આ શ્લોકો મોઢે છે. તે હમણાં જ તમારી સામે પ્રસ્તુત કરી શકે છે.’

સભામાં સનસનાટી મચી ગઈ. રાજા મૌન હતો, મહાઅમાત્યનો આદેશ મેળવીને કુમારી યદ્યા મંચ પર આવી. મહાઅમાત્યે પૂછ્યું : ‘ કેમ બેટી, પરિત વરુચિએ જે શ્લોક હમણાં સંલખાવ્યો તે શું તને યાદ છે ?’

‘ હા પિતાજી !’

‘ તો સંલખાવ બેટી.’

આંસા મળતાં જ યદ્યાએ વરુચિના કહેલા એકસો આઠ શ્લોક જેમના જેમ સંલખાવી દીધા.

વરરુચિના હાથપગ ઠીલા પડી ગયા. માથું શૂન્ય થઈ ગયું. આંખો નિસ્તેજ થઈ ગઈ. ચહેરો પૂણી જેવો સફેદ થઈ ગયો. તેને સમજાતું નહોતું કે આ શું થઈ ગયું.

મહામંત્રી શકટાલે વરરુચિ તરફ જોયું અને કહ્યું : 'વરરુચિ ! આ શ્લોકો મારી સાતે પુત્રીઓને યાદ છે. ઇચ્છા હોય તો સાંભળી શકો છો.'

હોડ કરડતાં વરરુચિએ કહ્યું : 'હા ! તો સાંભળાવો.'

તે પછી યક્ષદતા મંત્ર પર આવી તેણે પણ એ જ રીતે શ્લોકો સાંભળાવ્યા. આમ એક પછી એક સાતે કન્યાઓએ એ શ્લોકો સાંભળાવી સભાને સ્તબ્ધ કરી દીધી.

આખી સભા વરરુચિનો તિરસ્કાર કરવા લાગી. રાજ્યએ પણ તેનો તિરસ્કાર કર્યો. મોઢું નીચું કરી તે પોતાના ઘર તરફ ચાલતો થયો. તેનું લોહી ઊકળી ઊડ્યું. અનેક પ્રયત્નો કરવા છતાં તેને મહામંત્રીની ચાલાકી ન સમજાઈ.

હકીકત એ હતી કે મહામંત્રીની સાતે પુત્રીઓની યાદ-શક્તિ એટલી વિલક્ષણ હતી કે પહેલી કન્યાને એક વાર સાંભળતાં જ કઠિનમાં કઠિન પદ પણ યાદ રહી જતું હતું. ખીજને એ વાર સાંભળવાથી યાદ રહી જતું હતું, ત્રીજને ત્રણ વાર સાંભળવાથી યાદ રહી જતું. આ રીતે ક્રમશઃ સાતમીને સાત વાર સાંભળવાથી યાદ રહી જતું હતું. એમનું મસ્તક એક કેમેરા જેવું હતું, જેમાં આખું ય શબ્દચિત્ર અંકિત થઈ જતું પરંતુ એ, રહસ્યની ખપ્પર કોઈને ન પડી.

વરરુચિ દંબી હતો. તેણે નવો દંબ ફેલાવવો શરૂ કર્યો. સવારે તે ગંગા નદી ઉપર જતો અને એકે સો આઠ શ્લોકો બોલીને ગંગાની સ્તુતિ કરતો. પણ પાણીમાં ઓળીને તે જેવો નયસ્કાર કરવા નીચે ઝૂકતો તેવી જ એકસો આઠ સુવર્ણ-મુદ્રાઓ પાણીમાંથી બિછળીને બહાર આવી જતી.

જનતાએ જ્યારે આ અદ્ભુત ચમત્કાર જોયો ત્યારે તે આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગઈ. સેંકડો વ્યક્તિ રોજ આ દ્રશ્ય જોવા માટે એકઠી થતી. વરરુચિ કહેતો : 'રાજા ભલે મારી કવિતાનું સન્માન ન કરે, પરંતુ મારી કવિતા પર સાક્ષાત્ ગંગા માતા પ્રસન્ન છે.'

મહામંત્રી શકટાલે જ્યારે આ અનોખી ચર્ચા સાંભળી ત્યારે પોતાના ગુપ્તચરો મારફતે તપાસ કરાવી અને જાણ્યું કે વરરુચિ પોતે જ રાતના સમયે ગંગાકાંઠે જઈ પાણીમાં સુવર્ણ-મુદ્રાઓને એક યંત્રમાં રાખી દે છે. યંત્ર એવી રીતે બનાવ્યું હતું કે એને પણ વડે દબાવતાં જ મુદ્રાઓ બહાર કાઢતું. વરરુચિએ મુદ્રાઓ નાંખ્યા પછી ગુપ્તચરોએ કાઠી લીધી અને તે મુદ્રાઓ લાવીને મંત્રીને આપી દીધી.

ખીજે દિવસે રાજા મંત્રી સાથે વરરુચિને ચમત્કાર જોવા માટે ગંગાકિનારે આવ્યો. મંત્રી અને રાજાને જોઈને વરરુચિ ખુશીથી કુલાવા માંડ્યો. શ્લોકપાઠ પૂર્ણ થતાં જ વરરુચિએ દરરોજની માફક યંત્રને પણ વડે દબાવ્યું. તેમાંથી માત્ર 'ચર-ચર' એવો અવાજ નીકળ્યો, પરંતુ સોના-મહોરો નીકળ્યા. તેને ચહેરો સફેદ પૂણી જેવો બની ગયો. એ સમજી ન શક્યો કે આ શું થઈ ગયું !

મહામંત્રી શકટાલ આગળ વધ્યો, પંડિતજીને જરાક નમસ્કાર કરી અંતે પૂછ્યું : 'કેમ પંડિતજી ! શું અશરફીઓ નાંખતા ભૂલી ગયા ? કે કોઈએ ચોરી લીધી ?'

વરરુચિ સમજી ગયો કે મહામંત્રીને મારા કાળા કામની ખબર પડી ગઈ છે.

મહામંત્રીએ ગંભીર હાસ્ય કરતાં કહ્યું : 'પંડિતજી ! ચિંતા ન કરો, જે ગંગા નદી પ્રસન્ન ન થઈ તો કંઈ વાંધો નહિ. પણ મહારાજા નંદ આપ પર પ્રસન્ન છે. લો, આ તે જ થેલી છે જે ગઈ કાલે આપે યંત્રમાં નાંખી હતી.'

આખી બીડમાં ખામોશી પ્રસરી રહી. વરરુચિ જાણે ધરતીમાં ગરક થઈ રહ્યો હતો. એને ચક્કર આવવા માંડ્યાં.

મહામંત્રીએ અનુચરોને આદેશ આપીને ગંગામાં ધૂપાવેલા શુભ યંત્રને બહાર કઢાવ્યું. રાજા અને પ્રજાની સામે વરરુચિની પાખડ-લીલા ઉઘાડી પડી ગઈ. સૌની જીભે એક જ વાત રમતી હતી. આ જેવો મોટો વિદ્વાન છે તેવો જ મોટો ધુતારો છે.

વરરુચિનાં આંતર મનમાં વેરની ભયંકર આગ ભસૂકી ઊડી. તેણે શકટાલને જનથી ખલાસ કરી નાંખવાનું નક્કી કર્યું, તે માટે તેણે અનેક પડ્ડયંત્રો રચ્યાં પરંતુ સફળ ન થઈ શક્યો. છેવટે તેણે એક દાસીને ફેાડી. દાસી દ્વારા શકટાલના ધરતી ખંધી વાતોની જાણ વરરુચિને થવા લાગી. વરરુચિએ ખીજાં કાર્યો છોડીને બાળકોને અભ્યાસ કરાવવાનું કામ શરૂ કર્યું.

એક દિવસ દાસીએ વરરુચિને કહ્યું કે હમણાં હમણાં શકટાલના

ઘરમાં ખૂબ જ આનંદનું વાતાવરણ રહે છે. મહામંત્રીના પુત્ર શ્રિયકના વિવાહની તૈયારીઓ ઘર્ષ રહી છે. વિવાહમાં મગધ શાસનની તમામ વ્યક્તિઓ—મંત્રાટથી માંડીને અદના કર્મચારી સુધી ઉપસ્થિત રહેશે. એમને અર્પણ કરવા માટે જાત જાતનાં અસ્ત્ર-શસ્ત્ર, છત્ર, આભૂષણ વગેરે બનાવવામાં આવી રહ્યાં છે.

વરદુચિએ જોયું કે આનાથી વધારે સારો અવસર બીજો નહીં મળે. તેણે સદર ઘટનાને વિકૃત કરીને જનતામાં બ્રમ ફેલાવવા શરૂ કર્યો :

‘નન્દરાય નવિ જજ્જુઠ, જે શકટાલ કરેસિ,
નન્દરાય ખારિઉ કરી, સિરિય ઉ રાજ ઠવેસિ.’

નન્દરાજ શકટાલ ઉપર વિશ્વાસ કરી બેઠો છે, તેને કંઈ પણ ખબર નથી કે શકટાલ શું કરવાનો છે. એ તો રાજ નંદની હત્યા કરીને પોતાના પુત્ર શ્રિયકને સિંહાસન ઉપર બેસાડશે.

વરદુચિએ આ પદ્ય બાળકોને શિખવાડ્યું અને મીઠાઈ વગેરેનું પ્રલોભન આપીને નગરની શેરીએ શેરીએ અને ઘેર ઘેર તેને પ્રસારિત કરી દીધું. ઠેર ઠેર આ જ ગાથા સંભળાઈ રહી હતી. અહીં તહીં અધે જ શકટાલના રાજવિદ્રોહની ચર્ચા થવા લાગી. શકટાલના વિરોધીઓ આનો ખૂબ પ્રચાર કરવા લાગ્યા.

આવા વિરોધીઓએ એક વાર સમય જોઈને રાજને કહ્યું :
‘રાજન્! શકટાલના ઘરમાં રાજવિદ્રોહની તૈયારીઓ જોરશોરથી થવા માંડી છે. અનેક પ્રકારનાં અસ્ત્ર-શસ્ત્ર અને આયુધો બની રહ્યાં છે.’

રાજ્યએ ગુપ્તચરો મોકલી તપાસ કરાવી તો, જે વિરોધીઓએ કહ્યું હતું તે સાચું પડ્યું. જ્યારે દષ્ટિ બદલાય ત્યારે સૃષ્ટિ પણ બદલાય છે. શ્રિયકના વિવાહની તૈયારીઓને રાજદ્રોહની તૈયારીઓ સમજવામાં આવી, મહાઅમાત્ય શકટાલ પ્રત્યે રાજના મનમાં ભયંકર રોષ અને ઘૃણાની ભાવના ઉત્પન્ન થઈ.

મહાઅમાત્ય દરરોજની પેઠે રાજસભામાં ગયા, પરંતુ રાજની આંખમાંથી ક્રોધના તણખા ઝરતા હતા. રાજનો ચહેરો એકદમ બદલાઈ ગયો હતો. મહાઅમાત્ય થોડી ઢાળો માટે રાજસભામાં રોકાયા અને પછી તુરંત જ રાજને નમસ્કાર કરી પાછા ફર્યા.

શકટાલ વિચક્ષણ બુદ્ધિ ધરાવતો હતો. તેને આખી ય પરિસ્થિતિ સમજતાં સહેજ પણ વાર ન થઈ. રાજ ખોટા વહેમનો શિકાર થયેલો છે અને તે કયાંક આખા કુટુંબને જ મોતની સજા ન કરી દે એ બાબત એ વિચારવા લાગ્યો.

તે જ સમયે મહામંત્રીએ શ્રિયકને બોલાવ્યો. શ્રિયકે આવી અને નમસ્કાર કર્યા પરંતુ પિતાના ચહેરા પર ઘેરી ચિંતા છવાયેલી હતી. હૃદયથી પણ હાથ રાખીને તેઓ કોઈક મહાન સમસ્યા ઉકેલવામાં મગ્ન હતા. શ્રિયકને પાસે બોલાવીને તેમણે કહ્યું : ‘રાજનીતિ ખૂબ જ વિચિત્ર છે. તેનું સ્વચ્છર ફરતું જ રહે છે. જે ધરમાં તારા વિવાહની મંગળ તૈયારીઓ થઈ રહી છે તેને રાજ-વિદ્રોહનો અફો માની લેવાયો છે. રાજ અને ખીજા કર્મચારીઓ મારા દુરમન બની ગયા છે. મને રાજ-દ્રોહી માનવામાં આવ્યો છે. એ ખબર નથી કે કયા વખતે આખા કુટુંબે મૃત્યુને સ્વધીન થવું પડે.’ આટલું કહેતાં કહેતાં તો મહામંત્રીની આંખો ભિન્નઈ ગઈ.

ત્રિયક મહારાજા નંદનો મુખ્ય અંગ-રક્ષક હશે. તેને કાને પણ પહેલાં આ વાત આવી જ્ઞતી પરંતુ તેને કપોલકલ્પિત માનીને તે એને ઠાળતો રહ્યો હતો. એ તો એમ માનતો હતો કે નંદવંશી રાજા પોતાના મંત્રીઓને ક્યારેય રાજ-વિદ્રોહી સમજી જ નથી શકતા; પરંતુ તેની આ ધારણા ખોટી પડી.

શકટાલે પોતાના મનને મજબૂત બનાવીને ફરીથી કહ્યું : 'ત્રિયક! આ મહાન આરોપનો સામનો તારે કરવો પડશે. હવે વખત આવી પહોંચ્યો છે, રાજાને વિશ્વાસ દેવડાવવા માટે તારે પોતાની નિર્મળ રાજ-ભક્તિનું પ્રમાણ આપવું પડશે.'

ત્રિયકે પોતાના મજબૂત અને તત્પર બાહુ પર નબર નાંખી અને કહ્યું : 'પિતાજી! હું તૈયાર છું. આપનો આદેશ મળતાં જ રાજભક્તિ માટે હું મારા પ્રાણ પણ ન્યોછાવર કરી શકું છું.'

શકટાલ : 'પુત્ર! તારા અણુમોલ પ્રાણની હમણાં જરૂર નથી. હમણાં તો માત્ર મારા જ પ્રાણોની આવશ્યકતા છે.' પછી પોતાની તલવાર ત્રિયકના હાથમાં સોંપતાં તેણે કહ્યું : 'કાલે સવારે હું રાજાને નમસ્કાર કરવા જઈ તે સમયે તલવારના એક જ ઝાટકાથી મારા પ્રાણોની આહુતિ આપીને તારી રાજ-ભક્તિનો પરિચય કરાવજો.'

ત્રિયકનું હૃદય કાંપી ગયું, 'પિતાજી! આ કેવી રાજ-ભક્તિ? ખોટા વહેમને લીધે આપના પ્રાણ જાય અને તે પણ મારા હાથે? આવું નિંદ્ર કાર્ય હું ક્યારેય ન કરી શકું.'

શકટાલ : 'પુત્ર! હું તારા હૃદયની વાત જાણું છું, પરંતુ તું જો આ કાર્ય નહિ કરે તો રાજદ્રોહનો આરોપ લગાવીને રાજ

આખા ય કુટુંબને ઘાણીમાં ઘાલી પીલી નાંખશે. શું આ કુળ-ક્ષય તને મંજૂર છે ?

ત્રિયકની તો જાણે જીલ જ સિવાય ગઈ. તેના મોઢામાંથી એક શબ્દ પણ નહોતો નીકળતો. એના હૃદયમાં તોફાન મચ્યું હતું. 'આ તે કેવી રાજ-લક્ષિ ? જ્યાં માનવ-જિંદગીની કોઈ કિંમત નહિ ? આ તે રાજ-નીતિ કે યમ-રાજનીતિ ? પિતા જ પુત્રના હાથમાં તલવાર આપીને પોતાની હયા કરવાનું કહે છે. હું ક્યારેય આવું કાર્ય નહિ કરું.'

શકટાલ : 'પુત્ર ! તું હજી રાજનીતિના ગંભીર દાવ નહિ સમજી શકે. આ વખતે તું વધારે નહિ તો એટલું જ સમજી લે કે તારે પિતૃવંશની પ્રતિષ્ઠા અને કુળની રક્ષા માટે આ કામ કરવાનું છે.'

ત્રિયક : 'પિતૃહત્યાનું મહાન પાપ મારાથી નહિ થઈ શકે.'

શકટાલે ત્રિયકને જાતી સરસો આંપતાં કહ્યું : 'પુત્ર ! તું પિતૃહત્યાના પાપથી ડરે છે, પરંતુ તને પાપ નહિ લાગે કારણ કે રાજસભામાં પહોંચતાં પહેલાં જ હું તાલપુટ વિષ મોઢામાં મૂકી રાખીશ. તેનાથી મારું મૃત્યુ જરૂર થશે. તારે તો માત્ર નિમિત્ત જ થવાનું છે. એ જ તારી રાજ-લક્ષિનું પ્રમાણ બનશે અને તારા વંશની પ્રતિષ્ઠાને આધાર થશે. એ તારી કુળ-પરંપરાનું પ્રતીક બનશે. તું મને વચન આપ કે તું મારા કથનનું દૃઢતાથી પાલન કરશે. તું જ કહે કે પિતાની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન શું પિતૃહત્યા સમાન નથી ?'

આંખોમાંથી અશ્રુ વહાવતાં શ્રિયકે સ્વીકૃતિસૂચક મસ્તક દલાવ્યું.

મહાઅમાત્ય શકટાલ મનોમન જ બધાની ક્ષમાયાચના કરી, વીતરાગ ભગવાનને નમન કર્યા અને પ્રસન્ન મનથી રાજસભામાં પહોંચ્યા.

રાજની પેઠે જ શ્રિયક રાજના અંગ-રક્ષકના સ્થાન પર નિયુક્ત હતો. મહામંત્રીને જ્ઞેતાં જ રાજની ભ્રમરો ખેચાઈ ગઈ. મહામંત્રીએ નમન કરવા માટે માથું નમાવ્યું ત્યાં જ તાતી તલવાર એમની ગરદન પર પડી. એક જ ઝટકે મસ્તક ધડથી અલગ થઈ ગયું. લોહીની નદી વહી ગઈ. ચારે તરફ હાહાકાર મચી ગયો. પુત્રના હાથે પિતાની હત્યા! લોકો દિગ્મૂઢ બનીને જ્ઞેતાં જ રહી ગયા.

રાજએ એકીટશે શ્રિયક તરફ જોઈ રહેતાં કહ્યું: 'અરે! તેં આ શો અન્યાય કરી નાંખ્યો, કોણે કહ્યું હતું તને આ કાર્ય કરવા માટે?'

'રાજન્! મને એવા પિતા ન જોઈએ જે રાજપ્રોહ કરતા હોય. હું રાજનો ભક્ત છું. જે રાજનો શત્રુ તે મારો શત્રુ. પછી ભલે તે પિતા હોય અથવા ભાઈ, તેની અંતિમ દશા આ જ થાય.' શ્રિયકનો તેજસ્વી અને રણકતો સ્વર સભામાં એક ખૂણેથી બીજા ખૂણા સુધી ગુંજી રહ્યો હતો પરંતુ તેના આંતરમનમાં તે ભયકર હાહાકાર મચી રહ્યો હતો. મનમાં રાજ પ્રત્યે ધૃષ્ટા હતી પરંતુ ઉપર ઉપરથી સ્વામિભક્તિના મધુર સ્વર ગીકંતા હતા.

રાજ્યએ સાશ્રય ત્રિયક તરફ જોયું અને કહ્યું : 'ત્રિયક ! શું અરેખર શકટાલ રાજદ્રોહની તૈયારી કરી રહ્યા હતા ?'

ત્રિયકે ધીરેથી કહ્યું : 'રાજન્ ! જે વાસ્તવિક હોય છે તે સત્ય નથી હોતું, જે રાજ સમજે છે તે જ સત્ય હોય છે. જે કે શકટાલ રાજભક્ત હતા તો પણ આપે તેમને રાજદ્રોહી સમજ લીધા હતા.'

રાજ : 'ત્રિયક ! શું વાત કરો છો ? રાજ્ય સામે જળવો કરવાની તૈયારીઓ શું તમારે ત્યાં નહોતી ચાલતી ? શું એ જોટું છે ?'

ત્રિયક : 'એ તૈયારીઓ રાજ્યવિપ્લવની નહિ પરંતુ મારા લગ્નની ઘર્ષ રહી હતી. કિન્તુ કેટલીક દુષ્ટ વ્યક્તિઓએ નાહક આપના કાન ભંભેર્યા હતા. મહામંત્રીનું અલિદાન આપ્યા વિના આપના મનનો ભ્રમ દૂર કરી શકાય તેમ નહોતો. સમજવવા છતાં પણ આપ સમજી શકો તેમ નહોતા. આથી મારે આપના ચરણો પર એમનું અલિદાન ચડાવવું પડ્યું.'

રાજ : 'ત્રિયક ! ભૂલમાં જ મહામંત્રી ચાલ્યા ગયા !'

રાજ્યએ ત્રિયકને ચૂમી લીધા. તેની નિમજૂક મંત્રીપદ પર કરી.

દરેકને મુખે શકટાલની રાજ-ભક્તિ, પ્રજાપ્રેમ, કુશળ રાજ-નીતિશતા અને સાચી ધાર્મિક ભાવનાનાં ચર્યા ધર્ષ રહી હતી.

૬

—ઉત્તરાર્ધયન, લક્ષ્મીવલ્લભની ટીકા. અ. ૨.

આચાર્ય શ્રીહીરવજયજી

એક વખત આદશાહ અકબર રાજમહેલના ઝરખામાં બેસીને નગર અવલોકન કરી રહ્યા હતા. એમણે જોયું તો એક મોટો વરઘોડો આવી રહ્યો હતો. નગરના પ્રતિષ્ઠિત વર્ગના લોકો આ સરઘસમાં હતા.

આદશાહે પંડિત ટોડરમલજીને પૂછ્યું : 'આ શાનો વરઘોડો છે ? શું કોઈનાં લગ્ન છે ?'

પંડિત ટોડરમલજીએ સ્પષ્ટતા કરતાં કહ્યું : 'આ લગ્નનો વરઘોડો નથી, પરંતુ અહીં એક ચંપાબહેન નામની જૈન શ્રાવિક છે, તેણે છ માસના ઉપવાસ કર્યા છે. તેની લાંબી તપસ્યાની ઉજવણીમાં આ નગરયાત્રા નીકળી છે.

વરઘોડો રાજમહેલ નજીક આવી ગયો. આદશાહે પૂછ્યું : 'આ વરઘોડામાં તે બહેન છે કે ?'

ટોડરમજીએ કહ્યું : 'તે તપસ્વિની બહેન પણ આ વરઘોડામાં સાથે જ છે.'

બાદશાહે તેનાં દર્શન કરવા માટે પોતાના સમજી માણસોને મોકલ્યા તથા ચંપાબહેનને પોતાની પાસે બોલાવી.

ચંપાબહેન આવી.

બાદશાહે પૂછ્યું : 'તમે કેટલા ઉપવાસ કર્યા છે ? ઉપવાસમાં તમે શું ખાધું ? તથા શા માટે આ ઉપવાસ કર્યા છે ?'

ચંપાબહેન : 'બાદશાહપ્રવર ! મેં જૈન ત્રિધિ મુજબ ઉપવાસ કર્યા છે. આ છ માસમાં દિવસે જ્યારે પણ મને તરસ લાગતી ત્યારે મેં થોડુંક ગરમ પાણી ગ્રહણ કર્યું છે. આ સિવાય કોઈ જ પદાર્થ મેં મોઢામાં નથી નાંખ્યો. ખીજી વાત—ભૌતિક પદાર્થો મેળવવાની આકાંક્ષાથી મેં આ તપ નથી કર્યું, માત્ર આમાં આધ્યાત્મિક દષ્ટિ જ મુખ્ય રહી છે.'

બાદશાહ : 'મુસ્લિમ ભાઈઓ એક મહિના સુધી રોગન કરે છે, તે લોકો જરૂર મુજબ રાત્રે ખાય છે, તો પણ એમને ખૂમ જ તકલીફ પડે છે. તમે તો છ માસમાં, દિવસ-રાતમાં કંઈ જ ન ખાઈને કમાલ કરી દીધી છે.'

ચંપાબહેન : 'બાદશાહપ્રવર ! મુજ અબળામાં શું શક્તિ છે ? પરંતુ મારા સદ્ગુરુદેવ શ્રીહીરવિજયજીના શુભ આશીર્વાદથી જ હું આ લાંબું તપ કરી શકી છું.' ❀

બાદશાહ : 'શું તમારા ગુરુ હીરવિજય છે ? તેઓ આ વખતે ક્યાં છે તે બતાવશો ?'

આપા : 'તેઓ હાલમાં ગુજરાત પ્રાંતના ગધાર શહેરમાં છે.'

આદ્રશાહ : અચ્છા, તો હવે તમે જઈ શકો છો. હું તેમને મારે ત્યાં બોલાવવા માટે હમણાં જ પત્ર લખી દઉં છું.'

અકબર આદ્રશાહે અમદાવાદના સુબા શહાબુદ્દીન અહમદખાનના નામે એક ફરમાન લખ્યું કે જૈન સાધુ શ્રી હીરવિજયસૂરિને તુરત અહીં દરબારમાં મોકલો.

આદ્રશાહનું આમંત્રણ મળતાં સૂરિજીએ ગુજરાતથી ફતેહપુર સિકરી તરફ પ્રયાણ કર્યું. સંવત ૧૬૯૬ના જેઠ માસમાં તેઓ ફતેહપુર સિકરી પધાર્યા.

અકબરના મુખ્ય પ્રધાન અબુલફઝલે સૂરિજીનું પ્રેમભીનું સ્વાગત કર્યું. પછી સૂરિજીને કુરાન વગેરે આપતોના અનેક પ્રશ્નો પૂછ્યા. યોગ્ય જવાબો સાંભળી તેઓ ખૂબ જ પ્રસન્ન થયા.

આદ્રશાહના આગ્રહથી તેઓ દરબારમાં પધાર્યા. ગાલીચા પાથરેલા હતા. સૂરિજી પોતાના શિષ્યો સાથે ત્યાં જ ઊભા રહી ગયા.

આદ્રશાહ : 'આપ આગળ પધારો.'

સૂરિજીએ કહ્યું : 'આ ગાલીચાઓ પર અમે પગ ન મૂકી શકીએ, કેમકે સંભવ છે કે એની નીચે કયાંક કીડી વગેરે જીવજંતુ હોય.'

આદ્રશાહ : 'અહીં રાજમહેલમાં કીડી વગેરે જંતુઓની શક્યતા ક્યાંથી હોય ? તો પણ આપની શંકા દૂર કરવા તેને ઉઠાવીને અમે જોઈ લઈએ.' જેવો ગાલીચાનો થોડો ભાગ ઊંચકીને

જ્યેષ્ઠ તો નીચે ડીડીઓ હરીફરી રહી હતી. બાદશાહના આશ્રયનો પાર ન રહ્યો. તેને જૈન શ્રમણોના આચાર પર સ્વાભાવિક રીતે શ્રદ્ધા જાગી. બાદશાહે અનેક વિષયો પર એમની સાથે ચર્ચા કરી.

તે સમયે અકબરની પાસે ધણું બધું જૈન સાહિત્ય આવેલ હતું. બાદશાહે કહ્યું : ‘આપ જૈન સાધુ છો માટે ખીજ કોઈ જ ધનદોલત નહીં સ્વીકારો, આ જૈન ગ્રંથો તો આપ ગ્રહણ કરી જ શકો છો.’

સૂરિ : ‘આપનું કથન યોગ્ય છે, છતાં હું આ ગ્રંથો પણ ગ્રહણ નહિ કરું; કારણ કે જૈન શ્રમણાચારની દૃષ્ટિએ અમે એટલી જ વસ્તુ લઈએ છીએ જેટલી અમે જાતે જ ઉઠાવી શકીએ, બ્યારે પણ અમને ગ્રંથો જોવાની જરૂર પડે છે ત્યારે જૈન ભંડારોમાંથી તે ગ્રંથો અવલોકન કરવા અમને મળી જાય છે. અમે જેટલા સંગ્રહણ(પરિગ્રહ)થી દૂર રહીએ તેટલું અમને સાધુઓને તે શ્રેયસ્કર છે.’

આગ્રા વર્ષાવાસ પૂરો કરીને હીરવિજયસૂરિ અકબરને ફરીથી મળ્યા. આ વખતે બાદશાહની વિનંતિ પરથી હીરવિજયસૂરિએ કહ્યું : ‘આઠ દિવસ પર્યૂષણના તથા ખીજ ચાર દિવસ મળી એ રીતે બાર દિવસ સુધી આપના રાજ્યમાં જીવ-હિંસા સંપૂર્ણ બંધ રહે તેમ કરો.’

બાદશાહે તે જ વખતે એમની કલા અનુસાર પરવાનો લખી આપ્યો. તથા ‘જગદ્ગુરુની’ની ઉપાધિથી તેમને અલંકૃત કર્યાં.

—૨૧. જૈન, આગ્રા અંક - ૧-૪-૫૫ ના આધારે

સિદ્ધસેન દિવાકર

વિક્રમના પ્રથમ શતકની ઘટના છે. એક વાર આચાર્ય વૃદ્ધવાદી ઉજ્જૈન તરફ જઈ રહ્યા હતા. રસ્તામાં તેમને ચાર વેદ અને અઢાર પુરાણના જાણકાર તથા છ દર્શનના નિષ્ણાત પંડિત સિદ્ધસેન મળ્યા. સિદ્ધસેને આચાર્ય વૃદ્ધવાદીને શાસ્ત્રાર્થ માટે પડકાર ફેંક્યો.

આચાર્યે કહ્યું : 'આ જંગલમાં કઈ રીતે શાસ્ત્રાર્થ કરી શકાય ? કેમકે જય અને પરાજયનો નિર્ણય કરવા માટે કોઈ મધ્યસ્થ વ્યક્તિ જરૂરી છે.'

સિદ્ધસેન : 'મને શાસ્ત્રાર્થ કર્યા વિના એન નથી પડતું. આપ આ ગોવાળ યાગકોને જ પોતાના મધ્યસ્થ ચૂંટી લો. તેઓ જે નિશ્ચય કરશે તે મને મંજૂર છે.'

વૃદ્ધવાદીએ સિદ્ધસેનની વાત સ્વીકારી લીધી. સિદ્ધસેને પોતાના પાંડિત્યનો પરિચય આપવા માટે ખૂબ જ કિલ્લટ સંસ્કૃત ભાષામાં

દાર્શનિક ચર્ચાઓનો પ્રારંભ કર્યો. પરંતુ ગોપ-ખોળો સંસ્કૃત ભાષામાં કરાયેલ દાર્શનિક ચર્ચા સમજી ન શક્યા. એમણે કહ્યું : 'તમે ભણેલા-ગણેલા નથી, ખોટો બકવાસ બંધ કરો. હવે આ વૃદ્ધ ખાવાજીને પણ ખોલવા દો.'

વૃદ્ધવાદી સમયના જાણકાર એક અનુભવી સાધક હતા. તેઓ ગોવાળિયાઓની ભાષામાં નાટકીય રીતે ઊંચા અવાજે ગાવા માંડ્યા :

નવિ મારોઈં નવિ ચોરીઈં
પરદારા ગમન ન કીજઈં ॥
થોઢાસ્યું થાહું દીજઈં
તહં ટગિમગિ સગિ જાઈઈં ॥

ગાઈ શકાય તેવા પ્રકારના આ ઉપદેશથી ગોવાળો ખૂબ જ આનંદિત થયા અને એમણે પોતાનો નિર્ણય આપ્યો કે સિદ્ધસેન હાર્યા છે અને વૃદ્ધવાદી જીત્યા છે.

સિદ્ધસેને પોતાની પ્રતિજ્ઞા મુજબ વૃદ્ધવાદીનું શિષ્યત્વ સ્વીકાર્યું. એમનું નામ આચાર્ય દેવે કુમુદચંદ્ર રાખ્યું. જૈન સાહિત્યનો એમણે ગહન અભ્યાસ કર્યો. આચાર્ય વૃદ્ધવાદીએ સર્વગુણસંપન્ન જાણીને કુમુદચંદ્રને આચાર્યપદ અર્પણ કર્યું. તથા એમનું પ્રસિદ્ધ નામ આચાર્ય સિદ્ધસેન રાખવામાં આવ્યું.

એક વખત આચાર્ય સિદ્ધસેન જૈનમાં પિરાજમાન હતા. ત્યારે રાજા વિક્રમાદિત્યે એમની પરીક્ષા કરવા માટે એમને મનોમન જ નમસ્કાર કર્યા.

આચાર્યે રાગ્યતા મનોભાવ જાણી લઈને મેઠા અવાજે તેને 'ધર્મલાલ' કહ્યું.

રાગ આચાર્યશ્રીની પ્રખર પ્રતિભા જોઈને મનમાં જ પ્રસન્ન થયો અને બોલ્યો : 'ખરે જ આપ સર્વજ્ઞ છો.'

આચાર્ય સિદ્ધસેન એકવાર પૂર્વ દેશના કુમરી નગરમાં પધાર્યા. સાંતો રાગ હુતો દેવપાલ. આચાર્યની તેજસ્વી પ્રતિભાથી પ્રભાવિત થઈને તેણે જૈન ધર્મ અંગીકાર કર્યો તથા આચાર્ય દેવનો પરમ ભક્ત બની ગયો.

એક વખત વિજય વર્મા નામના રાગએ તેના પર ચઢાઈ કરી. દેવપાલ ગભરાયો. આચાર્યશ્રીને પ્રાર્થના કરી. આચાર્યે 'સુવર્ણ' વિદ્યાથી સોનું તથા * 'સરસપ' વિદ્યાથી સેંકડો યુદ્ધવીરો તૈયાર કર્યા. આથી દેવપાલે તેમને 'દિવાકર'ની ઉપાધિથી અલંકૃત કર્યા તથા છત્ર, ચામર, પાલખી વગેરે રાજસી ઠાઠ અર્પણ કર્યા.

આચાર્ય સિદ્ધસેને પોતાની મર્યાદાઓ ભૂલી જઈને આ વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. આ બાબતની જાણ જ્યારે આચાર્ય વૃદ્ધવાદીને થઈ ત્યારે એમને ખૂબ જ દુઃખ થયું. પોતાના યોગ્ય શિષ્યનો ઉદ્ધાર કરવા માટે આચાર્ય વૃદ્ધવાદી વેશપલટો કરીને કુમરી નગર આવ્યા. જ્યારે સિદ્ધસેન દિવાકર આરામદાયક પાલખીમાં બિરાજીને રાજમાર્ગે ઉપરથી જઈ રહ્યા હતા ત્યારે વૃદ્ધવાદી એમની પાસે ગયા અને એક ગાથા કહી :

*રાઈના દાણા મંતરવા.

અણહુંસલી ફુલ્લ મ તોડહુ,
મન આરામ મ મોડહું ।
મણ કુસુમ હિં અચ્ચિ નિરંજણુ
હિડહૈ કાંહ વણેણવણુ ॥

આચાર્ય સિદ્ધસેને ખૂબ પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ ગાથાનો સાચો અર્થ સમજમાં ન આવ્યો. તેઓ આરાઅવળાં જવાનો આપવા માંડ્યા. ત્યારે વૃદ્ધવાદીએ કહ્યું : 'આપ સાચો અર્થ ખતાવો.'

સિદ્ધસેન : 'મને સમજમાં નથી આવતું. આપ જ અર્થ દર્શાવવા કૃપા કરો.'

વૃદ્ધવાદી : 'આ માનવદેહરૂપી જીવન કોમળ ફૂલોની વેલી છે. આનાં જીવનાંશરૂપી નાજુક ફૂલોને તમે રાજસતકાર તથા તેથી ઉદ્ભવતા મિથ્યા અભિમાનથી પ્રહાર કરી તોડો નહિ. મનના યમ-નિયમ વગેરે ઉપવનોને ભોગવિલાસથી નષ્ટ ન કરો. મનનાં સદ્ગુણ-પુષ્પોથી નિરંજન પ્રભુની પૂજા કરો. સાંસારિક લોભ-મોહમાં શા માટે ભટકી રહ્યા છો ?'

આચાર્ય સિદ્ધસેનને પોતાની ભૂલોનું ભાન થયું. વિચાર્યું : 'ગુરુદેવ વિના આ રીતે મને કોઈ ન કહી શકે.' નીરખીને જોયું તો થયું, 'આ તો મારા ગુરુ વૃદ્ધવાદી જ છે.' તેઓ ગુરુના ચરણોમાં પડ્યા. ગુરુદેવે યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત આપીને એમનું શુદ્ધિકરણ કર્યું.

જિન ધર્મની પ્રભાવના કરતાં છેવટે આચાર્ય સિદ્ધસેન સમાધિપૂર્વક અનશન કરી સ્વર્ગે સિધાવ્યા.

ત્યાંનો વૈતાલિક નામનો ચારણ ઉજ્જૈન આવ્યો. તે સમયે સિદ્ધસેનની બહેન સિદ્ધશ્રી સાધ્વીએ એ ચારણને સિદ્ધસેન દિવાકરના સમાચાર પૂછ્યા. ચારણનો જ્ઞાહેરો મ્હાન થઈ ગયો. તેણે કહ્યું :

સ્ફુરન્તિ વાદિસ્રઘોતાઃ
સામ્પ્રતં દક્ષિણાપથે ।

અર્થાત્ આ સમયે દક્ષિણ દેશમાં વાદીશ્રી આગિયા બીડી રહ્યા છે. આ સાંભળતાં જ સિદ્ધશ્રી સાધ્વી બોલ્યાં :

‘નૂનમ્ અસ્તંગતો બાદી,
સિદ્ધસેનો દિવાકરઃ’

ચોક્કસ જ સિદ્ધસેન દિવાકરનો સ્વર્ગવાસ થઈ ગયો છે. આથી જ આગિયા બીડી રહ્યા છે. એ સાધ્વી પણ તે જ ક્ષણથી અનશન આદરી ભાઈને અનુસર્યાં.

રત્નાકરસૂરિ

શ્રી રત્નાકરસૂરિ ઘણા જ પ્રતિભાશાળી આચાર્ય હતા. તેમણે પોતાની પ્રખ્યાત બુદ્ધિશક્તિથી અનેક આલ્મણ પંડિતોને પરાજિત કરી દીધા. રાજ્યએ પ્રસન્ન થઈને પાલખી તથા ખૂબ કિંમતી હીરા, પન્ના, માણેક, મોતી વગેરે જવાહીર આપીને એમનું સ્વાગત કર્યું. રાજ પાલખીમાં બેસીને રત્નાકરસૂરિ રાજસભામાં જતા તથા વિદ્વાનો સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરતા.

એક દિવસ પાલખીમાં બેસીને તેઓ રાજસભામાં જઈ રહ્યા હતા. આલ્મણ પંડિતો તથા રાજ્યકર્મચારીઓ જય જયકારના ગગનભેદી અવાજો કરી રહ્યા હતા.

કુંડબિક નામનો શ્રાવક જે ધીના ક્ષેત્ર માટે ખીજ નગરમાંથી એ નગરમાં આવેલ હતો તે પાલખીમાં બેસીને જતા રત્નાકરસૂરિને જોઈને જાબો રહી ગયો. વિચાર્યું—‘પાલખીમાં બેસવું, રત્નો વગેરે રાખવાં એ શું એક શાસનપ્રભાવક આચાર્યને માટે ઉચિત છે? પરંતુ હું સાધારણ શ્રાવક આ મહાન આચાર્યને કેવી

રીતે સમજાવી શકું? છતાં જરા પરીક્ષા તો કરી જોઈ કે આ આચાર્ય મોડા પ્રભાણમાં જ બ્રષ્ટ થયા છે કે સંપૂર્ણપણે બ્રષ્ટ થયા છે?’

તેણે એ જ રાજમાર્ગ પર ઊભા રહીને આચાર્યદેવની સ્તુતિ કરતાં કહ્યું : ‘ભગવન્! આપશ્રીને જોઈને જ મેં ગૌતમ સ્વામી, સુધર્મા સ્વામી, જમ્બૂસ્વામી, પ્રભવસ્વામી, તથા અન્ય યુગપ્રધાન આચાર્યોને જોઈ લીધા છે એમ હું માનું છું.’

**ગૌતમ સૌહમ્મ જંબુગ્ગમ્મલો, સિજ્જંમલો અ આચરિયા ।
અન્તે વિ જુગ્ગપ્પહાણા તુહ્હદિદ્ધે સઘ્વેતિ તે દિદ્ધા ॥**

આ સ્તુતિ સાંભળતાં જ આચાર્યનું મુખ શ્યામ થઈ ગયું. એમણે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહ્યું : ‘કાગડાને હંસની ઉપમા આપવી અયોગ્ય છે. તે મહાન ગુણવાન આચાર્યોના ચરણની રજની પણ હું પ્રતિસ્પર્ધા ન કરી શકું. ક્યાં એ ચારિત્ર્યના પુણ્યાત્મઓ અને ક્યાં હું! એમના જીવનની નિર્દલ અવસ્થા એક ક્ષણ માટે પણ મારા જીવનમાં આવી જાય તો મારું જીવન ધન્ય થઈ જાય.’

આચાર્ય દેવના મોટેથી આ વાત સાંભળીને શ્રાવક વિચારવા લાગ્યો : ‘આચાર્ય સંપૂર્ણપણે બ્રષ્ટ નથી થયા. પીતરાણ દેવનાં વચનો પર એમની સંપૂર્ણ નિષ્ઠા છે. તેઓ જરૂર પોતાના જીવનને સુધારી શકે છે.’

ખીજા દિવસે તે શ્રાવક ઉપાશ્રયે ગયો. આચાર્યશ્રી પ્રવચન કરી રહ્યા હતા. એમના ગહન અને વિદ્વતાભર્યા પ્રવચનને સાંભળીને તેના હૃદયતંત્રના તાર ઝણઝણી ઊઠ્યા કે આચાર્ય દેવ ખરે જ મહાન વિદ્વાન છે. પ્રવચન પછી શ્રાવકે વિનંતિ કરી કે આપ

કૃપા કરીને આ ગાથાનો અર્થ મને બતાવો. ગાથા જોઈને આચાર્ય એક ક્ષણ સ્તબ્ધ બની ગયા, પરંતુ ખીણ જ ક્ષણે સ્મિત કરતાં તેમણે એ ગાથાનો નવીન અર્થ રજૂ કર્યો. આમ છતાં શ્રાવકને તો જોઈતો હતો મૂળ અર્થ. તેણે અર્થ સાંભળીને કહ્યું : 'ગુરુદેવ! આપની બુદ્ધિ ખૂબ જ તીવ્ર છે, આપે આ ગાથાનો નવીન અર્થ મને બતાવ્યો છે. કાલે હું પ્રવચનમાં આવીશ તે સમયે કૃપા કરી આનો મૂળ અર્થ દર્શાવશો?'

ખીજે દિવસે શ્રાવકે ફરીથી ગાથાનો મૂળ અર્થ સમજવવા વિનંતિ કરી પરંતુ આચાર્યએ ફરી નવો અર્થ પ્રસ્તુત કર્યો. આ રીતે તે શ્રાવક પૂછતો રહ્યો અને આચાર્ય દરરોજ તે જ ગાથાના નવા નવા અર્થ કરતા રહ્યા. છ માસનો લાંબો સમય સમાપ્ત થયો.

એક દિવસે શ્રાવકે પ્રાર્થના કરી : 'ગુરુદેવ! આપની વિદ્વતાનાં વખાણ હું નથી કરી શકતો. આપશ્રીએ એક જ ગાથાના છ માસ સુધી નિત્ય નવીન અર્થ બતાવ્યા છે, પરંતુ હું આપશ્રીના મુખારવિંદથી તેનો મૂળ અર્થ સાંભળવા ઇચ્છતો હતો, પણ મારી આશા પૂરી ન થઈ શકી. ઘી વેચીને જેટલા પૈસા કમાયો હતો તે આ છ મહિનામાં પૂરા થઈ ગયા. હવે કાલે હું જઈ છું.'

આચાર્યે કહ્યું : 'શ્રાવક! કાલે હું તને સાચો અર્થ બતાવીશ.' શ્રાવકના ગયા પછી 'અરે! હું કેટલો ચારિત્ર્યથી ભ્રષ્ટ થઈ ગયો છું: શ્રમણાચારની મર્યાદાને ભૂલીને મેં બહુમૂલ્ય હીરા, પન્ના, માણેક-મેાતી એકઠાં કર્યાં. રાજસી ઠાઠમાઠ અપનાવ્યા.' એમ વિચારી આચાર્ય એ બધો જ પરિગ્રહ છોડી દઈ એક સાચા સંત બની ખેસી ગયા.

ખીજે દિવસે શ્રાવક આવ્યો, રત્નાકરસૂરિના જીવનમાં આવેલ—પાયાથી ટોચ સુધીના—પરિવર્તનને જોઈને તે ધણો જ પ્રભાવિત થયો.

✽

શ્રાવકે કહ્યું : ‘ગુરુદેવ ! આજ મારું જીવન ધન્ય થઈ ગયું છે. હવે હું ગાથાનો સાચો અર્થ સમજી ગયો.’

આચાર્યે કહ્યું : ‘હું પોતે આટલા સમય સુધી પરિગ્રહના કળણમાં ફસાયેલ હતો, એટલે ગાથાનો મૂળ અર્થ ધૂપાવીને ખીજો જ અર્થ બતાવતો રહ્યો. હવે એનો વાસ્તવિક અર્થ સાંભળી લો :

સેંકડો દોષો ઉત્પન્ન કરવામાં જે ભૂલ જાળ સમાન છે, જેને પૂર્વાચાર્યોએ છોડી દીધા છે એવા અનર્થકારી અર્થને તું ગ્રહણ કરે છે, તો પછી નિર્થક તપ કરવાથી લાભ શું ? જે ધન જ ગ્રહણ કરવું હોય તો પછી તપનો કોઈનો અર્થ નથી.’

શ્રાવક પ્રસન્ન થઈને, વંદન! કરી પોતાના ઘર તરફ ચાલતો થયો. આચાર્યએ પશ્ચાત્તાપરૂપે રત્નાકરપચ્ચીસીનું નિર્માણ કર્યું, જે વાંચતાં સહૃદય વાચક આજે પણ ગળાગળો થયા વગર નથી રહેતો.

‘પૂજા ખાંધી રહ્યો છું.’

પંડિતવર્ય મુનિશ્રી યશોવિજયની ગહન વિદ્વતા જોઈને સુત પંડિતોએ એમને ન્યાયવિશારદની ઉપાધિથી અત્કૃત કર્યા.૧

એક વખત એમનો ચાતુર્માસ કોઈ એક ગામડામાં હતો. પ્રતિક્રમણનો સનય હતો, આખો ઉપાશ્રય શ્રાવકોથી ખીચોખીચ ભરેલો હતો.

પૂજ્ય શ્રી નયવિજયજી પ્રતિક્રમણ કરાવી રહ્યા હતા. લોકો આનંદથી પ્રતિક્રમણ સાંભળી રહ્યા હતા.

સજ્જાય કહેવાનો સમય આવ્યો. એક શ્રાવકે કહ્યું: ‘અમારે આજ તો ન્યાયવિશારદ યશોવિજયજીના મુખેથી સજ્જાય સાંભળવી છે.’

ખીજા શ્રાવકે પહેલા શ્રાવકના કથનને ટેકો આપ્યો.

પંડિત મુનિ શ્રી યશોવિજયજી સરળ હૃદયના હતા. એમણે

કહ્યું : ‘ભાઈઓ! આપનો રનેહ અપૂર્વ છે. હું આપના પ્રેમને સમજું છું પરંતુ આપને ખૂબ જ નબ્રતા સાથે જણાવું છું કે મને કોઈ પણ સંજ્ઞાય આવડતી નથી.’

એ જ વખતે એક શ્રાવકે ગુસ્સે થઈને કહ્યું : ‘તો શુ આપે કાશીમાં બાર વર્ષ રહીને ઘાસ જ કાપ્યું છે?’

મુનિશ્રીએ તે સમયે કોઈપણ જવાબ ન દીધો.

બીજો દિવસે સંધ્યાકાળનો વખત થયો યશોવિજયજીએ નયવિજયજીને વિનંતિ કરી કે જે આપશ્રી હુકમ આપો તો સંજ્ઞાય હું ખોલું.

આદેશ મળી ગયો, યશોવિજયજીએ સંજ્ઞાય શરૂ કરી. સંજ્ઞાય કહેવાની પદ્ધતિ એમની અનોખી હતી, કંઈ ખૂબ જ મધુર હતો. શ્રોતાઓ મંત્રમુગ્ધ (તક્ષીન) થઈને સંજ્ઞાય સાંભળવા લાગ્યા. રોજ કરતાં પણ આજે સંજ્ઞાય લાંબી હતી.

સંજ્ઞાય ચાલી રતી હતી ત્યાં વચ્ચે જ શ્રાવક બોલી બાઠ્યો ‘મહારાજશ્રી સંજ્ઞાય કયાં સુધી લાંબી કરતા રહેશે?’

મુનિશ્રીએ કહ્યું : ‘શ્રાવકજી! બાર વર્ષ સુધી જે ઘાસકાપ્યું હતું તેના અત્યારે પૂજા બાંધી રહ્યો છું. શું એટલા જલદી પૂજા થોડા જ બાંધી શકાય?’

શ્રાવક સમજી ગયો, તેણે મુનિશ્રી પાસેથી ક્ષમા માગી લીધી.

નિઃસ્પૃહ સંત આનંદધન

અધ્યાત્મરસની મસ્તીમાં ગૂમતા મહાન યોગી આનંદધનજી આશુની ગુફામાંથી બહાર નીકળ્યા. ત્યાં જ્ઞેધપુરની મહારાણી પોતાની દાસીએ સાથે ઊભી ઊભી પોતાની પાંપણો ઝિણ્ઝાવી એમનાં દર્શનની રાહ જોઈ રહી હતી. મહારાણીએ આનંદધનજીને પ્રણામ કર્યાં તથા પ્રાર્થનાના સ્વરમાં કહ્યું :

‘ ગુરુદેવ! આપનો અલૌકિક મહિમા સાંભળીને આવી છું. હું ખૂબ જ દુઃખી છું. રાત્ર વર્ષોથી મારા તરફ જોતાં પણ નથી. આપ એવો વશીકરણ મંત્ર લખીને આપો, અથવા મત્રેસો કોઈ દોરો આપો કે જેથી રાત્ર મારે વશ થઈ જાય. આપની અસીમ કૃપાને હું કયારેય નહિ ભૂલું ’

આનંદધનજી રાણીની પ્રાર્થના સાંભળી-ન સાંભળી કરી આગળ ચાલતા થયા. રાણીની પ્રાર્થનાની એમના મન પર કોઈ જ અસર ન થઈ.

રાણી દરરોજ પ્રાર્થના કરતી રહી ત્યારે પણ આનંદધનજી ગુફામાંથી બહાર નીકળતા ત્યારે રાણી અને દાસીઓ એમને ઘેરી લેતી. આનંદધને જોયું કે આ તો સાધનામાં વિઘ્ન જાણું થયું છે. તે વિઘ્નની પોતાનો પીછો છોડાવવા માટે એમણે કાગળની નાનકડી શી ચપ્પરખી ઉપર કંઈ લખીને રાણીને આપી.

રાણીએ તે ચપ્પરખી તાવીજમાં નાંખીને તેને પોતાના ગળામાં આંધી. અને રાણી જોધપુર પહોંચી.

કોઈક કારણોસર રાજના વિચારમાં પરિવર્તન આવી ગયું. પહેલાં જે રાજ રાણીનું મોટું પણ જોવાનું ટાળતો હતો તે જ રાણી પર એટલો મુઝ થઈ ગયો કે રાણીના ધસારે નાચવા લાગ્યો.

રાણી મનોમન જ યોગીરાજ ઉપર પ્રસન્ન હતી.

રાજમાં એકાએક પરિવર્તન આવેલ જોઈ ને બંધી જ રાણીઓ અદેખાઈથી બળવા લાગી. રાણીઓએ દાસીઓ દ્વારા તપાસ કરાવી કે યોગીરાજ આનંદધને એવો મંત્ર લખીને આપ્યો છે કે જેના કારણે જ રાજ રાણી ઉપર ઘેરો ઘરો છે.

રાણીઓએ આનંદધનને મનમાં તે મનમાં જ ગાળો દીધી અને રાજને પણ એ કારણ બતાવી દીધું કે આપ કયા કારણથી તે રાણી પર અટલા આસક્ત થયા છો.

રાજને પણ પોતાના માનસિક પરિવર્તન ઉપર આશ્ચર્ય થઈ રહ્યું હતું. એને જિજ્ઞાસા ખૂબ જ તીવ્ર થઈ ગઈ. રાણી ખૂબ જાંડી નિદ્રામાં સૂતેલી હતી. રાજએ તેના ગળામાંથી પેટુ તાવીજ કાઢ્યું તથા એને લાંગીને તેમાંથી નાનકડી કાગળની ચપ્પરખી કાઢી, જેમાં લખ્યું હતું :

‘રાજા રાણી બે, મળે કે ન મળે,
એમાં આનંદધનને શું ?’

રાજાનું મસ્તક નમી પડ્યું. ધન્ય છે આવા નિઃસ્પૃહ સંતને.
રાજા સામંતોની સાથે આનંદધનનાં દર્શન કરવા પહોંચ્યો.
કોઈ કે આનંદધનને જાણ કરી કે જોષપુરનરેશ આપનાં દર્શન માટે
આવી રહ્યા છે. આ સાંભળતાં જ આનંદધન ક્યાંથી કોલસા લઈ
આવ્યા તથા તેને પથ્થર પર ઘસીને મોઢા પર લગાવવા લાગ્યા.

રાજાએ પૂછ્યું : ‘મહારાજ ! આપે આપનું મુખ કાળું શા
માટે ક્યું છે ?’

આનંદધન : ‘રાજા ! આટલા સમય સુધી હું એકાંત
સ્થળમાં મારી સાધના કરતો હતો. કોઈને કંઈ જ ખબર ન હતી.
હવે તમે મારી પાસે આવ્યા છો, આથી તમારી દેખાદેખી સેંકડો
લોકો આવશે અને મારી સાધનામાં વિધન ઊભાં થશે. આથી મોઢું
કાળું કરી દીધું.

રાજા આનંદધનની નિઃસ્પૃહતા જોઈને આશ્ચર્યથી ચકિત થયો.
યોગીરાજને નમસ્કાર કરીને ચાલતો થયો. :

આધ્યાત્મિક શક્તિ

ચારે તરફ પ્રાકૃતિક સૌંદર્યની શોભા વેરાયલી હતી. હરિયાળાં વૃક્ષો લહેરાઈ રહ્યાં હતાં. કલ કલ-છલ છલ કરતાં ઝરણાં વહી રહ્યાં હતાં. એકાંત શાંત સ્થાનમાં બેસીને એક અલમસ્ત યોગીની હૃદયવીણાના કોમળ તાર ઝણઝણી રહ્યા હતા :

ઋષભ જિનેન્દ્ર પ્રીતમ માહરો રે,
ઓર ન ચાહું કંત !

એ સમયે એક વ્યક્તિએ આવીને તે યોગીના ચરણોમાં નમસ્કાર કર્યા અને એક બાટલીની ભેટ આપતાં કહ્યું : ‘ આપનો એક મિત્ર ઇબ્રાહીમ હતો—આપ જૈન સાધુ થયા ત્યારે તે ફકીર બન્યો. ત્યાર વર્ષ સુધી ઉગ્ર સાધના કરી તેણે આ સુવર્ણ—રસ પ્રાપ્ત કર્યો છે. એક ટીપું જ નાંખવાથી લોહું સોનું થઈ જાય છે. કરોડો રૂપિયાથી પણ વધારે કિંમત આ બાટલીની છે, જે સુવર્ણને પ્રાપ્ત કરવા માટે દુનિયાના લોકો તરફડી રહ્યા છે તે અદ્ભુત વસ્તુ

આપના મિત્રે આપ પર ઘણો જ સ્નેહ હોવાથી મોકલી છે, આપ આને સ્વીકારો.’

યોગી આનંદધને આટલી લીધી અને એક પથ્થર પર પછાડી, આટલી ફૂટી ગઈ અને એ સુવર્ણરસ ધૂળમાં મળી ગયો.

આનંદધનનું આ કૃત્ય જોઈને આટલી લાવનાર વ્યક્તિ ગુસ્સે થઈ ગઈ. બોલી: ‘અરે એવડૂક! અરે નાલાયક! આ તે શું કર્યું? કાગડો રત્નોની કિંમત શું બજાવે? બીલડી મોતીઓને શું ઓળખે? તેં ડેટનું ભયંકર નુકસાન કર્યું છે?’

આનંદધન સ્મિત કરતાં તેની વાતો સાંભળતા રહ્યા. બ્યારે તે શાંત થયો ત્યારે આનંદધને કહ્યું: ‘તમે તો આ નાની-શી આટલી ફૂટી જવાથી ખૂબ જ પરેશાન થઈ ગયા. આધ્યાત્મિક સાધના સામે આ જાતની ભૌતિક વસ્તુઓની શી કિંમત છે? મારા મિત્રે ભૂલ કરી કે આધ્યાત્મિક સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાને બદલે ભૌતિક વૈભવ માટે તેણે અમૂલ્ય સાધના ગુમાવી દીધી તમે જે સુવર્ણ માટે પાગલ થઈ ગયા છો તેમાં શું બચ્યું છે?’

તે વ્યક્તિને પ્રતિભેદ આપવા માટે આનંદધન ઊઠ્યા અને એક કાળી-ડિયાણું પરચરની શિલા પર પેશાબ કર્યો અને તે શિલા એ જ વખતે સોનાની થઈ ગઈ.

તે મુસલમાન તો આંખો ફાડીને જોતો જ રહ્યો કે જે યોગીના મળભૂત્રમાં પણ સુવર્ણ અનુભવવાની શક્તિ છે તેની સાધનાનું તો કહેવું પડે.

ભક્તિ આગવી સંપત્તિ છે

આનંદધનજી પરમ ભક્ત હતા. એમની કવિતા શબ્દોની બાળ નથી પરંતુ હૃદયમાંથી નીકળેલા ઉદ્દગાર છે. તેમાં ભાષા નહિ ભાવનાની મુખ્યતા છે.

એક વાર તેઓ ભક્તિભાવનાથી વિભોર બનીને તીર્થ'કર પ્રભુનાં ગુણ-કીર્તન ગાઈ રહ્યા હતા. ભક્તિના અતિરેકથી એમની આંખોમાંથી અવિરત અશ્રુધારા વહી રહી હતી. મુખમાંથી સંગીતના સ્વરોની લહેરો ઉદ્દભવી રહી હતી. એક પછી એક તીર્થ'કરની સ્તુતિ આપોઆપ જ રચાતી જતી હતી, ત્રેવીસ તીર્થ'કરોની સ્તુતિ એક જ એકકમાં એમણે તૈયાર કરી લીધી. એકાએક જ એમની દૃષ્ટિ પાછળ ગઈ. એક વ્યક્તિ એમની પાછળ ખેસીને એમની કવિતા લખી રહી હતી. આનંદધનજીને આ સારું ન લાગ્યું. તેઓ ઊભા થયા અને ત્યાંથી ચાલતા થયા. ચોવીસમા તીર્થ'કરનું ભજન તેઓ એ સમયે જ મનાવી શક્યા.

પ્રભુ-લક્ષિત આનંદધનજીની પોતાની આગવી સંપત્તિ હતી. તેના સાર્વજનિક રિપોર્ટની એમને જાણ ન હતી. લક્ષિત કંઈ બાબતુ ચીજ નથી. એ તો આંતરમનની પવિત્રતા છે. જીવનમાં જેને આપણે સૌથી વધારે પવિત્ર માનીએ છીએ તેને આંતરહૃદયમાં ધૂપાવીને રાખવું જોઈએ. લખવું, બોલવું, વાંચવું, ચર્ચા કરવી, સન્માન મેળવવું વગેરે જ્યાં સુધી પ્રભુ સાથે તન્મયતા ન સધાય ત્યાં સુધી જ સારું લાગે છે.

ધર્મગુરુ

ગુજરાતનો મહામંત્રી શાન્તુ હાથી ગર બિરાજમાન થઈને ફરવ માટે જંગલમાં જઈ રહ્યો હતો. એણે કોઈ મકાનમાંથી એક યતિને આવતા જોયા, જેમની સાથે એક વેશ્યા હતી. યતિનો હાથ વેશ્યાના ખભા પર હતો.

મંત્રી હાથી ઉપરથી નીચે ઊતર્યો, ઉત્તરાસંગ કરી ભક્તિ-ભાવથી તરબોળ બની તેણે પાંચે અંગ નમાવી, પ્રણામ કર્યા તથા સારી રીતે એમને જોઈ મંત્રી ચાલતો થયો.

મહામંત્રીના આ સહવ્યવહારથી યતિ શરમના માર્યા જમીન ખોતરવા લાગ્યા. પોતાના દુષ્કૃત્ય પર તેમને અત્યંત ઝલાનિ થઈ રહી હતી. તેમની આંખો ઝૂકી ગઈ. તેઓ પોતાનું આત્મનિરીક્ષણ કરવા લાગ્યા કે સાધુ બનીને હું આ શું કરી રહ્યો છું? સંયમની ભાવના પુનઃ ગ્ન્યત થઈ. તેમણે એ જ સમયે વેશ્યાનો સાથ છોડી દીધો. આચાર્ય મલધારીએ હેમચંદ્ર પાસે જઈને આત્મ-આલોચના

કરી પ્રાયશ્ચિત કર્યું. સંયમ ગ્રહણ કરી તેઓ શત્રુજય પર ગયા. તેમણે બાર વર્ષ સુધી ઘેર તપસ્યા કરી.

એક વખત મંત્રી શાન્તુ શત્રુજય પર ગયો. તે મુનિની ઉપર તપશ્ચર્યા જોઈ. અવાક બની ગયો. તેણે મુનિને પ્રણામ કર્યા, પરંતુ એમને ઓળખી ન શક્યો. હજાવેથી વિનયપૂર્વક તેણે પૂછ્યું : ' મુનિવર ! આપના ગુરુ કોણ છે ? '

મુનિની આંખો કૃતજ્ઞતાથી ઊભરાઈ ગઈ. તેમણે કહ્યું : ' મંત્રીશ્વર ! વાસ્તવમાં તો મારા ગુરુ આપ જ છો. જો તે દિવસે આપે સ્નેહથી મારામાં સુસાધુત્વનું ગૌરવ ન જગાડ્યું હોત તો આજે હું આવો ન બની શક્યો હોત. મારાં વિવેકચક્ષુ આપે ખોલ્યાં છે. આપના સહવ્યવહારથી જ મને પુત્ર : સંયમ ગ્રહણની પ્રેરણા મળી, આથી જ આપ મારા ધર્મગુરુ છો.

—પ્રબન્ધચિન્તામણિ ૪/૧૬૨

અહ્ભુત ક્ષમા:

કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય હેમચન્દ્રનાં પ્રખર પાંડિત્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રતિભાથી વિદ્વાન-મૂઠ બધા જ પ્રભાવિત હતા. મોટા મોટા વિદ્વાનો કે જેઓ પોતાને સરસ્વતીપુત્ર માનતા હતા અને જેમણે શાસ્ત્રાર્થમાં 'દ્વિગ્જ' કહેવાતા પંડિતોને પણ જીતી લીધા હતા તેઓ પણ આચાર્ય હેમચન્દ્રની વિદ્વત્તાથી પ્રભાવિત હતા. કેટલાયે વિદ્વાનો આચાર્યને દ્રેષ પણ કરતા હતા તથા ક્યારેક ક્યારેક એમનો ઈર્ષ્યાગ્નિ વાણી દ્વારા પ્રકટ પણ થઈ જતો.

પંડિત 'વામરાશિ' આચાર્યની વધારેમાં વધારે ઈર્ષ્યા કરતો હતો. એકવાર આચાર્યને ગજ ગતિએ રાજસભામાં આવતા જોઈને ઈર્ષ્યાથી તે બળી જઈયો. તે પોતાના ઉપર કાચૂ શુભાવી બેઠો અને આચાર્ય ઉપર વ્યંગ કરતાં તેણે એક શ્લોક કહ્યો :

યૂકાલક્ષશતાવલી ચલવલલ્લોલોહલલત્કંબલો
દન્તાનાં મલમંડલીપરિચયાદ્ દુર્ગંધરુદ્ધાનનઃ ।
નાસાવંશનિરોધનાદ્ ગિણ-ગિણતપાઠપ્રતિષ્ઠારુચિઃ
સોંસ્યં હેમડ સેવડઃ પિલપિલત્તલ્લિલઃ સમાગચ્છતિ ॥

અર્થાત્ જેના તન પર લટકતા કામળામાં કરોડો લીખે ખજાણી રહી છે, મેલા-ગંદા દાંતોની દુર્ગંધથી જેમનું મોઢું ભરેલું છે, લીંટ ને લીધે જેમનાં નસકેરાંના છિદ્રો રૂંધાઈ જવાથી પાઠના ઉચ્ચારો ગણગણાટ જેવા થાય છે, જેમના માથાની ટાલ હાલી રહી છે તેવો 'હેમડ' નામનો 'સેવક' (શ્વેતાંબર શ્રમણ) જુઓ ચાલ્યો આવે છે.'

વામરાશિનું આ પ્રકારનું અપમાનભયું કથન સાંભળીને પણ આચાર્યનું મુખ શ્યામ ન થયું. આચાર્ય તેને નિહાળીને સ્મિત કરી જાડયા. તેની સમીપ આવીને તેમણે તેનો ખભો હલાવતાં કહ્યું :

‘પંડિતપ્રવર! શું આપ એટલું પણ નથી શીખ્યા કે વિશેષણનો ઉપયોગ વિશેષ્ય પહેલાં કરવો જોઈએ, હવેથી ‘હેમડ-સેવક’ નહિ પરંતુ ‘સેવક હેમડ’ કહેજો.’

પંડિત વામરાશિનું મસ્તક લજ્જાથી નમી પડ્યું. આચાર્યની અદ્ભુત ક્ષમાથી તે પાણી પાણી થઈ ગયો.

—પ્રત્યક્ષચિન્તામણિ. ૪/૧૬૨

આત્મ-લેણવ

રાજા દશાર્ણભદ્રને સમાચાર મળ્યા કે શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર પ્રભુ પ્રાતઃકાળે વિહાર કરીને દશાર્ણપુર પધારશે. આ સાંભળતાં જ રાજાનાં તન-મન-નયન આનંદિત થઈ ઊઠ્યાં.

‘હું વહેલી સવારે ભગવાનને નમસ્કાર કરવા સાટે જઈશ, પહેલાં ગયેલો એ રીતે નહિ પરંતુ નવી રીતથી. આજ સુધી કોઈ પણ રાજાએ ન કર્યું હોય તેવા શાહી ઠાઠથી ભગવાનનું સ્વાગત કરીશ.’ આથી રાજા આ જ આજપંપાળમાં અટવાતો રહ્યો. તે નવી નવી યોજનાઓ વિચારતો રહ્યો. રાત ભર તેને ઊંઘ ન આવી.

પ્રાતઃકાળ થતાં પહેલાં જ તેણે નગરરક્ષકને ખોલાવીને હુકમ આપ્યો કે ‘નગરના દરેક રસ્તાને સાફ કરવામાં આવે. ક્યાંય પણ ગંદકી ન રહેવી જોઈએ. સુગંધિત જળ છાંટીને ફૂંસોના પાગની પેઠે નગરને મહેકાવી દો. નગરને એવી રીતે સજાવો કે જાણે સ્વર્ગ હોય.’ નગરરક્ષકે હુકમ મળતાં જ નગરને ખૂબ શણગાર્યું. ઠેર ઠેર

ફલમાળાઓ યાંધવામાં આવી. મંગળતોરણ લટકાવવામાં આવ્યાં. મણિ-મુક્તાઓનાં દ્વાર બનાવવામાં આવ્યાં. થોડી જ ક્ષણોમાં દશાર્ણપુરનો કાયાકલ્પ થઈ ગયો.

રાગ્ન દશાર્ણભદ્રે સ્નાન કર્યું. સુગંધિત પદાર્થો લગાવ્યા. મોંઘાંમૂલાં વલ્લાભૂષણ પહેર્યાં. એ આભૂષણોથી રાગ્નનું શરીર ચમકવા લાગ્યું. તે શણગારેલા હાથી પર આરૂઢ થયો. સ્વરૂપવાન રાણીઓ રથો ઉપર બિરાજમાન થઈ. એની પાછળ રાજપુરોહિત, રાજમંત્રી, એમનો પરિવાર, સેનાપતિ, નગરના લખ્ધપ્રતિષ્ઠ શ્રેષ્ઠી સંધર્ધવાહ તથા તેમની ધર્મપત્નીઓ, પરિવાર અને હજારો સ્ત્રી પુરુષો અને છેલ્લે ચતુરંગી સેના ચાલ્યાં. જુદાં જુદાં વાદ્યો અને સંગીતના મધુર સ્વરો ઝણઝણી રહ્યા હતા. આ અપૂર્વ દર્શનયાત્રા નિહાળતાં ચારે તરફ જયજયકારનાં ગગનભેદી સૂત્રો યુજવા લાગ્યાં. હાથી પર ખેઠા ખેઠા જ તેણે વિશાળ જનસમુદાય તરફ નગર નાંખી. વિરાટ ઐશ્વર્યનું ભવ્ય પ્રદર્શન જોઈને રાગ્ન દશાર્ણભદ્રનું મસ્તક ગર્વથી ઉન્નત થઈ ગયું.

દેવરાજ દેવેન્દ્રે પોતાના અવધિજ્ઞાનથી જોયું—ભગવાન મહાવીરનાં દર્શન માટે આજ ધરતી પર વૈભવ ઝૂમી રહ્યો છે. અપૂર્વ ભક્તિ જોઈને દેવરાજના મનમાં આનંદની લહેરો તરંગિત થઈ ગઈ, પરંતુ ખીજ જ ક્ષણે એમણે જોયું કે : 'આ દર્શન-યાત્રાના મૂળમાં રાગ્નનું અભિમાન ઊછર્યું રહ્યું છે. અરે! ભક્તિરૂપી દૂધમાં અહંકારરૂપી ઝેર ભળી ગયું છે, જેનાથી ભક્તિ પણ વિકૃત થઈ ગઈ છે.

રાગ્નના અહંકારનો નાશ કરવા માટે દેવરાજે આકાશમાં માણેક-મોતીથી સુશોભિત એક જળમય વિમાન બનાવ્યું, જેમાં

નીલકમળ, લાલકમળ વગેરે જાતજાતનાં શતદલ ફૂલો ખીલી રહ્યાં હતાં, રંગ-બેરંગી પક્ષીઓ કલરવ કરી રહ્યાં હતાં. આ વિમાનમાં બેસીને દેવરાજ અવનિ પર ઊતર્યા, પછી ઐરાવત હાથી પર બિરાજીને દેવ-દેવીઓનાં વૃંદ સાથે આગળ વધ્યા. યક્ષ, ગંધર્વ અને કિન્નર કુમારિકાઓના મધુર નૃત્ય-સંગીતથી ચારે દિશાઓ આનંદિત થઈ રહી હતી.

દેવરાજની મહાન અમે અહ્ભુત સમૃદ્ધિની સામે દશાર્ણ-ભદ્રની સમૃદ્ધિ જાંખી પડી ગઈ. તે લલિત થઈ થયો. તેનો અહંકાર એક જ ક્ષણમાં ઓગળી ગયો. એ વિચારવા લાગ્યો કે 'હું ભૌતિક વૈભવની દૃષ્ટિએ ક્યારે ય ઈન્દ્રની હરીફાઈ ન કરી શકું. ભૌતિક વૈભવની દૃષ્ટિએ તો હું તેનાથી હારી ગયો છું પરંતુ હું સાચો ક્ષત્રિય છું. પાછળ હટવાનું તો હું ક્યારેય શીખ્યો નથી. તેની વિચારધારા અંતર્મુખ બની ગઈ. તે હાથી પરથી નીચે ઊતરી પડ્યો, અધાં જ આભૂષણો નીચે ઉતારી નાંખ્યાં. રાજમુકુટ અને રાજમુગાઓ પણ એક તરફ રાખી દીધી. પ્રભુના ચરણકમળ પાસે પહોંચીને તેણે પ્રાર્થના કરી કે 'ભગવન્! ભૌતિક વૈભવની તુચ્છતા મેં જાણી લીધી છે, હું આત્માનો અનંત વૈભવ મેળવવા ઇચ્છું છું. આપ મને દીક્ષા આપો.'

દશાર્ણભદ્ર રાજ હવે અપરિચિત્ત શ્રમણ બની ગયા.

દશાર્ણભદ્રને પ્રભુ સામે મુનિ બનેલા જોઈને દેવરાજ ઠગાયા હોય તેવા થઈ ગયા. આધ્યાત્મિક વૈભવની દૃષ્ટિએ દશાર્ણભદ્રની તેઓ સ્પર્ધા કરી શકે તેમ ન હતી. દશાર્ણભદ્ર મુનિના ચરણોમાં દેવરાજ દેવેન્દ્રે ગદ્ગદિત થઈ પ્રણામ કર્યાં. મુનિપ્રવર! આપનું જીવન મહાન છે, જેની સામે ભૌતિક વૈભવ તુચ્છ છે એવો અનંત આત્મવૈભવ આપે મેળવ્યો છે. આપ આપના સંકલ્પમાં જીતી ગયા.'

ચંદ્રગુપ્ત મોર્ય

ચંદ્રગુપ્ત ભારતનો એક તેજસ્વી સમ્રાટ હતો. તેણે પોતાની જીવિતાથી ત્રીકોની પરાધીનતામાંથી ભારતને મુક્ત કર્યું હતું. તેના શૌર્યની ગૌરવ-ગાથાઓ આજે પણ ઇતિહાસનાં પાનાંઓ પર ચમકી રહી છે. એનો જન્મ રાજ-પરિવારમાં નહિ પરંતુ એક સાધારણ ગૃહસ્થને ઘેર થયો હતો. અહીં તહીં રમવું અને ગામની ગાયો ચરાવવી એ જ એનું કામ હતું. નાનપણથી જ તેનામાં અનેક સારાં લક્ષણો પ્રગટ થયાં હતાં.

રમતમાં તે જાતે જ રાજાનો પાઠ ભજવતો, કોઈ મિત્રને મંત્રી પદ પર નિમતો, કોઈને કોટવાળ બનાવતો અને કોઈને ચોર. ચોરને કડક દંડ દેતો અને સાડું કામ કરનારને ધનામ આપતો. જે કોઈ આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરે અથવા થોડી શી આનાકાની કરે તો તે અધિકારભરી ભાષામાં એને કહેતો :

‘આ રાજા ચંદ્રગુપ્તનો હુકમ છે. એનું પાલન તમારે કરવું જ પડશે.’

લિક્ષુવેશમાં પરિભ્રમણ કરતાં ચાણક્યે જ્ઞેયું કે આ બાળકમાં આત્મ-વિશ્વાસ અને મહત્ત્વાકાંક્ષા ગજબનાં છે. તેણે પરીક્ષા લેવાનું વિચાર્યું. જ્યાં ચંદ્રગુપ્ત બેસ્યા આસન ઉપર ખેઠો હતો ત્યાં જઈ તેણે યાચના ભર્યાં સ્વરે કહ્યું : 'રાજન્ ! શું અમને પણ કંઈ દાન મળી શકશે ?'

બાળકે ધીરતાથી આદેશ આપ્યો : 'ત્યાં સામે જે ગાયો ચરી રહી છે તેમાંથી જે પણ તમને પસંદ હોય તે લઈ જઈ શકો છો.'

ચાણક્યે સ્મિત કરતાં કહ્યું : 'રાજન્ ! તે ગાયો તો ગામ-લોકોની છે, તેઓ મને કંઈ રીતે લઈ જવા દેશે ?'

ક્રોધથી ચંદ્રગુપ્તની બ્રમરો ખેંચાઈ ગઈ તેણે કહ્યું : 'વિપ્રવરા ! શું તમને 'વીરભોગ્યા વસુધરા'ની વાત ખબર નથી ? કોની માઝે સૂંઠ ખાધી છે કે મારા આદેશને હવામાં ઉડાડી દે ?'

બાળક ચંદ્રગુપ્ત પોતાનાં સાહસ અને દૃઢ સંકલ્પને લીધે, સાધનહીન હોવા છતાં પણ યુવાવસ્થામાં સમ્રાટ બની ગયો.

ઇતિહાસકારોનો મત છે કે તે જૈન હતો અને શ્રુતકેવલી ભદ્રબાહુનો અનુયાયી તથા પરમભક્ત હતો.

દાનવીર જગદુશાહ

દાનવીર જગદુશાહનું નામ કોણે નથી સાંભળ્યું ? યુગો અને શતાબ્દીઓ વ્યતીત થઈ ગયા છતાં આજે પણ એમનું નામ ઇતિહાસનાં સુવર્ણ-પૃષ્ઠો ઉપર ઝગમગે છે.

એક વખત પાંચ વર્ષનો ભયંકર દુકાળ પડ્યો. તે સમયે લાખો પશુઓ ભૂખથી તરફડીને મરી ગયાં. હજારો માણસો અનાજના એક એક કણ માટે ટળવળતા હતા. હજારો-લાખો પ્રાણીઓની આ દયનીય અવસ્થા જોઈને જગદુશાહ—કે જે એક સાચો જૈન શ્રાવક હતો—નું હૃદય કરુણાથી આર્દ્ર થઈ ગયું. તેણે ગામડે-ગામડે એક સો ને બાર દાનશાળાઓ ખોલી, કોઈ પણ જાતના ભેદ-ભાવ વગર ઉદારતાથી દાન અપાવા લાગ્યું.

જગદુશાહે જોયું કે કેટલાય માણસો જે ઉચ્ચ કુળના હતા પરંતુ પરિસ્થિતિને કારણે એમની આર્થિક હાલત ખૂબ જ વિષમ થવા છતાં શરમને લીધે માગી નહોતા શકતા, આવા લોકો માટે દાન-મંડપમાં જ એક પરદો લગાવી દેવામાં આવ્યો. પરદામાં

જગદુશાહ જાતે જ એસતા. દાન માગનારો બહારથી અંદરની બાબુ હાથ લાંબા કરતો. જગદુશાહ માગનારનો હાથ જોતાં અને તેની સ્થિતિ સમજીને ચૂપચાપ જ તેની જરૂર મુજબનું તેના હાથમાં મૂકી દેતા. કોણ શું લે છે એ કોઈ જ ન જાણતું. દાનની નિર્મળ ગંગા વહેતી હતી.

જગદુશાહ પોતે નહોતા ધરુણ કે મારી યશગાથા ચારે દિશાઓમાં ગાળે, પરંતુ એમની ધરુણ ન હોવા છતાં પણ એમની કીર્તિ ચારે બાબુ પ્રસરી રહી હતી.

રાજ્ય વિશળદેવે પણ દુષ્કાળમાં પોતાની પ્રજાની રાહત માટે અનેક જગ્યાએ 'સત્રો' ખોલ્યાં હતાં. પરંતુ અન્નના અભાવે તેને તે અંધ કરવા પડ્યાં. એમણે સાંભળ્યું કે જગદુશાહ જેવો દાનવીર મળવો મુશ્કેલ છે. તે મોટું જોયા વગર જ યાચકને જરૂર મુજબનું દાન આપે છે. વિશળદેવે આ વાતની ખાતરી કરવા એક ભિખારીનો વેશ લીધો અને જગદુશાહની દાનશાળામાં ગયો. પરદાની પાછળ બેસા રહી બારીમાંથી હાથ લાંબો કર્યો. જગદુશાહે તેની હસ્તરેખાઓ જોઈને હીરાની મૂલ્યવાન વીંટી તેના હાથમાં મૂકી દીધી.

હીરાની વીંટી જોઈને વિશળદેવ આશ્ચર્યથી ચકિત થઈ ગયો. એણે ખીજો હાથ લાંબાવ્યો. જગદુશાહે વિચાર્યું અને વધારે જરૂર છે. આથી ખીજી વીંટી પણ તેના હાથમાં મૂકી દીધી. બંને વીંટીઓ લઈને વિશળદેવ રાજમહેલે પહોંચી ગયો.

ખીજો દિવસે વિશળદેવે જગદુશાહને ખોલાવ્યા તથા કહ્યું :

‘શેઠજી ! મેં સાંભળ્યું છે આપ દાન દેતી વખતે કોઈને કંઈ પણ નથી પૂછતા ?’

‘હા, મહારાજ ! વાત તો સાચી છે. તેને માટે ચહેરો જોવાની કે પૂછવાની શી જરૂર છે ? હાથની આકૃતિ તેની કોમળતા તથા હાથની રેખાઓ આપેઆપ જ તેનો પરિચય આપી દે છે. અને યોગ્યતા વગેરે જોઈને આવશ્યકતા મુજબની વસ્તુ આપી દઉં છું.’

વિશળદેવે હાથમાં બંને હીરાની વીંટીઓ લઈને કહ્યું કે, આપે આ કોને આપી અને શા માટે આપી ?’

જગદુશાહ : ‘રાજન્ ! જેના હાથમાં મેં આ વીંટીઓ આપી હતી તે મહાન વ્યક્તિ હતી. મેં વિચાર્યું, આ વ્યક્તિ કોઈ ખાસ વિપદમાં સપડાઈ ગયેલ છે. જેથી તેણે હાથ લાંબાવ્યા છે. અને એક વખત એટલું આપી દેવું જોઈએ કે બીજી વખત તેણે માગવું ન પડે. અને તેનું કાર્ય પણ પૂરું થઈ શકે.’

વિશળદેવ ખૂબ જ પ્રસન્ન થયો. જગદુશાહનું સન્માન કર્યું તથા હાથીની અંબાડી પર બેસાડીને એમને આદર સહિત ઘેર પહોંચાડ્યા.

—ઉપદેશતરંગિણી—૪૨.

દાનવીર ખેમે દેદરાણી

જે સમયે ગુજરાતનો સુલતાન મહંમદ બેગડો હતો, તે સમયની આ ઘટના છે. ચાંપશી મહેતા ચાંપાનેરના નગરશેઠ હતા. શાહુલખાં ચાંપાનેરનો ઉમરાવ હતો. એક વખત અન્ને વાતો કરતા કરતા દરબારમાં જતા હતા. રસ્તામાં એક ચારણ મળ્યો. એણે નગરશેઠની મન મૂકીને પ્રશંસા કરી અને છેવટે કહ્યું : 'પહેલાં શાહ અને પછી આદશાહ.'

ચારણતું આ વાક્ય શાહુલખાંને ઘણું જ ખરાબ લાગ્યું. તે સમયે તો એ કંઈ જ ન બોલ્યો, પરંતુ આદશાહ પાસે જઈને મીઠું-મરચું ભભરાવીને આખી વાત કહી.

આદશાહે તે જ વખતે ચારણને બોલાવીને પૂછ્યું : 'તું વાણિયાનાં આટલાં બધાં વખાણુ શા માટે કરે છે ?'

ચારણ : 'આદશાહ સલામત ! એના પૂર્વજોએ જે કમાલનાં કામ કર્યાં છે તેને કોણ બૂલી શકે ?'

આદશાહ : ‘આદશાહ’ શબ્દમાં ‘શાહ’ પછી લાગે છે અને વાણિયાઓમાં પહેલાં ‘શાહ’ શબ્દ લાગે છે એ શું યોગ્ય છે? શું આ રીતે કરવાથી આદશાહનું અપમાન નથી થતું?’

ચારણ : ‘આદશાહથી પણ વધારે શાહ લોકોમાં શક્તિ હોય છે અને તેઓ એ શક્તિથી જગતનું ભલું કરી શકે છે. શું આપે નથી સાંભળ્યું કે સંવત ૧૩૧૫ માં ભયંકર દુષ્કાળ પડ્યો હતો. એ સમયે જગદુશાહે ઠેર ઠેર દાનશાળાઓ ખોલીને પ્રખતે મરતી બચાવી હતી?’

આદશાહ ચારણની વાત સાંભળી ચૂપ થઈ ગયો. વિધિનું નિર્માણ તે ખીજા જ વર્ષે મોટો દુષ્કાળ પડ્યો. આદશાહે મનમાં વિચાર્યું : ‘ચારણે શાહની પ્રશંસા કરી છે. હવે એમની પરીક્ષાનો સમય આવી ગયો છે.’ તે જ વખતે આદશાહે ચારણને ખોલાવીને કહ્યું : ‘તે શાહની પ્રશંસા કરી હતી ને? હવે તારી વાત સાખિત કર, નહિ તો તને દંડ આપવામાં આવશે.’

ચારણ તે જ સમયે ચાંપાનેરના નગરશેઠ પાસે ગયો અને કહ્યું : ‘શેઠજી! આપ સૌની પરીક્ષાનો હવે વખત આવ્યો છે. આથી તૈયાર થઈ જાઓ. આદશાહ મને તો મારી નાંખશે પરંતુ સાથોસાથ તમારી પણ ‘શાહ’ની પદવી આંચકી લેશે.’

શેઠે આખી વસ્તુસ્થિતિ સમજીને કહ્યું : ‘ચારણજી! આપ ગભરાશો નહિ. આદશાહ પાસેથી એક કહિનાની મુદત માગી લો. એટલા સમયમાં અમે બધી વ્યવસ્થા કરી લઈશું.’

ચાંપશી મહેતા કે જે તે વખતના નગરશેઠ હતા તેમણે એ જ

સમયે બધા શેઠિયાઓને એકઠા કર્યા અને બાદશાહની વાત એમની સામે રજૂ કરી. કોઈએ એક દિવસનું ખર્ચ, કોઈએ બે દિવસનું ખર્ચ, તો કોઈએ દશ અથવા પંદર દિવસનું ખર્ચ લખાવ્યું. આ ચાર માસની તિથિઓ લખાઈ ગઈ, પરંતુ હજુ પણ આઠ માસ બાકી હતા. આથી તે દિવસો પૂરા કરવા માટે બહારગામ જવું જરૂરી થઈ પડ્યું.

નગરશેઠ અને કેટલાક પ્રતિષ્ઠિત સજ્જનો ત્યાંથી પાટણ ગયા. ત્યાંના શેઠિયાઓએ બે માસની તિથિઓ લખી આપી. ત્યાંથી તેઓ ધોળકા ગયા. ત્યાં દશ તિથિઓ લખવામાં આવી. આ રીતે ૧૯૦ દિવસ લખવામાં આવ્યા, પરંતુ આટલું કામ કરવામાં જ એમને વીસ દિવસનો સમય લાગી ગયો. મહિનામાં દશ જ દિવસ બાકી હતા.

હજુ મુઘી તો માત્ર અર્ધું જ કાર્ય થયું હતું. આથી સ્વાભાવિક રીતે જ ચાંપશી મહેતાને ચિંતા થઈ. તેઓ ધોળકાથી ધંધુકા જવા માટે રવાના થયા.

રસ્તામાં એક નાનકડું ગામ આવ્યું, જેનું નામ હતું હડાળા. આ જગ્યાએ ખેમો દેદરાણી રહેતો હતો. તે પોતાની બેસોને પાણી પાવા કૂવા તરફ લઈ જતો હતો. તેની સાધારણ વેશભૂષા હતી. તેણે મહાજનોને જતા બોધને કહ્યું : ‘મારી એક વિનંતિ છે.’

શેઠિયા સમજ્યા કે આ કોઈ ગરીબ માણસ છે, ભીખ માગવાની એની દૃષ્ટિ લાગે છે. તેમણે કહ્યું : ‘જે કંઈ કામ હોય તે ઝડપથી કહી દો. અમારી પાસે વખત. બહુ ઓછો છે.’

ખેમો દેદરાણી : ‘બોજનનો સમય છે, આથી આપ સૌ

મારે ત્યાં ભોજન કરવા પધારો. ભોજન કર્યા વગર આપને હું જવા નહિ દઉં.’

મહાજનોએ ટાળવાના ઘણા પ્રયત્નો કર્યા પરંતુ છેવટે એના આગ્રહને માન આપવું પડ્યું. સૌ ભોજન કરવા માટે એને ત્યાં ગયા.

એમા દેદરાણીએ એમને એસવા માટે પલંગ બિછાવી દીધા. એમની ધર્મપત્નીએ તરત જ સુંદર ભોજન બનાવી દીધું.

ભોજન પછી એમા દેદરાણીએ પૂછ્યું : ‘જો વાત ખાનગી ન હોય તો કૃપા કરી એ બતાવશો કે મોટા નગરના રહેનારા એવા આપ લોકો એવા કયા કાર્યને માટે ધંધુકા જઈ રહ્યા છો?’

નગરશેઠે આદિથી અંત સુધી બધી વાત કહી અને કહ્યું કે આ મહાન કાર્યમાં આપ પણ આપનો કંઈ સહકાર આપવા ઇચ્છતા હો તો આપી શકો છો.

એમા દેદરાણી સીધા સ્વભાવનો હતો તથા સંપૂર્ણ પિતૃભક્ત હતો. તેણે કહ્યું : ‘આપ જરા બિભા રહો. હું મારા પિતાશ્રીને પૂછીને આ બાબતનો જવાબ આપું.’

વૃદ્ધાવસ્થાને કારણે એમાના પિતાજી આરડામાં સૂતેલા હતા. તેમને જઈને આખી વાત કરી.

પિતાએ કહ્યું : ‘એમા ! આવો અવસર ફરી ફરીને નહિ આવે. ‘શાહ’ની લાજ રાખવાની છે. આપણી પાસે ધનની કચ્છ

કમી છે? આપણે લોકો તો ગામડાંમાં ખેડા છીએ. શહેરના રહેનારાને તો દર વખતે આવો લાલ મળે જ છે, પરંતુ આપણા જેવાને કયાં લાલ મળે છે? આથી તુ આ સોનેરી અવસર ન ચૂક, બારે મહિના લખી દે.’

ખેમો દેદરાણી તો પહેલેથી જ ઇચ્છતો હતો. તેણે શેઠિયાઓને જઈને કહ્યું કે, ‘આપ લોકો તો વખતોવખત લાલ લો છો, પરંતુ આ લાલ મને આપો.’

મહાજને વિચાર કર્યો કે આ ગાંડો તો નથી થઈ ગયો ને? ચાંપાનેરના બધા શેઠિયાઓ મળીને ચાર જ મહિના લીધા છે, પાટણવાળાઓએ એ મહિના લીધા છે. અને આ એકલો બાર મહિના લેવાનું કહે છે.’

નગરશેઠે કહ્યું : ‘ખેમજી! જ્યાં લાખોપતિ અને કરોડપતિ રહે છે તેઓ પણ બાર મારાનું ખર્ચ નથી આપી શક્યા અને આપ કહો છો હું આપીશ.’ આ કંઈ છોકરાંના ખેલ નથી. તમે તમારી, શક્તિ બરાબર ચકાસો. એકાદ તિથિ લખાવવી હોય તો લખાવો.’

ખેમો દેદરાણીએ વિચાર્યું : ‘આ લોકોને મારી વેશભૂષા અને મકાનના બહારના દેખાવ ઉપરથી શંકા ગઈ છે.’ આથી તેણે એમની શંકાનું નિવારણ કરવા માટે કહ્યું : ‘કૃપા કરી આપ સૌ મકાનની અંદર પધારો.’

અંદર લઈ જઈને તેણે ધનભંડાર ખોલ્યો. શેઠિયાઓએ

જોયું તો મોંઘામૂલા હીરા, પન્ના, માણેક, મોતી વગેરે ઝવેરાતના ઢગલા ખડકેલા હતા. સોનું અને ચાંદી તો અદ્ભુત થાપીઓમાં પડ્યું હતું. શેડિયાઓની તો આંખો પહોળી થઈ ગઈ. અરે! અમે તો આને ગરીબ સમજતા હતા પરંતુ આની પાસે તો અજબોની સંપત્તિ છે.

નગરશેઠ બોલ્યા : 'હવે અમને વિશ્વાસ એકો કે આપ બાર મહિના તો શું બાર વર્ષની તિથિઓ પણ લખાવી શકો. અમે આપને ન આજખી શક્યા તેથી આપને આટલું કષ્ટ આપ્યું. આપે અમને ચિંતામુક્ત કર્યા તે બદલ આપના આભારી છીએ.'

મહાજનો ખેમા દેદરાણીને સન્માન સહિત ચાંપાનેર લઈ ગયા. ત્રીજે દિવસે ચારણને લઈને તેઓ બાદશાહના દરબારમાં હાજર થયા.

બાદશાહ : 'તમને લોકોને પચ્ચીસ દિવસ તો થઈ ગયા છે. હવે ફક્ત પાંચ દિવસ જ બાકી છે. શું તમારા 'શાહ' પદની આબરૂ રાખી શકશો ?'

નગરશેઠ : 'જહાંપનાહ! અમારી ઇજ્જત તો કાયમી છે. અમારામાં એવા લાગ્યશાળીઓ છે કે એક વર્ષનું પૂરેપૂરું ખર્ચ આપવા એક જ વ્યક્તિ તૈયાર છે.' બોલો હવે આપ શું ઇચ્છો છો ?'

આ સાંજળીને બાદશાહ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો. તેણે ખેમા દેદરાણીને પૂછ્યું : 'કહો તમારી પાસે કેટલાં ગામ છે ?'

ખેમો : ‘ એક પળી અને એક પવાલી. અર્થાત્ પળીથી તેલ વેચવામાં આવે છે અને પવાલીથી અનાજ ખરીદાય છે. આ જ મારી જાગીર છે. જૈન ધર્મના પ્રતાપે હું સુખી છું.’

આદશાહે કહ્યું : ‘ વાસ્તવમાં ચારણનું કહેવું સાચું છે.’

ખેમો દેદરાણીએ વિક્રમ સંવત ૧૫૩૬ માં એક વર્ષ સુધી અનાજ વગેરે આપીને ગુજરાતની જનતાને દુષ્કાળ સંકટમાંથી બચાવી, આજ પણ એમની યશગાથા ઇતિહાસનાં સુવર્ણ પૃષ્ઠો પર જ નહિ પરંતુ જન-જિહ્વા પર અમર છે.

રાજા કુમારપાળની દયાળુતા

અર્ધરાત્રિનો સમય હતો. પાટણના નગરજનો નિદ્રાદેવીને ખોળે આનંદથી પોઢયા હતા. મહારાજા કુમારપાળ રાજમહેલમાં સૂતા હતા પરંતુ રાજકીય સમસ્યાઓને લીધે એમને ઊંઘ નહોતી આવતી. એ જ વખતે રાજના કર્ણપટે એક સ્ત્રીના કડુણ આક્રંદનો અવાજ આવ્યો. ‘આ નીરવ રાત્રિમાં કડુણ-રુદ્ધ કરનાર આ કોણ દુઃખી હશે?’ રાજા વિચારવા લાગ્યો.

કુમારપાળ પોતાની પથારીમાંથી ઊઠ્યો. સાદાં વસ્ત્રો પહેરી, હાથમાં તલવાર લઈ અને રડવાનો અવાજ આવતો હતો તે દિશામાં એકલો જ ચાલતો થયો. તે જ્યેમ જ્યેમ આગળ વધતો ગયો તેમ તેમ હૃદયદ્રાવક ચિત્કાર તેનું કોમળ કાળજી વીંધવા લાગ્યો. ચાલતો ચાલતો રાજા શહેરની બહાર નીકળી ગયો. એક વૃક્ષની નીચે મોંઘાં વસ્ત્રાભૂષણોથી સુસજ્જિત એક સ્ત્રી દારુણ વિલાપ કરી રહી છે. તેના સુંદર કેશ વિખરાયેલા પડ્યા છે. સેંથીનું સિંદૂર હળુ પૂર્ણરૂપે લૂછાયું નથી. તે કપાળ ફૂટીને ફરી ફરીને રોઈ રહી છે.

કુમારપાળ તે બહેનની નિકટ આવ્યો અને બોલ્યો : 'આ નિર્જન વન અને ઘેરી રાત્રિમાં તું શા માટે રડે છે તથા શા માટે દારુણ ચિત્કારો કરે છે ?'

કુમારપાળના મધુર અને શિષ્ટ વ્યવહારથી તે નારીનું મન શાંત થયું. તેણે કહ્યું : 'મારો પતિ મને ખૂબ જ ચાહતો હતો. તેણે મને ખૂબ વૈભવ આપ્યો છે. મારે એક પુત્ર પણ થયો, જેના આનંદમાં મારે તરફ ઉત્સવ ઉજવાયો હતો. પુત્ર વીસ વર્ષનો થયો ત્યાં જ એકાએક તેણે સદાને માટે આંખો મીંચી દીધી. અમારી આશાઓનો સુંદર મહેલ કાયમ માટે તૂટી પડ્યો.' આટલું કહેતાં કહેતાં તો એ બહેનનું ગળું રૂંધાઈ ગયું. અને તે ડૂસકાં ભરીને રડવા લાગી.

રાજાએ તેને ધીરજ આપી. બહેને ફરીથી આગળ કહેવા માંડ્યું : 'પુત્ર-મૃત્યુના ભયંકર આઘાતને લીધે તેના પિતા પણ મને છોડીને ચાલ્યા ગયા. હાય ! હાય ! મારો તો સંસાર નાશ પામ્યો. હવે આ દુનિયામાં મારું કોઈ જ નથી.'

તેની દુઃખભરી વાત સાંભળતાં રાજાનાં કંવાં ઊભાં થઈ ગયાં.

તે વનિતાએ પોતાની વાત ચાલુ રાખતાં કહ્યું : 'મારી આ અપાર દોલત રાજ્યના અધિકારીઓ આવી અને લઈ જશે. હવે હું મારું ગુજરાન કેવી રીતે કરી શકીશ ? હું ભિખારણુ બનીને ઘેર ઘેર જઈ કેવી રીતે ભીખ માગી શકીશ ? એ ઘેર દુઃખ સહન ન થઈ શકવાથી હું અહીં ફાંસો ખાઈને મરવા ઇચ્છું છું, પરંતુ હવે તમે આવી ગયા તેથી મરી પણ નથી શકતી.'

રાજાએ કહ્યું : 'દીકરી ! હું તને ખાત્રી આપું છું કે તારું

આ ધન રાજનો કોઈ પણ અધિકારી નહિ લઈ જઈ શકે. જો કોઈ પણ અધિકારી કંઈ હા-ના કરે, તો તું રાજ કુમારપાળને કહેજે, એ દીન-દુઃખિયાનો આશરો છે. તું હવે અહીંથી ઘેર જા અને આનંદથી તારું જીવન વ્યતીત કર.’

તે મહિલા શાંત અને પ્રસન્ન ચિત્તે પોતાના ઘર તરફ ચાલતી થઈ. કુમારપાળ પણ પોતાના મહેલ તરફ પાછો ફર્યો. તે વિચારવા લાગ્યો કે ભૂતકાળથી જ અપુત્રની સંપત્તિનો અધિકારી રાજ ગણાયો છે. પરંતુ કુમારપાળને એ આંસુથી ભીંજાયેલું ધન ન જોઈ એ. તેની આંખો સમક્ષ એ ભદ્ર નારીનું ભયાનક રૂપ દેખાતું રહ્યું અને આખી રાત તેને નિદ્રા ન આવી.

સવાર પડ્યું. રાજસભામાં આવતાં જ રાજએ હુકમ બહાર પાડ્યો કે ‘આજથી ચૌલુક્ય કુમારપાળનો આદેશ છે કે નિપ્પુત્ર મરી જનારની સંપત્તિ રાજ-કોષમાં નહિ લેવાય.’

અધિકારીઓએ નમ્ર નિવેદન કરતાં કહ્યું : ‘રાજન્ ! આ આદેશથી રાજકોષમાં દર વર્ષે કેટલાય કરોડનો ધાટો આવશે, આથી તેના પર ફરી વિચાર કરવામાં આવે.’

રાજ કુમારપાળે દક્તાથી કહ્યું : ‘ભલે ગમે તેટલું નુકસાન થાય એની મને પરવા નથી પરંતુ દીન-દુઃખિયાનાં આંસુથી ખરડાયેલું ધન હું મારા રાજકોષમાં લેવાનું પસંદ નથી કરતો.’

રાજના મનમાં કડુણા અને સ્નેહની દિવ્યજ્યોત ઝગમગતી હતી.

સંકલ્પની દૃઢતા

જિજ્ઞાસા જ્ઞાનની ચાવી છે. જ્યારે જિજ્ઞાસા બળવત્તર હોય ત્યારે અવસ્થા, વ્યસ્તતા કે અસ્વસ્થતા કંઈ પણ તેના અભ્યાસમાં અંતરાયરૂપ નથી બનતા.

ગુર્જરનરેશ કુમારપાળ વિષે કહેવાય છે કે એમની પચાસ વર્ષની ઉંમર થઈ ત્યાં સુધી તેઓ સંસ્કૃત ભાષાથી અભ્યાસ હતા, કારણ કે જુવાનીનો મોટો ભાગ તે તેઓ સિદ્ધરાજથી પોતાની જાત બચાવવા માટે ભટકવામાં અને કષ્ટો સહન કરવામાં વિતાવી ચૂક્યા હતા. તેઓ યુદ્ધિમાન જરૂર હતા પરંતુ વિદ્યાપ્રાપ્તિની તક તેમને મળી ન હતી. આમ છતાં એકાવન વર્ષની ઉંમર પૂરી થતાં તેમણે વ્યાકરણ અને કાવ્ય પર પ્રભુત્વ મેળવી લીધું.

ઘટના આમ બની હતી.

કુમારપાળની રાજસભામાં ભારતના દિગ્વિજયી વિદ્વાનો એકા હતા. એક વિદ્વાન કુમારપાળને ‘કામન્દ્રકીય નીતિશાસ્ત્ર’ સંભળાવી રહ્યો હતો. તેમાં એક શ્લોક આવ્યો :

पर्जन्य इव भूतानामाधारः पृथिवीपतिः ।

—મેઘની પેઠે જ રાજ સમગ્ર પ્રાણીઓનો આધાર છે.

વિદ્વાનના મુખે કુમારપાળે અર્થ સાંભળ્યો તો આનંદિત થઈ ને બોલ્યો : ‘અહો, રાજને મેઘની ઉપમ્યા !’

‘ઉપમ્યા’ જેવો અશુદ્ધ અને ગ્રામ્ય શબ્દ વાપરવામાં આવ્યો તો પણ કોઈ જ સભાસદે તેનો વિરોધ ન કર્યો અને હાર્દિક પ્રસન્નતા વ્યક્ત કરી, પરંતુ મહામંત્રી કપદીનું મસ્તક શરમથી ઝૂકી ગયું. તેના ચહેરા ઉપર ખિન્નતાની રેખાઓ ઉભરાઈ આવી.

સભા વિસર્જન થયા પછી કુમારપાળે એકાંતમાં તેને પૂછ્યું કે ‘મારી વાત સાંભળીને આપનું વદન-કમળ શાથી કરમાઈ ગયું ?’

મંત્રીએ ગંભીરતાપૂર્વક કહ્યું : ‘રાજન્ ! નીતિનું કથન છે કે રાજ હોય તે સારું છે, ન હોય તે પણ સારું છે, પરંતુ મૂર્ખરાજ હોવો એ તો જરાય સારું નથી. મને હાર્દિક દુઃખ છે કે જે રાજના અશુદ્ધ અને ગ્રામ્ય શબ્દપ્રયોગ ઉપર પણ જે રાજસભા આનંદ વ્યક્ત કરે તે રાજ્યમાં વિદ્વાનો પ્રચાર-પ્રસાર શી રીતે થાય ? વાણીની દેવી સરસ્વતીની ઉપાસના શું આ રીતે થાય ? આપ જેવા મહાન સમ્રાટના મુખે ‘ઉપમ્યા’ જેવો અશુદ્ધ શબ્દ સાંભળીને મને અત્યંત દુઃખ થયું છે.’

મહામંત્રીની વાત સાંભળતાં જ કુમારપાળને પોતાની અજ્ઞાનતા ઉપર સખત ધૃણા આવી. તેણે એ જ વખતે દહ પ્રતિજ્ઞા કરી કે

તે સંસ્કૃત ભાષાનો જા'ડો અભ્યાસ કરશે. ખીજ દિવસથી રાત્રીએ ' માતૃકા-પાઠ 'થી અધ્યયનની શરૂઆત કરી. તીવ્ર લગનને લીધે એક વર્ષના ખૂબ અલ્પ સમયમાં જ તેણે વ્યાકરણ અને કાવ્ય પર પ્રભુત્વ મેળવી લીધું. હેમચંદ્રાચાર્યે રચેલ યોગશાસ્ત્ર અને વીતરાગ સ્તોત્રનો તે દરરોજ અભ્યાસ કરતો હતો. ત્રિપષ્ટિશલાકાના પુરુષ ચરિત્રનું નિર્માણ પણ તેની જ પ્રેરણાથી આચાર્ય હેમચંદ્ર કરેલું.

ન્યારે સંકલ્પમાં દઢતા હોય છે ત્યારે શુદ્ધ શિક્ષાઓમાંથી પણ અરણાં ઢૂટી નીકળે છે.

તાજી બોજન

મહામંત્રી તેજપાળ નીતિ-શાસ્ત્રના પ્રખર વિદ્વાન હતા. ધાર્મિક સાહિત્યનો પણ તેમણે ઊંડાણથી અભ્યાસ કર્યો હતો પરંતુ જીવનમાં ધર્મ ઓતપ્રોત નહોતો થયો. જ્ઞાન અને આચરણમાં સમાનતા ન હોવાથી જીવન અપૂર્ણ ભાસતું હતું.

શ્રાવક મુંઝવે કે જે મહામંત્રીનો અંગત ગુમાસ્તો હતો તેણે વિચાર્યું કે મારી એ ફરજ છે કે હું મહામંત્રીને સાચી પ્રેરણા આપું. એક દિવસ સમય જોઈને તેણે મહામંત્રીને પૂછ્યું : 'સ્વામી ! આપ તાજી બોજન લો છો કે ઠંડું બોજન કરો છો ?'

ગુમાસ્તાની આ વાત સાંભળતાં જ તેજપાળની આંખોમાં ક્રોધની રેખાઓ અંકિત થઈ ગઈ. તેમણે તીખી નજરે એના તરફ જોયું. પરંતુ વિચાર્યું કે આ ગામડિયો ગમાર છે એટલે હજી સુધી તેનામાં બોલવાની સભ્યતા ન આવી. એમણે કંઈ જ બોલ્યા વિના નજર ફેરવી લીધી.

એક દિવસ મુંગલે ફરીથી તક જોઈને એના એ પ્રશ્નનું પુનરુચ્ચારણ કર્યું. પરંતુ એ દિવસે પણ કંઈ બોલ્યા સિવાય તેજપાળે તેની વાત કાપી નાંખી. જ્યારે ત્રીજી વખત એની એ વાત કહેવામાં આવી ત્યારે મંત્રીની બ્રમરોષે ખેંચાઈ ગઈ. એમણે કહ્યું : 'અરે ! મૂર્ખ જેવા, બોલવાનો પણ વિવેક નથી તારામાં ?'

મુંગલ : 'સ્વામી ! અપરાધ ક્ષમા કરશો, પરંતુ આપણા અન્નેમાં એક તો ચોક્કસ મૂર્ખ હશે ને ?'

મંત્રીએ આશ્ચર્યથી એના તરફ જોયું : 'તું કહેવા શું માંગે છે ? તારી વાતમાં કંઈક રહસ્ય છૂપાયેલું હોય તેમ લાગે છે.'

મુંગલે વિનમ્રતાથી કહ્યું : 'સ્વામી ! આપ જે આ સમયે ભોજન કરો છો અર્થાત આ વિરાટ ઐશ્વર્ય અને આનંદ ભોગવો છો તે વાસ્તવમાં તો પૂર્વ જન્મના પુણ્યનું જ ફળ છે, એથી તે તાણું ભોજન નહિ પણ વાસી ભોજન છે. તાણું ભોજન તો કંઈક ખીલું જ હોય છે.'

'તાણું ભોજન શું હોય છે ? તે કેવી રીતનું હોય છે ?' મંત્રીએ જિજ્ઞાસા રજૂ કરી.

મુંગલે કહ્યું : 'સ્વામી ! જો આપ એ જાણવા ઇચ્છતા હો તો ભદ્રારક શ્રી વિજયસેનસૂરિ પાસે ચાલો. તેઓ આપને આ આખતનું પૂરેપૂરું સ્પષ્ટીકરણ કરશે.'

મહામંત્રી તેજપાળે એ જ વખતે મુંગલ શ્રાવકની સાથે શ્રી વિજયસેનસૂરિ પાસે જઈને તાણું અને વાસી ભોજનનો મર્મ પૂછ્યો !

આચાર્યે કહ્યું : ‘જે ઐશ્વર્યનો ઉપભોગ તમે અહીં કરો છો તે અધું પૂર્વ જન્મમાં કરેલ પ્રણયનાં જ ફળરૂપે છે. જ્યાં સુધી આ જીવનમાં દાન, સેવા, પરોપકાર વગેરે કાર્યો ન કરો ત્યાં સુધી તે વાસી ભોજન છે, તાજું ભોજન નહિ.’

મંત્રીએ આચાર્ય પાસેથી ધર્મનું સાચું સ્વરૂપ જાણ્યું. એમના જીવનમાં એકદમ પરિવર્તન આવી ગયું જેનો ઉલ્લેખ ઇતિહાસમાં કરવામાં આવ્યો છે.’

મહામંત્રી તેજપાળે અનેક જગ્યાએ દાન-શાળાઓ ખોલાવી પૌષ્ઠશાળાનું નિર્માણ કરાવ્યું. વાવ અમે તળાવ બંધાવ્યાં. આશુના પહાડો પર કળાપૂર્ણ જૈનમંદિરો બંધાવ્યાં. દીન, દુઃખી, અનાથ, વૃદ્ધ, ખીમાર વગેરે લોકો માટે એમણે ઠેરઠેર સેવા-કેન્દ્રો ખોલ્યાં.

આ રીતે એમનું જીવન પલટાઈ ગયું.

—પ્રથમ અધ્યાય તામણિ ૪/૧૮૬

મહામંત્રી ઉદયન

મરુભૂમિનો એક ગરીબ વણિક આજીવિકાની શોધ કરતો કરતો યુજરાતની પ્રસિદ્ધ નગરી કર્ણાવતી આવ્યો. ખૂબ ચાલવાને લીધે તે ધણો જ થાકી ગયો હતો. એક જૈન ઉપાશ્રયની બહાર ચપ્પતરા ઉપર તે આરામ કરવા માટે બેઠો હતો. તેનો ચહેરો ખૂબ જ ચિંતામય અને ઉદાસ હતો. ઉપાશ્રયમાંથી પ્રવચન સાંભળીને એક શ્રાવિકા બહાર નીકળી. તેણે કહ્યું : ‘ભાઈ, તમે કોણ છો ? તમારું નામ શું છે ?’

યુવકે કહ્યું : ‘બહેન ! મારું નામ ઉદો છે. હું મારવાડનો રહેવાસી છું તથા જૈન છું. અહીં મારું કોઈ ઝોળખીતું નથી, એટલે ક્યાં જવું એમ વિચારીને અહીં બેઠો છું.’

શ્રાવિકાનું નામ લક્ષ્મીબહેન હતું પરંતુ સ્નેહથી સૌ તેને ‘લાક્ષી’ કહેતા. લાક્ષીએ સાચો સ્નેહ દર્શાવતાં કહ્યું : ‘ભાઈ ! તમે ચિંતા શા માટે કરો છો ? મારે ધેર ચાલો, ભોજન કરો

અ-૫

અને આનંદથી રહો. શું બહેનને ઘેર જવામાં ભાઈને સંકોચ થાય ખરો ?'

ઉદો : 'બહેન ! હું એકલો નથી, મારી સાથે બાળબચ્ચાં પણ છે. એમને ક્યાં રાખું ?'

લાઠીએ સ્નેહની અમૃતધારા વર્ષાવતાં કહ્યું : 'ભાઈ ! તમે જરાય ચિંતા ન કરો. મારા ઘરની પાસે જ બીજું એક મકાન ખાલી પડ્યું છે. તમે તમારા કુટુંબ સાથે ત્યાં રહો. ધીમે ધીમે બીજી બધી વ્યવસ્થા થઈ જશે. ભાભી, ભત્રીજાઓ અને ભત્રીજીઓ સાથે હોય તેનાથી વધુ રૂકું શું ?'

એક અગ્નણુ વ્યક્તિ પ્રત્યે લાઠીબહેનનો નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ જોઈને ઉદાએ વિચાર્યું : 'ધન્ય છે એ પવિત્ર ભૂમિ કે જે ભૂમિના કણે કણમાં સ્નેહ નિર્ઝરતી ભાવનાઓ ફેરી રહી છે.'

ત્યાં રહીને ઉદાએ પ્રમાણિકતાથી ઘીનો વેપાર શરૂ કર્યો. ભાગ્યે સાથ આપ્યો. વેપારમાં સિદ્ધિ આવી. જ્યારે તેની પાસે થોડું ધન એકઠું થયું ત્યારે તેણે જૂનું મકાન તોડાવી નવું મકાન બનાવવા ઇચ્છ્યું. એ માટે તેણે લાઠીબહેનની સંમતિ માગી. લાઠીએ કહ્યું : 'ભાઈ ! હવે એ મકાન પર મારો અધિકાર નથી, એ તો મેં તમને ક્યારનું ચે આપી દીધું છે, એટલે તમે જેવું ઇચ્છો તેવું કરી શકો છો. મને ખૂબ આનંદ થયો કે તમે આટલું કરી શકવા શક્તિમાન થયા.'

જ્યારે મકાનનો પાયો ખોદાવા લાગ્યો ત્યારે તેમાંથી સુવર્ણ-મુદ્રા ભરેલો એક સોનાનો ચરુ નીકળ્યો. ઉદાએ વિચાર કર્યો કે આ સુવર્ણ-કળશ પર મારો સહજ પણ અધિકાર નથી. તેણે

લાઠીબહેનને ખોલાવીને કહ્યું : 'આ તમારો સુવર્ણ-કળશ આપ સંભાળી લો. તેના પર આપનો જ અધિકાર છે.'

લાઠીબહેન તો નિઃસ્પૃહ હતી. તેણે કહ્યું : 'જ્યારે મેં તમને મકાન આપી દીધું છે ત્યારે તમારા એ મકાનમાંથી નીકળેલ ધન માત્ર કેવી રીતે હોય ? આ ધન ઉપર મારો કોઈ જ અધિકાર નથી. એ તમારા નસીબનું છે, એટલે તમે જ રાખો.'

ઉદાએ ખૂબ જ આગ્રહ કર્યો તો પણ લાઠીબહેન એકની એ ન થઈ.

કુશાગ્રબુદ્ધિ તથા પ્રમાણિકતાને લીધે ઉદાની પ્રતિષ્ઠા દિવસે દિવસે વધતી ગઈ. ગુજરાતના ઇતિહાસવિદોનો મત છે કે તે જ ઉદો આગળ જતાં ગુજરાતનો મહામંત્રી બન્યો. અને ઉદયન નામથી જગવિખ્યાત થયો. મહામંત્રી ઉદયનનો સમય ગુજરાતના ઇતિહાસમાં સુવર્ણયુગ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

મહામંત્રી ઉદયનની પ્રગતિનું મૂળ શ્રેય લાઠીબહેનના નિઃસ્વાર્થ ભ્રાતૃપ્રેમને છે. જ્યાં સુધી ઉદયનનું નામ ઇતિહાસનાં પાનાંઓ પર ચમકતું રહેશે ત્યાં સુધી લાઠીબહેનની કીર્તિધ્વજ પણ લહેરાયા કરશે.

—પ્રબંધચિન્તામણિ ૩/૯૨ પૃ. ૬૭

આશાશાહની વીર માતા

ઇતિહાસકારોને આશાશાહની વીર માતાનું નામ તો ખચર નથી કે ન તો એનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ મળે છે, તો પણ તેમના જીવનનો એક એવો તેજસ્વી પ્રસંગ છે જેનાથી એમની વીરતા, ધીરતા તથા ગંભીરતાનો ખ્યાલ આવે છે. તેણે મહારાણા પ્રતાપના પિતા ઉદયસિંહની રક્ષા કરી હતી.

રાણા સંત્રામસિંહ ગુજરી ગયા પછી તેમના પુત્ર રત્નસિંહ મેવાડના સિંહાસન પર ધિરાજમાન થયા અને એમના પછી વિક્રમાન્વિત મેવાડના નાથ બન્યા. પરંતુ વિક્રમાન્વિતમાં યોગ્યતા ન હતી. આથી મેવાડના હિતસ્વી સરદારોએ બાળક ઉદયસિંહ ઉમર-લાયક થાય ત્યાં સુધી દાસીપુત્ર વનવીરને ચિતોડના સિંહાસન પર આરૂઢ કર્યો. પરંતુ વનવીરને તો રાજસત્તાનો નશો ચઢ્યો, અને તે એટલો ગાઢ ચઢ્યો કે તે પોતે જ લાંબા સમય સુધી કેવી રીતે રાજગાદી ભોગવી શકાય તેની યુક્તિએ વિચારવા લાગ્યો. તેને ઉદયસિંહ પોતાનો હરીફ લાગવા માંડ્યો.

રાત્રિનો વખત હતો. ઉદયસિંહ ભોજન કરીને બાંધી ગયો હતો. ધાવમાતા પન્ના તેની પચારી પાસે બેઠી હતી. તે જ વખતે રાજમહેલમાંથી કોઈકના રડવાનો ભયંકર અવાજ આવ્યો. પન્નાના કાન સરવા થઈ ગયા કે આ આર્તનાદ ક્યાંથી આવી રહ્યો છે? એ જ વખતે રાજકુમારની એકી થાળી ઉપાડવા માટે નાઈ આવ્યો. તે થર થર ધ્રુજતો હતો. તેણે દયાયેક્ષા અવાજે પન્નાને કહ્યું કે રાણા વિક્રમાન્જિતને વનવીરે મારી નાખ્યા છે.

ધાવમાતા પન્નાને એ સમજતાં વાર ન લાગી કે દુષ્ટ વનવીરની શું યોજના છે. તેણે પંદર વર્ષના ઉદયસિંહને જગાડ્યો અને યુક્તિથી રાજમહેલની બહાર મોકલી આપ્યો. તેની જગ્યાએ પન્નાએ પોતાના એટલી જ ઉંમરના પુત્રને સુવાડી દીધો.

રક્તપિપાસુ પિશાચ હૃદયનો વનવીર તલવાર ચમકાવતો ત્યાં આવ્યો અને બાળક ઉદયસિંહને શોધવા માંડ્યો. ધાવ પન્નાએ એ લોહીતરરયાને પોતાનો બાળક જ દેખાડ્યો. વનવીરે તેને ઉદયસિંહ સમજી તલવારને એક જ ઝાટકે હણી નાખ્યો. પન્નાએ પોતાના સ્વામીની રક્ષા માટે પોતાના બાળકનું બલિદાન આપી દીધું તો પણ મોઢામાંથી હરફ સરખોય ન કાઢ્યો. તે જ સમયે પન્ના પણ ઉદયસિંહ પાસે જઈ પહોંચી.

ઉદયસિંહને સાથે લઈને પન્ના ધાવ વીર વાઘજીના પુત્ર સિંહરાવની પાસે ગઈ અને કુમારને ત્યાં રાખવા વિનંતિ કરી. પરંતુ વનવીરના ભયથી તેણે કુમારને પોતાની પાસે રાખવાની અશક્તિ દર્શાવતાં કહ્યું : 'વનવીર મારી અને મારા વંશની હલા કરશે. મારામાં એટલી તાકાત ક્યાં છે કે હું તેનો સામનો કરી શકું.'

ત્યાંથી પન્ના કુંગરપુરના રાવ યશકર્ણની પાસે પહોંચી અને રાજકુમારને રાખવા માટે વિનંતિ કરી. પરંતુ એણે પણ નકાર જ સંભળાવ્યો.

પોતાના વિશ્વાસુ બીલોના રક્ષણમાં પન્ના અરવલ્લીની દુર્ગમાં ગિરિમાળાએ ઝોળંગતી ઈડરના ભુલભુલામણી જેવા માર્ગો પસાર કરીને કુંભલમેરુના કિલ્લામાં પહોંચી. તે જગ્યાએ આશાશાહ દેપુરા નામનો જૈન શ્રાવક કિલ્લેદાર હતો.

પન્નાએ તેના ખોળામાં ઉદયસિંહને મૂક્યા અને કહ્યું :
'વનવીરથી કુમારની રક્ષા કરવી એ હવે આપનું કર્તવ્ય છે.'

પરંતુ આશાશાહે તેને ખોળામાંથી દૂર કરવા પ્રયત્ન કર્યો. આશાની વીર માતા ત્યાં જ બિભી હતી. તેણે પુત્રની કાયરતા જોઈને ફિટકાર વરસાવતાં કહ્યું :

'આશા! તું વાસ્તવમાં મારો પુત્ર નથી લાગતો. શું તને પાળી-પોષીને આ માટે મોટો કર્યો હતો? ધિક્કાર છે તારા જીવતરને. તું મારે પેટ ન પાક્યો હેત તો સાડું થાત. જે માણસ સંકટ સમયે કોઈને કામ ન આવે, જે શક્તિમાન હોય તો પણ ખીજને ન બચાવી શકે, શરણે આવેલાને આશરો ન આપી શકે તેવા અધમ જીવોને આ દુનિયામાં જીવવાનો અધિકાર નથી. તું જરા આમ આવ! જે હાથથી તને પાળી-પોષીને મોટું કર્યો છે તે જ હાથથી તારો જીવ લઈ લઉં. કેમ કે જૈનો ક્યારેય કાયર નથી હોતા.'

આટલું કહીને તે આશાની તરફ આગળ વધી. આશાશાહ પોતાની વીરમાતાને પગે પડ્યો. એની કાયરતા નાશ પામી, તે સાચો માતૃભક્ત હતો. તેણે કહ્યું : 'હું આપનો પુત્ર થઈને ક્યારેય

કાયરતાભર્યાં વ્યવહાર કરું ખરો ? શું સિંહણનું બચ્ચું શિયાળથી ડરે ? મારા તુચ્છ પ્રાણોના મોહમાં શરણાગતની રક્ષાથી હું કદી વિમુખ ન થાઉં. મારી વીર માતા ! ખરેખર તો તમને ભ્રમ જ થઈ ગયો હતો.'

વીરને યોગ્ય એવા શબ્દો પોતાના પુત્રને મુખે સાંભળી માતાનું વદનકમળ ખીલી ઊઠ્યું. તે રનેહથી પોતાના પુત્રને માથે હાથ ફેરવવા લાગી.

આશાશાહે હળવેથી પૂછ્યું : ' માતા ! એકાએક તારામાં આ પરિવર્તન કેવી રીતે આવ્યું ? હમણાં તો તું મને મારવા ઇચ્છતી હતી. હવે પ્રેમથી મારું માથું પંપાળે છે ?'

માતાએ જવાબ આપ્યો : ' જૈન-માતાઓનો આ જ અદ્ભુત સ્વભાવ છે. ભલે પતિ હોય કે પુત્ર પરંતુ કર્તવ્યથી જો તે વિમુખ થાય તો તે એનું મોટું પણ નથી જોતી.'

આશાશાહે ઉદયસિંહને પોતાના ભત્રીજા તરીકે જાહેર કર્યો. કુંવર યુવાન થયા પછી આશાશાહે ખીજા વીર સામંતોની સહાયથી ચિતોડના સિંહાસનને ડોલાવી મૂક્યું.

મેવાડના મોટા મોટા રાજ્ય-અધિકારીઓ અને સામંતો ઉદયસિંહની રક્ષા ન કરી શક્યા પરંતુ એક જૈન શ્રાવિકાએ જે કાર્ય કર્યું તેને ઇતિહાસ કથારેય નહિ ભૂલી શકે. એ નારી રત્નનું કાર્ય એ આદર્શરૂપ છે.

દાર્શનિકની સંપત્તિ

એ હજાર વર્ષ પુરાણી ઘટના છે. ત્રીસના એક નગર પર શત્રુ રાજ્યે આક્રમણ કર્યું. નાગરિકોએ શૂરવીરતાથી પોતાનું રક્ષણ કરવા પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ શત્રુસેના એટલી અધિક હતી કે નાગરિકો તેની સામે ટકી શક્યા નહિ. તેમણે શત્રુસેના સામે પોતાનાં હથિયાર નાખી દીધાં.

આક્રમણકારોએ નગરજનોને કહ્યું : ' પોતપોતાનો સામાન લઈને ચોનીસ કલાકની મુદતમાં જ્યાં પણ જવું હોય ત્યાં જઈ શકો છો. તમને કોઈ જ વસ્તુનું કષ્ટ આપવામાં નહિ આવે.'

દરેક નાગરિક પોતાની પીઠ પર સામાન લાદીને મુશ્કેલીથી ચાલી રહ્યો હતો. અધિક વજનને લીધે કમર ઝૂકી જતી હતી. પગ આમતેમ ડગમગતા હતા અને ગળે શોષ પડતો હતો એમની દશા ખૂબ જ દયાજનક હતી.

એ વિરાટ બીડમાં એક વ્યક્તિ એવી હતી કે જેની પીઠ પર

કંઈ જ લાદેલું નહોતું. એના હાથ સાવ ખાલી હતા. એ હતા મહાન તત્ત્વચિંતક 'વાયસુ.'

એમને જોઈને એક માણસે પોતાના મિત્રને કહ્યું : 'જુઓ આ કેટલો ગરીબ છે? તેની પાસે કંઈ જ સામાન નથી.'

દાર્શનિક એમની વાત સાંભળી મનમાં હસી પડ્યો.

લોકોએ પૂછ્યું : 'આપ શા માટે હસો છો? શી વાત છે?'

દાર્શનિક બોલ્યા : 'આપ લોકો તો પોતાની સાથે થોડીક જ સંપત્તિ લઈને જાવ છો, જ્યારે હું તો મારી સાથે સઘળી સંપત્તિ લઈને જઈ છું.'

લોકોને આશ્ચર્ય થયું : 'એ કેવી રીતે?'

દાર્શનિકે કહ્યું : 'ચિન્તનની આંદનીમાં જે વિચારો જાગૃત થાય છે તે જ મારી અણમોલ સંપત્તિ છે, તેને કોઈ જ શક્તિ સૂંટી નથી શકતી કે ન તો એનો બોળો લાગે છે.'

અહંકારનો નાશ

એક વખત રાજભોજનો દરબાર ભરાયો હતો. યધા સલાસદ ખેઠા હતા. રાજ્યે અત્યાર સુધી જે કંઈ દાન કર્યાં હતાં તેની વિવરણ-પત્રિકા રાજ સન્મુખ મંત્રી વાંચી રહ્યો હતો. એ જેમ જેમ આગળ વાંચતો ગયો તેમ તેમ રાજ ખુશીથી જૂમતો ગયો. રાજ્યે દરબારીઓને કહ્યું : 'તમે જુઓ, આજ સુધી કોઈએ ન આપ્યાં હોય તેવાં દાન મેં દીધાં છે. એવું ક્યું શુભકાર્ય છે, જે મેં ન કર્યું હોય ? હવે મારા મનમાં કોઈ સંતાપ નથી રહ્યો કે ફલાણું કાર્ય મેં નથી કર્યું.'

ફરી ફરીને રાજ્યે આ રીતે કહ્યું તેથી મંત્રીને વિચાર આવ્યો કે 'આ અહંકારને લીધે ક્યાંક રાજનું તેજ નાશ ન પામે.' રાજના અભિમાનનો નાશ કરવા માટે ખીજે દિવસે મંત્રીએ ભંડારમાંથી રાજ વિક્રમાદિત્યની જૂની દાન-પત્રિકા કાઢી અને રાજ ભોજ સામે મૂકી.

એમાં લખ્યું હતું કે, ‘રાજા વિક્રમાદિત્યે સદર કાવ્ય સાંભળીને તેના કર્તા કવિને પુરસ્કાર સ્વરૂપે નીચે જણાવેલી સંપત્તિ આપી :-

આઠ કરોડ સુવર્ણ—મુદ્રા, તાણું તોલા મોતી, જેમનાં ગંડ—સ્થળ પર ભ્રમર ગુંજે છે એવા પચાસ મદમસ્ત હાથી, દશ હજાર ચપળ ઘોડા અને સો નર્તકીઓ. આ સામગ્રી દક્ષિણના પાંડ્ય રાજ્યે શ્રી વિક્રમાદિત્યને દંડરૂપે અર્પણ કરી હતી તથા રાજ્યે તે સંપૂર્ણ સંપત્તિ જેમની તેમ કાવ્ય—પાઠી કવિને દાનમાં આપી દીધી.’

રાજભોજ ફરી ફરીને મોઢામાં આંગળી દ્યાવી આ વિવરણ વાંચી રહ્યો હતો. આશ્ચર્યથી તેની આંખો પહોળી થઈ ગઈ. તેનો અહંકાર ઝરફની પેઠે ઓગળી ગયો. રાજા વિક્રમે કરેલા દાન સામે તેનું દાન કેઈ ત્રિસાતમાં ન હતું.

જ્યારે દાની, જ્ઞાની, ધ્યાની અને ધનવાન પોતાની સામે પોતાનાથી પણ ચઢિયાતી વ્યક્તિને જુએ છે અથવા તેના વિષે વિચારે છે ત્યારે તેનું અભિભાવ નાશ પામે છે.

—પ્રત્યધ્યનિન્તામણિ ૧, પૃ. ૩૫

દાનવીર મહાકવિ માધ

ઇતિહાસના જ્ઞાણકારને મહાકવિ માધનું નામ તો અજ્ઞાણ ન જ હોય. એમનો જન્મ રાજસ્થાનના શ્રીપાલનગરમાં થયો હતો. જે હાલમાં લિન્નમાલ તરીકે ઓળખાય છે. એમના પિતા એ યુગના બહુ મોટા ધનવાન હતા. પિતાએ એક સારા જ્યોતિષી પાસે એમની જન્મપત્રિકા બતાવડાવી. જ્યોતિષીએ ભવિષ્ય ભાખતાં કહ્યું : 'જિંદગીના પૂર્વાર્ધમાં એમની સંપત્તિ ઉત્તરોત્તર વધતી રહેશે, પરંતુ જીવનના સંધ્યાકાળે એમનું બધું જ ધન નાશ પામશે.'

પુત્રનું ભાવિ જીવન ખૂબ જ સુખની ક્ષણોમાં વીતે એ માટે એમણે એક અમૂલ્ય રત્નહાર બનાવડાવ્યો જેમાં છત્રીસ હજાર કિંમતી રત્નો જડાવ્યાં. પિતાએ વિચાર કર્યો, કે જો પુત્ર ઉડાઉ સ્વભાવનો થાય અને તેનું આયુષ્ય સો વર્ષનું હોય તો રાજના હિસાબે એક એક રત્ન પૂરતું થઈ રહે. માધને ભણાવવા માટે પણ એમણે ઘણું ધન ખર્ચ્યું. સંસ્કૃત ભાષાનો માધ મૂર્ધન્ય વિદ્વાન બન્યો. એક દિવસ અપાર સંપત્તિ છોડીને પિતા સ્વર્ગે સિધાવ્યા.

માધની પ્રકૃતિ ઉદાર હતી. ઘેર આવેલા યાચકને તે ઉદાર હાથે દાન દેતો, વિદ્વાનોનું યોગ્ય સન્માન કરતો. વૈભવ અને વિલાસમાં રમમાણ હોવા છતાં પણ માધ કાવ્ય સર્જન કરતો રહ્યો. એ સમયે તેણે 'શિશુપાલવધ' જેવા મહાકાવ્યનું નિર્માણ કર્યું.

ભાગ્યે પાસું બદલ્યું, વૈભવ ક્ષીણ થવા લાગ્યો. લિહુકોને છૂટે હાથે દાન આપનારો પોતે જ યાચક બની પત્ની સાથે માળવાની રાજધાની-સરસ્વતીસ્વરૂપા—ધારાનગરી પહોંચ્યો. એની પાસે એક પણ પૈસો નહોતો. 'શિશુપાલવધ' મહાકાવ્ય એકમાત્ર તેની સંપત્તિ હતી. તેણે પત્નીને ઉદ્દેશીને કહ્યું : 'રાજ ભોજ સરસ્વતીને ઉપાસક છે. તેની પાસે કાવ્યગ્રંથ ગિરવી રાખીને થોડું ધન લઈ આવ જેથી આપણું કાર્ય કંઈક ચાલે.'

કવિપત્ની એ કાવ્યગ્રંથ લઈને રાજભોજની સભામાં પહોંચી. તેની આંખોમાંથી આંસુ વહેતાં હતાં, હાથ થર-થર ધ્રુજતા હતાં. કાવ્યગ્રંથ ગિરવી રાખવાની તેની ઈચ્છા ન હતી પરંતુ એ લાચાર હતી. ભાગ્યની અવહેલનાને કારણે તેણે એ કાવ્યગ્રંથ રાજ ભોજને ગિરવી રાખવા આપ્યો.

રાજાએ ખૂબ સ્નેહ અને આનંદથી ગ્રંથ ઉપાડ્યો. તેમાં એક જગ્યાએ વિશિષ્ટ પ્રસંગ યાદ રાખવા એ એક ચિહ્ન લગાવેલ હતું. રાજાએ જેવું એ પાતું ખોલ્યું તેવી જ તેની નજર નીચેના શ્લોક પર પડી :

કુમુદવનમપત્રિ શ્રીમદમ્ભોજલ્લણ્ડ
ત્યજતિ મુદમૂલૂકઃ પ્રીતિમાંશ્ચક્રવાકઃ ।

उद्यमहिम रश्मिर्याति शीतांगुरस्तै
हत विधि लसितानां 'ही' विचित्रोविपाकः ॥

અર્થાત્ 'કુમુદવનની શોભા સમાપ્ત થવા લાગી છે. કમલવન ખીલી રહ્યું છે. ધ્રુવડ ઉદાસ થઈ રહ્યાં છે. ચક્રવાક પ્રસન્નતાથી નાચી રહ્યાં છે, સૂર્ય આકાશમાં ચઢી રહ્યો છે. ચંદ્ર નિસ્તેજ થઈને અસ્તાયણમાં પોતાનું મુખ છૂપાવી રહ્યો છે. એકનું ઉત્થાન થાય છે ને ખીળનું પતન. અહા! ભાગ્યનો આ કેવો વિચિત્ર ખેલ છે?'

પ્રભાત વિષેનું ઉપરે કત વર્ણન વાંચીને રાજા ભોજ આનંદથી ગદ્ગદિત થઈ ગયો. શ્લોકમાં આવેલા 'હી' પ્રયોગ પર રાજા એકલો પ્રસન્ન થયો કે તેણે એક લાખ રૂપિયાનું પારિતોષિક આપીને કવિ-પત્નીનું સન્માન કર્યું.

એક લાખ સુવર્ણ-મુદ્રા લઈને જ્યારે માઘની પત્ની ચાલતી થઈ ત્યારે યાચકોની અપાર ભીડ તેને અનુસરવા લાગી. તેઓ માગવા લાગ્યા. કવિ-પત્નીએ તે એક લાખ મુદ્રાનો પુરસ્કાર યાચકોને વહેંચી દીધો.

જ્યારે તે પોતાના સ્થાને પહોંચી ત્યારે તેના હાથ ખાલી હતા. માઘે પૂછ્યું એટલે તેણે બધી વાત કહી. માઘ ખૂબ જ પ્રસન્ન થયો તેણે કહ્યું: 'ખરેખર! તું મારી સાક્ષાત્ શરીરધારી કીર્તિ જ છે.'

વાત ચાલતી હતી ત્યાં જ એક ભિખારી તેમની સામે આવીને ઊભો રહી ગયો. તે કવિ પત્નીની પાંછળ-પાંછળ જ ચાલી રહ્યો હતો અને તેને કંઈ જ મળ્યું નહોતું. મહાકવિએ અહીં તહીં

નજર નાંખી પણ ક્યાંય કંઈ જ આપવા લાયક ન મળ્યું એટલે તેની આંખોમાંથી અશ્રુધારા ચાલી.

ભિખારીએ મહાકવિને રડતા જોઈને નિરાશ થઈ ચાલવા માંડ્યું. પોતાને બારણેથી નિરાશ અતિથિને પાછો ફરતો જોઈને કવિનું હૃદય વધુ વ્યથિત થઈ ગયું. તેની વાણીમાં વેદનાના સૂર ફૂટ્યા : ‘અરે જીવ ! યાત્રક દ્વાર પરથી પાછો જાય છે તેથી કરતાં બહુતર એ છે કે તું પણ એની સાથે ચાલતો થા. એક દિવસે તો તારે જવાનું જ છે. તો પછી હમણાં જ કેમ નહિ? આવો સાથી ફરી ક્યારે મળશે ?’

કહેવાય છે કે ‘ફરી આવો સાથ ક્યારે મળશે?’ એ વાક્ય સાથે જ મહાકવિ માધનો પ્રાણ શરીરમાંથી નીકળી ગયો. મહાકવિ તો સંસારમાંથી ચાલ્યા ગયા પરંતુ એમની ઉજ્જવળ કીર્તિ કૌમુદી આજે પણ પ્રકાશમાન છે.

—પ્રબન્ધચિંતામણિ ૨/૫૬ પૃ. ૪૪

અભિમાન ન કેદ

માલવપતિ મુંજે ગોદાવરી નદીની પેલે પાર દક્ષિણનાં રાજ્યો પર વિજય-ધ્વજ ફરકાવવા માટે વિશાળ સેના તૈયાર કરી.

મહામંત્રી ડુદ્રાદિત્યે કહ્યું : 'રાજન્! આપતું એ તરફ જવું આ સમયે ઉચિત નથી. એ રાજ્યોને જીતવા એટલે લોહના ચણા ચાવવા.'

પરંતુ મંત્રીના વિરોધ પ્રત્યે રાજ્યએ ધ્યાન ન આપ્યું. રાજ્યને પોતાની વિરાટ સેના અને શક્તિ પ્રત્યે અભિમાન હતું જેવો તેણે દક્ષિણની ભૂમિ પર પડવા નાંખ્યો તેવો જ દક્ષિણના રાજ તૈલપે મુંજ ઉપર અચાનક હુમલો કર્યો. મુંજ સામનો ન કરી શક્યો. તેની સેના વેરવિખેર થઈ ગઈ. મુંજને કેદ કરવામાં આવ્યો.. અને લાકડાંનાં પિંજરામાં ધકેલી દેવાયો. ❀

રાજ તૈલપને એક વિધવા બહેન હતી, જેનું નામ હતું મૃણાલવતી. તૈલપે તેને મુંજની દેખરેખ રાખવા માટે મૂકી. ધીમે ધીમે મુંજની સાથે તેને પ્રણય-સંબંધ બંધાયો.

મુંજ યુવાન હતો અને મૃણાલવતી યુવાવસ્થા વટાવી ચૂકી હતી. તેમના અલ્લેશ પર કરચલીઓ પડી ગઈ હતી તેથી તેને ક્યારેક શરમ પણ આવતી. ઘણી વખત તે ઉદાસ થઈ જતી. તેના મોહપ્રાશમાં ફસાયેલો મુંજ ક્યારેક કહેતો : ‘મૃણાલ! તારું યૌવન તો સાકરના ગાંગડા જેવું છે, જેના ભલે ઘણા દુકડા થાય તો પણ તે મધુર જ લાગે છે.’ મુંજની આવી મોહભરી વાણી સાંભળી મૃણાલવતી ખુશખુશાલ થઈ જતી.

મુંજના બુદ્ધિશાળી મંત્રીઓને રાજને બંદીગૃહમાંથી છોડાવવા માટે એક ગુપ્ત યોજના બનાવી. મુંજે આ યોજના મૃણાલવતીને બતાવી દીધી અને સાથે ચાલવા માટે ખૂબ જ આગ્રહ કર્યો. મૃણાલવતીએ વિચાર્યું કે રાજના રાણીવાસમાં તો એક એકથી ચઢે તેવી સુંદર રાણીઓ છે, એમને લીધે પછી રાજ મારી સામે પણ નહિ જુએ. મને ત્યાં તરછોડી દેશે. આથી હું રાજને અહીંથી નહિ જવા દઉં.’

મૃણાલે પોતાના ભાઈ તૈલપને મુંજની નાસી જવાની આખીય યોજના સવિસ્તર બતાવી દીધી.

તૈલપે જ્યારે મુંજની એ યોજના સાંભળી ત્યારે તે ખૂબ જ ક્રોધે ભરાયો. મુંજને પોતાની કરણીનાં ફળ ચખાડવા માટે દોરડાથી બાંધવામાં આવ્યો અને વાંદરાની પેઠે ઘેર ઘેર ફેરવી ભીખ માગવા માટે લાચાર બનાવવામાં આવ્યો. મુંજ પરાધીન હતો એટલે કરી પણ શું શકે ?

એક દિવસ મુંજને એક ખેડૂતને ઘેર ભીખ માગવા માટે લઈ જવાયો. મુંજ તેને બારણે ભીખ માગવા માટે બોલો રહ્યો.

તેણે ભીખ માટે પુકાર કર્યો પરંતુ ખેડૂત-સ્ત્રી આનંદથી પોતાના પાડાને છાશ પિવડાવતી હતી, પ્રેમથી તેને પુચ્કારતી હતી. અનેકવાર ખોલાવ્યા છતાં પણ તેણે મુંજની ખૂમો સાંભળી ન સાંભળી કરી દીધી અને પોતાના ખભા ગર્વથી ઉછાળીને ઉપહાસ કરતાં કહ્યું : 'જોતો નથી હું કામમાં છું તે? હું પહેલાં મારા પાડાને સાંભાળું કે તને ભિક્ષા આપું?'

એક ખેડૂત-સ્ત્રીથી આ રીતે ઠપકો સાંભળવાથી મુંજથી ન રહેવાયું. તેણે કહ્યું : 'અરે! ભોળી કુટુંબવત્સલા! તારા આ પાડાને જોઈને ગર્વ ન કર. રાજ્ય મુંજ પાસે પર્વત જેવા ઊંચા ચૌદસો છોતેર હાથી હતા, એ પણ નથી રહ્યા તો તું તારા આ પાડા માટે અભિમાન શા માટે કરે છે?'

એ ખેડૂત વનિતાએ આંખો ફાડીને દરવાજામાં ઊભેલા તે ભિક્ષારીને પગથી માથા સુધી જોયો : 'અરે! માલવપતિ મુંજની શું આ દશા?'

તેના મનની અપાર વેદવા આંસુ યનીને વહેવા માંડી. મુંજ આંખો ઉઠાવીને તે સ્ત્રી તરફ ફરીથી જોઈ ન શક્યો. મસ્તક ઝુકાવીને તે તુરત જ લાંથી ચાલતો થયો.

—પ્રત્યન્ધચિતામણિ પૃ. ૧૯

વચનનાં બાણુ

બાદશાહ મહંમદ ગઝની અને તેનો વજીર બંને એક દિવસ કોઈક જંગલમાંથી થઈને જઈ રહ્યા હતા. એમણે જોયું કે એક વૃક્ષ પર બે ધ્રુવડ એકબીજા સામે મોઢું રાખી અને ખેડા હતા, જાણે અંદરોઅંદર વાર્તાલાપ કરી રહ્યા હતા.

વજીરની મગ્ગક કરવાની દૃષ્ટિએ બાદશાહે કહ્યું : 'વજીર ! સાંભળ્યું છે કે તમે ધ્રુવડની ભાષા સમજો છો.' બાદશાહના કહેવાનું તાત્પર્ય એ હતું કે ધ્રુવડની વાત ધ્રુવડ જ સમજી શકે એટલે તું પોતે ધ્રુવડ છો.

વજીર બાદશાહનો આંતરિક ભાવ સમજી ગયો. તે બુદ્ધિશાળી અને હાજરજવાબી હતો. તેણે કહ્યું : 'જહાંપનાહ ! આપની કૃપાથી હું સમજું છું પરંતુ એમની વાતો પર ધ્યાન ન અપાય તે જ આપણે માટે સારું છે.'

વજરના કહેવાની રીતથી આદશાહને વિશ્વાસ થઈ ગયો કે અરેખર તે પક્ષીઓની યોલી નાણે છે.

આદશાહે વાર્તાલાપનો સારાંશ બતાવવા માટે ખૂબ જ આગ્રહ કર્યો, એટલે વજરે કહ્યું : ‘આપ મને જીવતદાન આપો તો જ હું આથી વાત બતાવું.’

આદશાહે જીવતદાન આપ્યું એટલે વજરે કહ્યું : ‘આમાંનો એક ધુવડ છોકરીવાળો છે અને બીજો છોકરાવાળો. છોકરીવાળાએ પોતાની છોકરીનાં લગ્ન સામાવાળાના છોકરા સાથે કરવાનું કહ્યું તો પેલાએ દાયબ્ધમાં પાંચસો ઉબ્બડ ગામની માગણી કરી.’

નવાબમાં છોકરીવાળાએ કહ્યું : ‘આપ શા માટે ચિન્તા કરો છો, અત્યારે મહામદ ગઝનીનું રાજ્ય છે, એટલે ઉબ્બડ ગામોની ક્યાં ખોટ છે? આપ સંબંધ સ્વીકારી લો, હું પાંચસો તો શું પાંચ હજાર ઉબ્બડ ગામો આપી શકીશ.’

વજર કહેતાં તો કહી ગયો પણ પક્ષી આદશાહની બીકે તે ભયથી ધ્રુવવા લાગ્યો.

આદશાહ વજરના તીખા કટાક્ષને સમજી ગયો. તેણે વજરને ધીરજ આપતાં કહ્યું : ‘હું તારી વાત સમજી ગયો. તમે ભય ન રાખો. આજથી ધુવડોની ઇચ્છા પૂરી નહિ થાય. અમારા જીવતની અમૂલ્ય ક્ષણો ગામ અને શહેરો ઉબ્બડવામાં ખરી નાંખી પરંતુ હવે અમે ગામ અને શહેરો આબાદ કરીશું. ખેર! આ વાતની મને પહેલથી જ ખબર પડી હોત તો કેટલું સારું થાત!’

પ્રશંસા

બ્યારે કોઈ તમારી ટીકા અને નિંદા કરે ત્યારે તમે તેની વાત ધ્યાન દઈને સાંભળો અને તમારી ભૂલ સુધારવાનો પ્રયત્ન કરો. જે પોતાની નિંદા સાંભળતાં જીભરાય છે તે પોતાની ભૂલો સુધારી નથી શકતો.

બ્યારે કોઈ તમારી પ્રશંસા કરે ત્યારે પ્રશંસા સાંભળીને કુઝાની માફક ફૂલાવ નહીં પરંતુ ઐ વખતે વિચારી જુઓ કે ક્યાંક પ્રશંસા દ્વારા ઐ મને ફસાવતો તો નથીને?

અમેરિકાના સુપ્રસિદ્ધ લેખક મિગ્ગમિન ફેન્કલિને પોતાની કાવ્યકલામાં એક જગ્યાએ લખ્યું છે કે તે 'બાળમણી' ફિલોસોફિયાની સ્કૂલમાં લખવા જતો. એક દિવસ રસ્તામાં તેણે એક છુહારને કામ કરતો જોયો. ઉત્સુકતાપૂર્વક થોડોક સમય તે એકીટશે ત્યાં જોઈ રહ્યો. સ્કૂલે જવાનું ય તે વીસરી ગયો.

લુહાર પોતાનાં હથિયારની ધાર કાઢતો હતો, તેનો મદદનીશ કંઈક કાર્યસર બહાર ગયો હતો. તેણે જોયું કે બાળક બેન્જમિન તલ્લીનતાથી તેનું કામ નિહાળી રહ્યો હતો. પોતાની વાણીમાં સ્નેહ-અમૃત મેળવતાં લુહાર બોલ્યો : 'તું તો ખૂબ જ સુંદર અને સમજદાર બાળક છે, દૂર બિભો રહીને શું જુઓ છે? જરા વધુ ખાસે આવીને સારી રીતે જો.'

બેન્જમિન તેનાં પ્રેમભર્યા આમંત્રણને સાંભળી રિમત કરતો કરતો આગળ વધ્યો.

લુહારે ફરીથી ધીમે રહીને કહ્યું : 'તું ખરેખર બહાદુર છે. તારા જોવા પ્રતિભાશાળી બાળકોને લીધે જ દેશ ગૌરવશાળી છે. થોડીવાર આ ચાક ફેરવીને તું મને મદદ કરીશ?'

બેન્જમિને પોતાનું દક્તર એક બાજુ રાખ્યું અને લુહારનું ચક્ર ફેરવવા લાગ્યો. લુહાર તેની પ્રશંસા કરતો રહ્યો અને બાળક ચક્ર ફેરવતો રહ્યો.

લગાતાર બે કલાક સુધી ચાક ફેરવવાથી બાળકને બેઠક પર બંને બાજુ ખૂબ દુખવા માડ્યું. ઘડિયાળમાં બાર વાગ્યા, લુહારે પોતાનું કામ બંધ કર્યું. બેન્જમિન પોતાનું દક્તર લઈ સૂક્રે પહોંચ્યો. પરંતુ મોડા આવવા બદલે અધ્યાપકે નેતરની સોટીથી તેની બરાબર પૂજા કરી. તેના આખા શરીરમાં વેદના થવા લાગી. એના હાથ સૂજી ગયા અને ઘેર જઈને એક અઠવાડિયા સુધી તેને પથારીમાં પડવા રહેવું પડ્યું.

મોટા થયા પછી પણ જ્યારે કોઈ તેની પ્રશંસા કરતું સારું તેને તુરત જ યાદ આવતું કે પ્રશંસા કરીને કયાંક આ માણસ પોતાનાં હથિયાર તો નથી સળવતો? મને પોતાની યુગલમાં તો નથી ફસાવતો ને?

પ્રશંસા એવી ચીકણી જમીન છે કે એના પર ઘરાઘર ચાલવું ખૂબ જ મુશ્કેલ છે.

मानवतासर्घे व्यवहार

प्रस्तुत प्रसंग छिस्वी सन १७२८नो छे. गोदावरी नदीने किनारे मराठाओ अने निजाम सैनिको वच्ये जेरदार लडाईं ચાલુ હતી. મરાઠા સૈનિકોએ નિજામની વિશાળ સેના ચારે ખાબુથી ઘેરી લીધી. ક્યાંયથી પણ મદદ આવવાની શક્યતા ન હતી.

નિજામની સેના પાસે ખાબ સામગ્રી ખલાસ થઈ ગઈ હતી. સૈનિકો ભૂખથી તરડકતા હતા. એ જ દિવસોમાં મુસ્લિમોનો એક તહેવાર પણ આવ્યો. નિજામનો જવાબ બધી રીતે લાચાર થઈ ગયો. છેવટે તેણે મરાઠા સેનાપતિ યાજ્ઞરાવ પાસે દૂત મોકલીને બિનંતિ કરી કે અમારા સૈનિકોને હાથમાં ભોજન વગેરે નહિ મળે તો અમે ભૂખથી તરડકીને કમોતે મરીશું. આપ કૃપા કરીને અમારા ભોજનનો પ્રબંધ કરો.

યુદ્ધ નીતિ મુજબ યાજ્ઞરાવને માટે આ સોનેરી અવસર હતો. ભૂખ્યા અને અશક્ત સૈનિકોને તેઓ એક જ આકમણમાં પરાજિત

करी शकते तेम हुता अने तेमनी विनयपताका लहेराई ठीकत. परंतु तेमणे विचार्युं: 'मानवतातुं अे बेर अपमान छे, हासे दुश्मन होय पणु तेणे मारा पर बिश्वास भूङीने अनाज माटे प्रार्थना करी छे, ओदले भूष्याने भोजन आपवुं अे मारुं कर्तव्य छे.'

अेमणे अे न समये हयाथी द्रवित थर्छने पांम हुनर पोठिया छपर लदावने आवा-पीवाने आमान निजामनी सेनामां भोकधी आध्या.

अत्रु प्रत्ये आशुरावे करेभो आ व्यवहार तेना साथीदारोने पराई न आव्यो परंतु आशुरावे ते तरङ् ध्यान न दीधुं आशुरावनी सहृदयता अने मानवतपूषुं सहव्यवहार न्गेछने निजाम आदशाह पाणी पाणी थर्छ गयो. अदाथी अेमनुं मायुं भूङी गयुं. तेमणे कुंहुं: 'आशुराव मानव नहि परंतु महामानव छे.'

ने विराट अत्रु सेनाने आज भूषी छती नहोती शकाथ ते न अत्रु सेना मानवताक्षर्या सहबहेवारथी थोडी न क्षत्रोमां नितर्छ गर्छ.

સયાજીરાવ

આ પ્રસંગ વડોદરાના મહારાજ સયાજીરાવના સમયનો છે.

સવારનો સમય હતો, એક મહિલા જંગલમાંથી જાણ્યાં એકઠાં કરી રહી હતી. તેણે જાણ્યાંથી એક મોટો યધો ટોપલો લરી લીધો, પરંતુ એ એટલો વજનદાર થઈ ગયો કે પોતાના હાથથી ઉઠાવીને તે માથા પર રાખી શકે તેમ ન હતી. તે કોઈક વટેમાર્ગની રાહ જોઈ રહી હતી. એ જ બપોતે તેને ઘોડાના ડાખલાનો અવાજ સંભળાયો. તે બહેન રસ્તો છોડી બાજુ પર થઈ ગઈ. ઘોડી જ વારમાં એ ઘોડેસવારે સુંદર વસ્ત્રાભૂષણમાં સજ્જ થઈ ત્યાંથી નીકળ્યા.

‘ભાઈ! આ ટોપલો પડાવવામાં મને મદદ કરશો?’
સ્ત્રીએ કહ્યું.

પ્રથમ ઘોડેસવારે જવાબ દીધો : ‘જરૂર બહેન!’ આટલું.

કહેતાં કહેતાં તો તે ઘોડા પરથી નીચે ઊતરી ગયો. ખીન્નએ પણ બેનું અનુસરણ કર્યું.

પહેલા ઘોડેસવારે તુરજ જ ટોપલાને ટેકો આપ્યો અને એ બહેનના માથા પર હળવેથી ટોપલો મૂકી દીધો. ખીન્ને સાથી આ જોઈ રિમત કરવા લાગ્યો.

બહેનની હૃદય-વીણાના કેમળ તાર ઝણઝણી ઊઠ્યા : તમારું બહું થજો ભાઈ !

બંને ઘોડેસવારો આગળ વધ્યા. પહેલા ઘોડેસવારનું નામ સયાજીરાવ હતું. ખીન્ન હતા એમના અંગત મદદનીશ અરવિંદ ઘોષ.

સયાજીરાવે પૂછ્યું : ‘ અરવિંદ ! તમે એ સમયે કેમ મુસ્કરાતા હતા ? ’

અરવિંદે નમ્રતાથી કહ્યું : ‘ આપ મહારાજ છે. ખીન્નએના માથેથી એજ ઉતારવો એ આપનું કામ છે, પરંતુ આપે તો એ ગરીબ બહેનના માથે ભાર મૂક્યો, એ જોઈને મને હસવું આવ્યું. ’

સયાજીરાવ વિદ્વાન અને ચતુર હતા. અરવિંદનું કથન તેઓ સમજી ગયા. એમણે પોતાનો ઘોડો પાછો ફેરવ્યો અને તે બહેનની પાસે જઈને એનું નામ-ઠેકાણું ત્રીંધી લીધાં.

ખીન્ને જ દિવસે એ બહેનને સૂચના મળી કે તેણે લક્ષ્મીવિલાસ મહેલમાં હાજર થવું.

મહેલમાં પહોંચીને તેણે જોયું તો સિંહાસન પર સયાજીરાવ બેઠા હતા. તે તુરત સમજી ગઈ કે આ વ્યક્તિ એ જ પેલો ઘોડેસવાર

કે જોઈ ગઈ કાલે મારો છાણું ભરેલો ટોપલો ઉઠાવ્યો હતો. ખીકને લીધે તે થર થર ધૂજવા લાગી.

ચાંદીના ઘાળમાં રૂપિયા અને વજ્રો મૂકીને તે આપતાં મહારાજ બોલ્યા : 'બહેન! કાલે તે મને લાઈ કશો હતો ને? લાઈની આ નાની-શી ભેટ સ્વીકારો.'

'લાઈએ બહેનના જીવનને સુખમય બનાવી દીધું.'

અરવિંદે કહ્યું : 'હવે સાચા અર્થમાં વજનદાર ટોપલો ઉતાર્યો કહેવાય.'

સાચો કલાકાર

રાજા નંદ પોતાના રથિકની કલા પર અને કૌશલ્ય પર પ્રસન્ન થઈ ગયા અને તેને કહ્યું : ' તારે જે જોઈએ તે માગ.' રથિક કોશાના મનહર રૂપ પાછળ પાગલ થઈ ગયો હતો. પરંતુ તેને ખબર હતી કે કોશા તો રાજમાન્ય હતી. રાજાની આજ્ઞા વિના તે કોઈની સામે પણ જોતી નહોતી. રથિકે નંદને નમ્રતાથી કહ્યું કે ' હું એક વખત કોશાને મળવા માગું છું.'

રાજાએ સહર્ષ તેની માગણી સ્વીકારી લીધી. અને કોશા પર તે મુજબ સંદેશો મોકલી દીધો.

રથિક બનીઠનીને કોશાને મહેલે પહોંચ્યો. કોશા વિમાસણમાં પડી, કારણ તેણે પવિત્ર જીવન વિતાવવાનું નક્કી કર્યું હતું. આ તરફ રાજઆજ્ઞા પણ ઉલ્લંઘી શકાય તેમ નહોતી.

રથિક સમક્ષ કોશાએ આચાર્ય સ્થૂલભદ્રના બ્રહ્મચર્યવ્રતની મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરવા માંડી, પરંતુ રથિકને એ ન ગમ્યું. તેણે કહ્યું : ' ચાલો, પ્રમદવન(ગૃહોદ્યાન)માં જઈ કીડા કરીએ.'

પ્રમદવનમાં હરિયાળી ભરપૂર હતી. ફૂલોની મધુર સુગંધ માદકતા પ્રસારી રહી હતી. બન્ને આત્મવૃક્ષની નીચે એક આરામ-ખુરશી પર ખેડાં. કોશાને ખુશ કરવા રથિકે એક તીર છોડ્યું. જે સીધું આત્મફળ પર જ વાગ્યું. એ તીરને ખીન્ન તીરથી, ખીન્નને ત્રીજીથી એમ એક પછી એક એવી રીતે વીંધ્યાં કે છેલ્લા તીરનો છેડો તેના હાથમાં રહ્યો અને પરસ્પર છેડેથી બેડાયેલાં તીરની હરોળનું પહેલું તીર આત્મફળને સ્પર્શતું એક સળંગ રેખા બનાવી રહ્યું. સહેજ ઝટકો મારી તેણે ફળને ડાળાથી અલગ કરી દીધું અને કુશળતાથી એક પછી એક તીર બુઠાં કરીને ફળ લઈ લીધું. કોશાને આત્મફળ આપતાં તેણે વિચાર્યું કે તે મારી કલા અને સ્નેહથી પીગળી જશે અને પોતાની બંત મને સમર્પિત કરી દેશે. પરંતુ એની ઇચ્છા સફળ ન થઈ.

કોશા તો મૂર્તિમંત કલા હતી. તેણે સરિમત કહ્યું : 'રથિક ! હવે જરા માટું કૌશલ્ય પણ જુઓ.'

તુરત જ તેણે દાસીઓને ખોલાવી અને આજ્ઞા આપી. રાઈના દાણાનો ઢગલો કરાવી તેના ઉપર એક સોય ઝિબી રખાવી. સોયની અણી ઉપર ફૂલ-પાન ગોઠવ્યાં અને એના ઉપર નૃત્ય શરૂ કર્યું. લાંબા સમય સુધી નૃત્ય ચાલતું રહ્યું પરંતુ આશ્ચર્ય એ હતું કે સોયથી ન તો કોશાના પગ વીંધાયા કે ન તો રાઈના દાણા અસ્તવ્યસ્ત થયા.

રથિકની આંખો આ અદ્ભુત કલા-કૌશલ્યને નિહાળીને અંબઈ ગઈ. તેણે વિચાર્યું કે મારી કલા કોશાની અદ્ભુત કલા સામે કંઈ જ વિસાતમાં નથી. હું માટું સર્વસ્વ તેના પર ન્યોછાવર કરવા તૈયાર છું.

કેશાએ કહ્યું : 'રથિક ! તું જે કલાને દુષ્કર કહે છે અને જેના પર આટલો અનુરાગ દર્શાવે છે તે તો કંઈ વિમાતમાં નથી. મુરકેલ કલા તો મુનિ સ્થૂલભદ્રની હતી.'

રથિકે જિજ્ઞાસા વ્યક્ત કરી : 'આપ જે સ્થૂલભદ્રની આટલી બધી પ્રશંસા કરો છો તેઓ કોણ છે અને એમણે એવું કયું કાર્ય કર્યું છે ?'

કેશાએ ગૌરવથી કહ્યું : 'શું આપને ખબર નથી ? તેઓ મહાઅમાત્ય શકટાલના પુત્ર હતા. અને મારી પાસે બાર વર્ષ સુધી રહ્યા હતા. એમની સાથે જિંદગીની અનેક મધુર ક્ષણો પસાર કરી છે, પરંતુ પિતાના અપમૃત્યુથી તેમનો આત્મા બગી ગયો અને જૈનાચાર્ય સંભૂતિવિજયની પાસે એમણે દીક્ષા લઈ લીધી. દીક્ષા લીધા પછી પણ તેઓ વર્ષાવાસ માટે અહીં આવ્યા હતા. વર્ષાઋતુનો સોહામણો વખત, એકાન્ત—શાંત વાતાવરણ, ઉત્તમ રસોથી છલકાતાં ભોજન, સુંદર ચિત્રશાળા, મારી પ્રેમ છનોછત્ર વિનમ્ર પ્રાર્થનાઓ—એ બધું હોવા છતાં પણ તેઓ પોતાની સાધનામાં લેશમાત્ર ડગ્યા નહિ. એમનું અભ્યર્ચન સંપૂર્ણ અખંડ રહ્યું.'

પોતાની વાતની વધુ સ્પષ્ટતા કરતાં કેશાએ કહ્યું : 'હૃદને જ્ઞેષ્ઠને બિલ્લી પોતાના મનને કાપૂમાં નથી રાખી શકતી. તેનું મન એ મેળવવા માટે જેમ તરફડી બેઠે છે એવી જ રીતે સ્વરૂપવતી સ્ત્રીને પ્રાપ્ત કરવા મોટા મોટા સાધકો પણ ચલિત થઈ જાય છે, પરંતુ સ્થૂલભદ્ર તો કાન્નજની કોટડીમાં રહીને ય ઊજળા રહ્યા. શું એ મહાન કલા નથી ?'

રથિકનું મન શાંત થઈ ગયું. તેણે કહ્યું : 'હું એ મહાન

તપસ્વીનો શિષ્ય થવા ઇચ્છું છું. મારે પણ એ જ મહામાને ચાલવું છે.’

કોશાએ કહ્યું : ‘જે દિવસે મુનિ વર્ષવાસ પૂર્ણ કરીને અહીંથી રવાના થયા તે જ દિવસે મેં પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી કે રાજા દ્વારા મોકલાયેલ પુરુષ સિવાય ખીજા કોઈની સાથે કીડા નહિ કરું, પરંતુ હવે મારું ચિત્ત સંપૂર્ણ સ્વસ્થ છે. મારા અંતરની એ જ ઇચ્છા છે કે હવે પૂર્ણતઃ પવિત્ર જીવન જીવું.’

રથિકે પોતાનું મસ્તક કોશાના ચરણોમાં નમાવી દીધું, ‘તું મારી ગુરુ છે. તું તારું જીવન પવિત્ર રીતે વિતાવ. હું પણ સ્થૂલભદ્રના ચરણોમાં રહીને મારું જીવન પવિત્ર બનાવીશ—એક સાચો કલાકાર બનીશ.’

પાવન વ્રત

આચાર્યશ્રેષ્ઠ પ્રવચન કરી રહ્યા હતા. આત્મા ઉન્નળવાનાં સુંદરતમ સાધનોની ચર્ચા ચાલી રહી હતી. આત્મામાં મલિનતા શાથી પ્રવેશી તેનાં કારણો પર તેઓ પ્રકાશ નાખી રહ્યા હતા. શ્રોતાગણુ આનંદવિભોર બનીને શ્રવણ-રસ માણી રહ્યો હતો.

પ્રવચન સમાપ્ત થયું. સભાખંડ ખાલી થઈ ગયો, ત્યારે એક યુવક આચાર્ય પાસે આવ્યો. આચાર્યશ્રીને નમસ્કાર કરીને બોલ્યો : 'ગુરુદેવ ! આપે હમણાં આપના પ્રવચનની અમૃતધારામાં જણાવ્યું છે કે 'આત્મા' ચન્દ્ર સમાન છે. ચન્દ્રની મધુર ચાંદની રાહુથી મુક્ત થાય ત્યારે જ રેલાય છે. જ્યાં સુધી રાહુના પાશમાં બંધાયેલ હોય ત્યાં સુધી ચન્દ્રમાનો ઉન્નવણ પ્રકાશ જગતને દેખાતો નથી. શુકલ-પક્ષમાં રાહુની છાયા રોજ રોજ થોડી થોડી ખસે છે જેથી એકમથી બીજા અને બીજાથી ત્રીજા એમ ચન્દ્રકિરણો વધતાં રહે છે. પૂનમનો ચન્દ્ર સોળે કળમએ સંપૂર્ણ હોય છે, એ જ રીતે આત્મ-ચન્દ્ર પર

પણ કોર્મોનો રાહુ છવાયેલો છે. જ્યેથી તેનો પ્રકાશ ઢંકાયેલો છે. જેમ જેમ તે અનાચાર, દુરાચાર, અત્યાચાર, બ્રષ્ટાચાર અને વ્યભિચારથી મુક્ત થતો જાય છે, તેમ તેમ તેની જ્યોત વધુ અને વધુ ઝગમગે છે.

આત્મ-જ્યોતિને વિકસાવવા માટે હું પણ શુકલપક્ષના ચંદ્રની જેમ આગળ વધવા ઇચ્છું છું. ચંદ્ર જેમ જેમ પોતાનાં ચંચળ કિરણો વેરશે તેમ તેમ હું મારાં આત્મ-કિરણો રેલાવીશ.’

આચાર્યશ્રીએ સરિમત પૂછ્યું : ‘વત્સ! તારો વિચાર શો છે?’

‘હું શુકલપક્ષમાં સદાચારભર્યું જીવન ગાળવા ઇચ્છું છું, પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળવા માગું છું’ યુવકે પોતાની વાત સ્પષ્ટ કરતાં કહ્યું.

‘વત્સ! પ્રતિજ્ઞા લેવામાં ઉતાવળ ન કરવી જોઈએ. તરવાર પર ચાલવું સહેલું છે પરંતુ બ્રહ્મચર્ય-પાલનરૂપી મહામાર્ગ પર ચાલવું ખૂબ જ મુશ્કેલ છે. એ માર્ગે ચાલતાં તો જ્ઞાનીઓ, ધ્યાનીઓ અને તપસ્વીઓના પગ પણ ડગમગી જાય છે. વાસનાની ડોષલક્ષ્ણ ક્રૂણ ક્રૂણને અંતરમનમાં ગત્તગતિયાં ઉપજાવે છે તે સમયે પ્રતિજ્ઞા-ભંગ ન કરવામાં વીરતા છે. સ્ત્રીકારી લીધેલા સંકલ્પનો ત્યાગ ન કરવામાં જ વીરતા અને સાહસ છે.’ આચાર્યશ્રીએ કહ્યું.

‘ભયવન! મેં એ કિષ્કે મંબીરતાથી વિચાર્યું છે અને ત્યાર પછી જ મનની વાત આપની પાસે વ્યક્ત કરી છે. અક્ષમા દુર્બલ પણ નથી કે બાળક પણ નથી. તેનામાં અનંતશક્તિ અને સામર્થ્ય

રહેલાં છે. હું કરેલા સંકલ્પથી ચક્રિત નહિ આઉં.' યુવકે વિતમ્બા-થી કહ્યું.

યુવકની પ્રશંસનીય ભક્તના જોઈને 'જહ્વા સુહૃં જેવાજી-રિપયા' વદી આચાર્યશ્રીએ સ્વીકૃતિ આપી. યુવક પ્રતિજ્ઞા ગ્રહણ કરી ઘેર પાછો ફર્યો.

પ્રાતઃકાળના શીતળ મંદ સુગંધમય વાયુ સાથે જ સમગ્ર નગરમાં એ સમાચાર પહોંચી ગયા કે સતી-સમુદાયનું આગમન થયું છે. સદ્ગુણરૂપી પરાગ મેળવવા ભાવુક અમે ભાવિક ભક્ત-ભ્રમરો ત્યાં પહોંચી ગયા. અંધકાર અને પ્રકાશનું વિશ્લેષણ કરતાં સતીજીએ કહ્યું : 'અંધકાર અશુભ છે જ્યારે પ્રકાશ શુભ છે. મન, વાણી અને કર્મ જ્યારે અશુભ કાર્ય તરફ પ્રવૃત્તિ કરે છે ત્યારે આત્મા અંધકાર તરફ ધકેલાય છે. જ્યારે એ શુભ પ્રવૃત્તિ કરે છે, ત્યાગ-વૈરાગ્યને ગ્રહણ કરે છે, સંયમ, સાધના, આરાધના તપ અને મનોમંથન કરે છે, ત્યારે આત્મા પ્રકાશ તરફ આગળ વધે છે.'

ભક્તગણુ વ્યાખ્યાન સાંભળીને વિખેરાયા પક્ષી એક કુમારિકાએ વંદન કરતાં કહ્યું : 'સદ્ગુણીજી! પાપ અંધકાર છે, વિકાર અને વાસના પણ અંધકાર જ છે. આથી અંધકારના પક્ષમાં હું અંધકાર તરફ આગળ નહિ વધું. કૃષ્ણ-પક્ષમાં હું આત્માને કૃષ્ણ (કાળો) નહિ બનાવું.'

'એટલે તમારા કહેવાનો આશય શું છે?' સતીજીએ પૂછ્યું.

'હું કૃષ્ણ પક્ષમાં પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરીશ.' શાંત પરંતુ સખળ વાણીમાં પ્રત્યુત્તર આપ્યો.

સતીજના હાવભાવથી જણાતું હતું કે તેઓ ઉત્તર સાંભળીને આનંદિત થયાં છે. તેમણે સહેજ થોભીને કહ્યું : 'તમારા વિચારો ખૂબ સુંદર છે. પરંતુ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન દઢતાથી કરજો.'

'આ આર્યકન્યા ક્યારેય ચલિત નહિ થાય.' કુમારિકાએ નિશ્ચયાત્મક સ્વરે કહ્યું.

સુહાગની પહેલી રાત. દીપકના પ્રકાશથી ઓરડામાં ઝગમગાટ ફેલાઈ ગયો હતો. રત્નજડિત ઊંચા આસન પર બેસીને નવોઢા બારણાં તરફ અપલક નેત્રોથી જોઈ રહી હતી, ત્યાં જ ઉત્સાહ અને આનંદપૂર્વક યુવકે હળવેથી પ્રવેશ કર્યો.

સુંદરીએ ઊડીને સ્વાગત કર્યું, અને પ્રાર્થનાભર્યાં સ્વરે બોલી : 'આર્યપુત્ર ! આ કૃષ્ણ પક્ષ ચાલે છે ને ? કૃષ્ણ પક્ષમાં આત્માને પણ શા માટે કૃષ્ણ (કાળો) બનાવવો એમ વિચારી મેં સદ્ગુરુણીજી પાસે જિંદગીભર અભયર્યની દીક્ષા લીધી છે.'

સુંદરીની વાત સાંભળીને યુવક ચોંક્યો. તેનો ચહેરો કરમાઈ ગયો. ચિંતાના મહાસમુદ્રમાં તે ડૂબી ગયો.

સ્વાભાવિક રિમત કરતાં નવોઢા બોલી : 'પ્રિયતમ ! આપ ચિંતા ન કરો. જો આપ વાસના પર વિજય ન મેળવી શકો, વિકારોને ન જીતી શકો તો મારી વિનંતિ છે કે આપ બીજાં લક્ષ્ય કરી લો.'

'પ્રિયે ! એ બાબત નથી. ચિંતાનું કારણ કંઈક બીજું જ છે. હું મારી ચિંતા નથી કરતો પરંતુ મને તમારી ચિંતા થાય છે.' યુવકે ગંભીર મુખમુદ્રાથી કહ્યું.

‘આર્યપુત્ર ! આપ મારે માટે કોઈ જ ચિંતા ન કરશો. મેં જે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તે જોઈ વિચારીને જ લીધી છે.’ દંડતાપૂર્વક યુવતી બોલી.

‘પ્રિયે ! મેં પણ આચાર્યશ્રી પાસેથી શુકલપક્ષમાં બ્રહ્મચર્ય-પાલનનું વ્રત લીધું છે. જે તું તારા પર કાચૂ મેગવી શકે તો શું હું મારી જાત પર કાચૂ ન રાખી શકું ? જે માર્ગ પર ચાલવામાં આત્મબળની ઝોછપને લીધે આપણે પાછા પડીએ તેમ હતાં. એ મહામાર્ગ પર આજ આપણે પરસ્પરની શક્તિથી અને હૃદયથી આગળ વધીશું. આપણે મંત્રોની સાક્ષીએ એકબીજા સાથે જેડાયેલાં છીએ. જીવનનું મહાન લક્ષ્ય સિદ્ધ કરવા આપણે વિવાહ કર્યા છે. આવો અને તમારો હાથ લગાવો. આજ આપણે દાંપત્ય જીવનમાં પણ ભાઈ-બહેનનો પવિત્ર સંબંધ પ્રતિષ્ઠિત કરીએ. આપણું આ પાવન વ્રત જગતમાં અનોખું અને આદર્શરૂપ બનશે.’

આ મહાન સંકલ્પને આકાશમાં અસંખ્ય તારા ઝગમગાટ કરતા વધાવી રહ્યા હતા.

શીઝ અને ખીજ

મહારાજ અમનસિંહ ખૂબ જ મનમોહ, અલ્પ અને સરલ હૃદયના હતા. સવારીના તેઓ ખૂબ જ શોખીન હતા. સવારી માટે તેમણે એક હાથી રાખ્યો હતો. હાથી પર એક વિશાળ ઝૂલ નાંખવામાં આવતી. આ ઝૂલમાં સોનાચાંદીથી ભરતકામ કરવામાં આવ્યું હતું. અને હજારો મૂલ્યવાન હીરા-મોતીનું જડતર કરવામાં આવ્યું હતું આ ઝૂલ દેખાવમાં ખૂબ સુંદર હતી.

એક વાર રાજાની સવારી નીકળી હતી. એક વાળંદ હાથીની પાછળ પાછળ ચાલતો હતો. ચમકદાર હીરો જોઈને એનું મન લલચાયું. આમતેમ જોઈ, લોકોની નજર ચુકાવીને તેણે ઝૂલમાંથી એક હીરા કાઢી લીધો. રાજા અમનસિંહે તેને હીરા કાઢતાં જોઈ લીધો. એમને ખૂબ જ ગુસ્સો આવ્યો. એને સજા આપતાં તેમણે સિપાઈઓને હુકમ કર્યો : 'આ વાળંદને લઈને તખાવ પર જાઓ અને એના પ્રાણ નીકળી જાય ત્યાં સુધી તેને ડૂબકાં ખવડાવો.'

તુરત જ રાજઆરાનું પાલન કરવામાં આવ્યું. સિપાહીઓ વાળંદને લઈને તળાવ પૂર ગયા અને વારંવાર ડૂબકાં ખવડાવવા લાગ્યા. વાળંદની સ્થિતિ થોડી જ વારમાં ગભીર બની ગઈ. પાણીમાં ડૂબકાં ખાવાથી અધમૂઓ ચઈ ગયેલો તે વાળંદ સમજી ગયો ગયો કે હવે મૃત્યુ નજીક છે. ત્યાં જ તેના મગજમાં એક વાત યાદ આવી. તેણે સિપાહીઓને કહ્યું : ‘હવે હું આ જગતમાંથી વિદાઈ લઈ રહ્યો છું. દરેક પ્રાણીની અંતિમ ઇચ્છા પૂરી કરવામાં આવે છે. મારી પણ એક ઇચ્છા છે. જે પૂરી કરવાની આપને વિનંતિ કરું છું.’

સિપાહીઓએ વાળંદનો સંદેશો રાજને પહોંચાડ્યો. અમનસિંહ થોડીવાર તો વિચારમાં પડી ગયા, પછી તેમણે આજ્ઞા કરી કે એ વાળંદને દરબારમાં હાજર કરવામાં આવે.

વાળંદને દરબારમાં લાવવામાં આવ્યો. રાજના ચરણરૂપશી કરનાં હાંફતાં હાંફતાં બોલ્યો : ‘રાજન્ ! હવે મારો અંતકાળ છે. મેં સાંભળ્યું હતું કે રાજની ખીજ અને રીઝ બંને અમૌખાં છે. ખીજનો નમૂનો તો મેં જોયો અને અનુભવ્યો પરંતુ મારી અંતિમ ઇચ્છા આપની રીઝ જોવાની છે.’

વાળંદની યાત સાંભળીને રાજનો ચહેરો એકદમ ખીલી ઊઠ્યો. તેમને હાથીને સળવ્યો. એના પર ઝૂલ નાંખાવી અને નાઈ ને તેના પર બેસાડી તેને ઘેર મોકલી આપ્યો અને હાથી સાજ શણગાર સંહિત વાળંદને દાનમાં આપી દીધો.

મહાયજ્ઞ

કુરુક્ષેત્રનું યુદ્ધ પૂરું થયું. યુધિષ્ઠિર હસ્તિનાપુરની ગાદીએ બેઠા. અશ્વમેધ યજ્ઞ યોગ્યથો. યજ્ઞમાં આર્યાવર્તના મોટા મોટા રાજાઓ એકઠા થયા. આનંદપૂર્વક યજ્ઞ પૂર્ણ થયો, સર્વત્ર ઉદ્વેગપણા કરવામાં આવી કે જેને જે જોઈએ તે માગી લે. મહારાજા યુધિષ્ઠિર ધૂટા હાથે આપશે. હજારો લોકો ધન લેવા હાજર થયા.

યજ્ઞનો અંતિમ દિવસ હતો. યજ્ઞશાળામાં એક વિચિત્ર નોળિયો આવ્યો. એનું અર્ધું શરીર સોનેરી હતું અર્ધું સાધારણ નોળિયું. આવતાં જ તેણે ત્યાં હાજર રહેલા રાજા-મહારાજા અને બ્રાહ્મણ વેદાનોના સમુદાયને સંબોધીને માનવવાણીમાં કહ્યું :

‘અમે મહાન યજ્ઞ કર્યો છે એવું વિચારીને આપ સૌ મનમાં ખુશી થતા હશો. પરંતુ એ આપ લોકોનો ભ્રમ છે. આ કુરુક્ષેત્ર પર આનાથી પણ પહેલાં એક મહાન યજ્ઞ થઈ ચૂક્યો છે. એક ગરીબ બ્રાહ્મણે એક શેર લોટ અતિથિને દાનમાં આપ્યો હતો,

પરંતુ આપ જે અઢળક સંપત્તિ દાનમાં આપો છો તે કરતાં ઉપરોક્ત દાન વધુ મહાન હતું.’

યાચક બ્રાહ્મણોએ નોળિયાને કહ્યું : ‘ તમે કોણ છો ? અને શા માટે અહીં આવી અશ્વમેધ યજ્ઞની નિંદા કરો છો ? આ યજ્ઞ વેદ-વિધિ અનુસાર કરવામાં આવ્યો છે. યજ્ઞમાં આવનારા સૌનો યોગ્ય સત્કાર કરવામાં આવ્યો છે, દાન અપાયું છે અને સૌને તેથી સંતોષ છે.’

આ સાંભળતાં જ નોળિયો ખડખડાટ હસી પડ્યો. તેણે કહ્યું : ‘ કોઈના ય પ્રત્યે મારો વિરોધ નથી, તોપણ હું જે કંઈ કહું છું તે સંપૂર્ણ સત્ય છે. મહાભારતના યુદ્ધ પહેલાં અહીં એક બ્રાહ્મણ કુટુંબ રહેતું હતું, જે ખેતરમાં વેરાયેલા દાણા વીણીને પોતાનું ગુજરાન ચલાવતું હતું. એમણે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે જે અનાજ એકઠું થાય તેને સરખું વહેંચીને ત્રીજો પહેર શરૂ થાય તેના થોડાક સમય પહેલાં ખાઈ લેવું. જે દિવસે નિયત સમય પહેલાં અનાજ ન મળતું તે દિવસે તેઓ ઉપવાસ કરીને ચલાવી લેતાં. જ્યારે અનાજ મળે ત્યારે જ નિશ્ચિત સમયે ભોજન કરતાં.

એક વખત ભયંકર દુકાળ પડ્યો. અનાજ અને પાણીની તંગીને લીધે લોકો તરફડવા લાગ્યા. જ્યારે અનાજ પાક્યું જ નહિ ત્યારે પાક લણવાનો કોઈ પ્રશ્ન જ નહોતો. અને જ્યારે લણણી ન થાય ત્યારે અનાજના દાણા ખેતરમાં ક્યાંથી વિખેરાય ? આથી તે બ્રાહ્મણ પરિવારને દિવસો સુધી ભૂખ્યા રહેવું પડ્યું.

એક દિવસ બ્રાહ્મણ, બ્રાહ્મણી, તેનો પુત્ર અને પુત્રવધૂ ચારે જણાં ભૂખ્યાં તરસ્યાં ભર તડકામાં મહેનત કરીને એકાદ શેર

જેટલી જુવાર ભેગી કરી શક્યા. જુવારનો લોટ બનાવીને તેના ચાર ભાગ કરી તેઓ જમવા ખેસતાં હતાં ત્યાં કોઈક ભૂખ્યો બ્રાહ્મણ આવી ચડ્યો.

અતિથિને જોઈને બ્રાહ્મણે 'ભાઈ થઈને તેનું સ્વાગત કર્યું'. તેમને અપાર આનંદ થયો. તેમણે અતિથિને કહ્યું : 'વિપ્રવર ! હું ગરીબ છું. આ લોટ હું નિયમ અને મહેનતથી કમાયો છું. કૃપા કરી આપ તેનું ભોજન કરી મને આભારી કરો.'

આટલું કહી બ્રાહ્મણે પોતાના હિસ્સાનો લોટ અતિથિ સમક્ષ દીધો. અતિથિ લોટ આરોગી ગયો પછી ભૂખી નજરે બ્રાહ્મણ તરફ જોવા લાગ્યો.

અતિથિને તૃપ્તિ નથી થઈ એટલું જાણી જતાં બ્રાહ્મણ ચિન્તાતુર થઈ ગયો. પોતાનો પતિને ચિન્તિત જોઈ બ્રાહ્મણ-પત્ની બોલી : 'નાથ ! મારા ભાગનો લોટ પણ અતિથિદેવને અર્પણ કરી દો. તેનાથી જો તેઓ સંતુષ્ટ થઈ જશે તો મને આપોઆપ સંતોષ મળી જશે.'

બ્રાહ્મણે કહ્યું : 'તારું કહેવું યોગ્ય નથી. પતિનું કર્તવ્ય છે કે પત્નીનું પાલન-પોષણ કરે. ભૂખથી તારું હાડકાં દેખાઈ આવ્યાં છે. લોહી-માંસનો છાંટો ય શરીરમાં રહ્યો નથી. આવી સ્થિતિમાં તને ભૂખી રાખીને અતિથિનો સત્કાર કરું એ મારે માટે ઉચિત નથી.'

બ્રાહ્મણીએ કહ્યું : 'નાથ ! હું આપની સહ ધર્મચારિણી છું. આપે જ્યારે જ ભૂખ્યા રહીને અતિથિને પોતાના હિસ્સાનો ભાગ

આપી દીધો છે. એ જ રીતે મારો ભાગ પણ તેને જ ધરી દો. મારી આ પ્રાર્થનાનો અસ્વીકાર ન કરો.’

પેલીના ઘણા ઘણા આગ્રહને વંશ થઈ બ્રાહ્મણે તેનો હિસ્સો પણ અતિથિને ખવડાવી દીધો. તો પણ અતિથિની ક્રુધા શાંત ન થઈ, તે પહેલાં કરતાં પણ વધારે ઉદાસ બની ગયો.

આ જોઈ બ્રાહ્મણ-પુત્રે કહ્યું : ‘ મારા ભાગનો આ લોટ લો અને અતિથિને ખવડાવી દો.’

પિતાએ કહ્યું : ‘ વૃદ્ધના પ્રમાણમાં યુવકને વધુ ભૂખ લાગે છે. આથી તારો હિસ્સો હું તેને ન આપી શકું.’

પુત્ર : ‘ વૃદ્ધ થયેલા પિતાની રક્ષાનો ભાર પુત્રને શિર રહે છે, આથી મારો હિસ્સો સ્વીકારો અને આ અર્ધ-ભૂખ્યા અતિથિને તૃપ્ત કરો.’

પુત્રની વાત સાંભળીને બ્રાહ્મણ ખૂબ રાજ થયો. અને તેનો હિસ્સો અતિથિને આપી દીધો, આમ છતાં અતિથિનું પેટ ન ભરાયું. બ્રાહ્મણ કિંકર્તવ્યવિમૂઢ થઈ ગયો. હવે આ અતિથિને કેવી રીતે તૃપ્ત કરવા ? એ પ્રશ્ન તેને સતાવવા લાગ્યો.

એ જ વખતે પુત્રવધૂ બોલી : ‘ હું મારો ભાગ પણ અતિથિ-દેવને સમર્પિત કરું છું. આ એમને ખવડાવી દો.’

બ્રાહ્મણે કહ્યું : ‘ પુત્રી ! તું હજી તો નાની બાળ છો. તે કંટલાં દુઃખ સહન કર્યાં છે ? ભૂખને લીધે તારું શરીર દુર્બળ થઈ ગયું છે. તને ભૂખી રાખીને અતિથિને દાન દેવું એ ન્યાય નથી.’

પુત્રવધૂએ કહ્યું : ‘આપ મારા પતિના પિતા છો—ગુરુના પણ ગુરુ છો. મારો ભાગ આપે સ્વીકારવો જ જોઈએ.’

આ સાંભળતાં જ બ્રાહ્મણના આનંદનો પાર ન રહ્યો. તેણે પુત્રવધૂનો હિસ્સો પણ અતિથિ સમક્ષ મૂકી દીધો.

અતિથિએ તે ખાઈને તૃપ્તિ માણતાં કહ્યું : ‘તમારાં દાનથી હું સંતુષ્ટ છું.’

સમાપ્તિ કરતાં નોળિયો આગળ બોલ્યો : ‘એ સમયે જ હું ત્યાં જઈ ચડ્યો. લોટની એ સુગંધથી જ મારું માથું સોનાનું થઈ ગયું. વેરાયેલા લોટમાં આજોટતાં જ એના કણકણથી મારું માથું અધું શરીર સોનેરી થઈ ગયું. આ પછી હું અનેક જગ્યાએએ ગયો, પરંતુ બાકીનું અધું શરીર સોનેરી ન બન્યું. આ મહાન યજ્ઞની વાત સાંભળીને હું અહીં આવ્યો કે જેથી બાકીનું શરીર પણ સોનેરી થઈ જાય પરંતુ મારી આશા પૂર્ણ ન થઈ. આથી જ મેં કહ્યું કે એ મહાન યજ્ઞની બરાબરી આપનો યજ્ઞ ન કરી શકે. એ મહાન દાન સમાન આપનું દાન નથી.’

ભક્ત રૈદાસ

ભક્ત રૈદાસનું જીવન પ્રામાણિક અને પવિત્ર હતું. તેઓ સદા સર્વદા ભક્તિમાં જ મગ્ન રહેતા. જો કે કર્તવ્ય ભૂલીને ભક્તિ કરવી એમને પસંદ ન હતું. પરિવારનું પાલન પોષણ કરવા તેઓ જોડા સીવતા. આખો દિવસ કઠોર પરિશ્રમ કર્યા પછી જે કંઈ કમાણી થતી તેનાથી એમનું ગુજરાન ચાલતું. આવક ઓછી હોવા છતાં પણ તેમને સંતોષ વધુ રહેતો. સંગ્રહને તેઓ પાપ ગણતા હતા. બ્યારે પણ સમય મળતો ત્યારે તેઓ પ્રભુભજન અને સત્સંગમાં લીન બની જતા.

એક વાર ગંગાકિનારે બહુ જ મોટો મેળો ભરાયો. હજારો લોકો દૂરસુદૂરથી ગંગાસ્નાન માટે જવા લાગ્યા. એક પંડિત પણ તેમાં શામેલ હતો. અભ્યાસ તો એનો બહુ ઓછો હતો પણ અભિમાન અનેકગણું હતું. એના જોડા ફાટી ગયા હતા. રૈદાસના ગામમાંથી પસાર થતાં તેણે એમને જોડા બનાવતા જોયા અને પોતાના જોડા દુરસ્ત કરવાનું એમને કહ્યું.

રૈદાસે કહ્યું : ‘પંડિતજી ! આપ થોડા સમય માટે જાડની સ્થિતિ જાયામાં આરામ કરો. મારા હાથમાં જે કામ પહેલું આવ્યું છે તે પૂરું કરીને તુરત જ આપની સેવા કરીશ.’

પંડિતજી વિશ્રામ કરવા વ્રક્ષની જાયામાં બેઠા. પોતાના પાંડિત્યનું પ્રદર્શન કરવા તેમણે ગંગાસ્નાનની મહત્તા ઉપર એક મોટું ભાષણ કર્યું અને રૈદાસને કહ્યું : ‘તારે પણ ગંગાસ્નાન કરી પાવન થવું જોઈએ.’

રૈદાસ બેઠ્યા : ‘પંડિતજી ! મારાથી એ થઈ શકે તેમ નથી. ગંગાસ્નાન માટે હું જઈ તો પાછળથી મારું કુટુંબ ભૂખે મરી જાય. મારી આ જવાબદારી હું પ્રમાણિક્ષતાથી પાળું છું અને જે કંઈ સમય મળે છે તેમાં પ્રભુ-સ્મરણ કરી લઉં છું.’

પંડિતજીનું અભિમાન સાતમા આસમાને પહોંચી ગયું. તેમણે ધૃણાથી મુખ ફેરવી લેતાં કહ્યું : ‘તારા જેવો અધમ મનુષ્ય ક્યારેય ગંગાસ્નાનનું પુણ્ય નહિ મેળવી શકે.’

પંડિતના મિથ્યા-અભિમાનનો નાશ કરવા માટે ભક્ત રૈદાસે કહ્યું : ‘પંડિતવર્યા ! મેં આપનાં પગરખાં સાંધી આપ્યાં છે તેનું હું નહિ લઉં, પરંતુ આપ મારું એક નાનકડું કાર્ય કરી આપણો તો આપનો ઉપકાર હું જિંદગીભર નહિ ભૂલું.’

પંડિતે વિસ્મયથી પૂછ્યું : ‘જોશ્યું શું કરવાનું છે ?’

રૈદાસે પોતાના ખિસ્કામાંથી એક સોપાની કાઢી અને પંડિતને આપતાં કહ્યું : ‘આપ તો ગંગાસ્નાનનું મહાન પુણ્ય કરાશો, પરંતુ હું તેમ નહિ કરી શકું. ગંગાજી પ્રત્યે મારી પણ ઊંડી

અદા છે, આથી આ સોપારી આપ મારા વતી ગંગાને અર્પણ કરી દેજો. પણ શરત એટલી જ કે ગંગામાતા જાતે જ હાથ લંબાવે તો જ સોપારી આપવી, નહિ તો નહિ.’

પંડિત ગુસ્સાથી લાલ થઈ ગયો, ‘અરે! મૂર્ખાં આજ દિવસ સુધી મોટા મોટા ઋષિ-મુનિઓ માટે પણ ગંગાએ હાથ નથી ફેલાવ્યા. એ શું તારી સોપારી માટે હાથ લંબાવશે?’

લક્ષ્મણ રૈદાસે એ જ શાંતિથી કહ્યું : ‘જો ગંગામૈયા હાથ ન લંબાવે તો મારી સોપારી પાછી લાવજો આપના જવાનો રસ્તો તો આ જ છે ને?’

પંડિત મનોમન રૈદાસની મૂર્ખતા પર હસતો હતો. સોપારી લઈને તે ચાલતો થયો. ગંગાસ્નાન પતાવીને પછી તેણે પરીક્ષા કરવા માટે સોપારી હાથમાં રાખીને કહ્યું : ‘હે ગંગામૈયા! તમારા હાથ લંબાવો અને લક્ષ્મણ રૈદાસની આ સોપારી ગ્રહણ કરો.’

એ જ સમયે એક હાથ ગંગામાંથી બહાર આવ્યો. પંડિત જાણેતો જ રહી ગયો. ઉચ્ચ સ્વરમાં એક અવાજ આવ્યો : ‘મારા લક્ષ્મણી સોપારી મને આપો અને મારા તરફથી આ કંગન રૈદાસને આપી દેજો.’

કંગન બહુમૂલ્ય હીરાથી જડિત હતું. એની કિંમત કરોડો મુદ્રાની હતી. કંગન જોઈને પંડિતનું મન લલચાઈું. તેણે જોતાને ઘેર જવાનો રસ્તો જ બદલી નાખ્યો. આમ રૈદાસને અપવાદને બદલે તે પોતાને ઘેર જ કંગન લઈ ગયો.

સૌએ તીર્થયાત્રાની સફળતા માટે પંડિતને અભિનંદન આપ્યાં.

પોતાના વૃદ્ધ પિતાને કંગન બતાવતાં પંડિતે કહ્યું : ' જુઓ ! ગંગામૈયાએ મને ઉપહારમાં આપ્યું છે.'

પિતા બોલ્યા : ' તું ખૂબ જ સદ્લાગી છે, જેથી ગંગા તારા ઉપર પ્રસન્ન થઈ છે. પરંતુ કરોડોની કિંમતનું આ કંગન કોઈ જોશે તો એમ માનશે કે ચોરી કરીને એ લાવવામાં આવ્યું છે. આથી લલુ તો એ જ છે કે તેને રાગને ભેટમાં આપી દઈએ. આથી રાગ ખુશ પણ થશે અને સમગ્ર કુટુંબ પર તેની કૃપા રહેશે. આપણે હંમેશ માટે સુખી થઈ જઈશું.'

પંડિતને પિતાનો ઉકેલ યોગ્ય લાગ્યો. કંગન લઈ ને તે રાજ-સભામાં પહોંચ્યો. રાજાને કંગન અર્પણ કરતાં તેણે ગંગાનો પ્રસંગ કહી સંભળાવ્યો તો રાજાના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો. રાજાએ કંગન રાખી લીધું અને પંડિતને એક લાખ રૂપિયાનો પુરસ્કાર આપ્યો.

રાજાએ એ કંગન પોતાની રાણીને ભેટ આપ્યું. રાણીએ તે પહેર્યું તો બધા તેનાં વખાણ કરવા લાગ્યાં. એટલામાં એક દાસીએ કહ્યું : ' રાણી સાહેબા ! એક હાથ તો કંગનને લીધે સુંદર લાગે છે. પરંતુ બીજા હાથ સતો સતો લાગે છે. શું બીજું આવું કંગન નથી ?'

દાસીની વાત રાણીના હૃદયમાં અરાધ્યુર બિતરી ગઈ. તેણે તરત જ રાજાને બોલાવીને વાત કરી. રાજાએ પંડિતને બોલાવીને બીજું કંગન લાવવાનો હુકમ કર્યો. પંડિતના તો હોશકોશ બંધી ગયા. કંઈ ન સૂઝતાં તે જમીન તરફ નજર ઝુકાવી જોઈ રહ્યો.

ત્યાં જ રાજ્યએ લાલ આંખ કરીને કહ્યું કે આજ્ઞાતું પાલન તુરત જ થવું જોઈએ.

પંડિત હળવેથી ગંગાનદી તરફ ચાલતો થયો. ગંગાતટે બિલા રહીને તેણે પ્રાર્થના કરી. ગંગામૈયાએ પ્રકટ થઈને તેને કહ્યું : 'નરાધમ! તને શરમ નથી આવતી? એ કંગન તો મેં માસ ભક્ત રૈદાસને આપવા માટે તને આપ્યું હતું. તેં એને એ બતાવ્યું પણ નહિ અને રાજ્યને જ આપી દીધું. ઉપરાંત રાજ્યએ આપેલાં નાણાં પણ તું હજમ કરી ગયો. હજુ પણ એ રૂપિયા લઈ જા અને રૈદાસને આપી દે, નહિ તો તારો નાશ કરીશ.'

મૃત્યુના ભયથી ગભરાઈને પંડિત તુરત જ પોતાને ઘેર ગયો અને બધા જ રૂપિયા રૈદાસને પહોંચાડ્યા. રૈદાસ સમક્ષ નાણાં મૂકતાં તેણે રોતાં રોતાં સઘળી ખીના સંભળાવી દીધી.

ભક્ત રૈદાસ બોલ્યા : 'હું રૂપિયા લઈને શું કરું? એ રાખવા માટે મારી પાસે જગ્યા જ નથી. મહેનત કર્યા વિના હું પૈસા નથી લેતો. આપ જ એ લઈ જાઓ.'

પંડિતે રડતાં રડતાં કહ્યું : 'હું તો ખરેખર મરી જ ગયો છું. મારા પર ગંગાજી રૂક્યાં છે, રાજ્ય રૂક્યા છે અને આપ પણ રૂક્યા છો. મારા અપરાધ માફ કરો અને મારી રક્ષા કરો ભક્તરાજ!'

રૈદાસ સામે મુશ્કેલ સ્થિતિ આવી પડી. તેઓ કોઈ પાસેથી કંઈ લેવા પણ નહોતા ઇચ્છતા અને રોજિંદો શ્રમ છોડી ગંગાજી સુધી પણ જઈ શકે તેમ ન હતા. એમનું દયાળુ હૃદય પંડિતનું કડુણ મુદન સાંભળી પીગળી ગયું. એમણે વિચાર્યું : 'મન વગા તો કથરાટમાં ગંગા.' મેં આજ દિન સુધી કોઈનું ય કંઈ જ

ખેરાળ નથી કર્યું-મનથી પણ નહિ. તો હું અહીંથી પણ ગંગા-સ્મરણ કરું તો કંગન મને મળી શકશે.' એમણે ચામડું ભીજવવાની કથરોટ પોતાની સામે રાખી અને ગંગાજનું સ્તવન કરવા લાગ્યા.

પંડિત આ જોઈને ગુસ્સે થયો અને બોલ્યો : 'અરે પાપી ! આ અપવિત્ર પાણીને ગંગા માને છે ?'

લકત રૈદાસ લકિતમાં લીન હતા. થોડી જ વારમાં ગંગામાતા હાથમાં કંગન સાથે પ્રકટ થયાં, લકતને કંગન આપી તેના હાથમાંથી સોપારી લઈ અંતર્ધાન થઈ ગયાં.

પંડિત જોતો જ રહ્યો. તેણે શ્રદ્ધાથી લકત રૈદાસના ચરણોમાં માથું નમાવ્યું અને બોલી બિઠ્યો : 'આપ ચમાર નહિ પરંતુ બ્રાહ્મણ છો. આપની સાધના મહાન છે.'

(વજયરહસ્ય)

પૂજ્ય જ પુરાણી આ ઘટના છે. એ સમયે કલિંગ દેશ પર એક યુદ્ધખેર રાગ રાજ્ય કરતો હતો. તેની પાસે વિરાટ સેના હતી. તે હંમેશાં બધાને યુદ્ધનું આવાહન આપતો રહેતો. સર્વત્ર લયનું સામ્રાજ્ય ફેલાઈ ગયું. કોઈ પણ તેની સાથે લડવાની હિંમત નહોતું કરતું. તે જેની પણ સામે લડવા તૈયાર થતો તે પહેલેથી એને શરણે આવી જતો.

એક દિવસ કલિંગરાજે પોતાના મંત્રીઓને કહ્યું : 'આ રીતે તો બેઠો બેઠો હું કંટાળી ગયો છું. મારી સાથે યુદ્ધ કરવા જ કોઈ રાજ નથી. કોઈ એવો ઉપાય બતાવો જેથી મારી ધન્યા પૂર્ણ થાય.'

એક ચતુર મંત્રીએ કહ્યું : 'રાજન્ ! આપની કન્યાઓ રૂપે મુણે અન્નેડ છે. અનેક રાજાઓ એમની સાથે લગ્ન કરવા આવુર છે. રાજકુમારીઓને સ્વર્ણ-રથમાં બેસાડીને ચારે બાજુ પરહા નાખી દો અને સારથિને આદેશ આપી દો કે એક પછી એક બધા જ

રાજ્યોમાં રથ લઈને જાય અને રથની આગળ સૈનિકો એવી જાહેરાત કરે કે જે વ્યક્તિ પોતાને મરદ માનતો હોય તે આ કન્યાઓના રથને પોતાના મહેલમાં લઈ જઈ શકે છે. શરત માત્ર એટલી કે તેણે કલિંગરાજ સાથે યુદ્ધ કરવું પડે. શક્ય છે કે કોઈકે મૂર્ખા રાજા એ માટે તૈયાર થઈ જાય.'

કલિંગરાજને એ યુક્તિ ખૂબ જ ગમી ગઈ. તેણે એ જ સમયે પોતાની કન્યાઓને રથમાં બેસાડીને રવાના કરી દીધી.

કોઈ પણ જાતની અડચણ વિના રથ સતત આગળ વધતો રહ્યો. બધા જ કલિંગરાજથી ગભરાતા હતા. ફરતો ફરતો રથ અસ્સકરાજના નગર તરફ આગળ વધ્યો. અસ્સકરાજે બેટ-સોગાદ આપવા વિચાર્યું. પરંતુ મહામંત્રી નંદીસેને કહ્યું : 'રાજન્ ! પૌત્રુપત્નીને કહેવડાવવા કરતાં તો પુત્રુપાર્થ જતાવતાં મરવું અહેતર છે. આપ એમના શરણે ન જશો, પરંતુ સન્માન સહિત રાજકુમારીઓને આપના મહેલમાં બોલાવી લો. ભવિષ્યમાં જે થશે તે જ્ઞેયું જશે. લોકોને ખબર તો પડે કે હજુ દુનિયામાં એક સાચો મર્દ તો છે.'

મંત્રી નંદીસેનેની પ્રવચન પ્રેરણાથી પ્રેરાઈને અસ્સકરાજે રાજકુમારીઓને પોતાના મહેલમાં બોલાવી લીધી અને કલિંગરાજને ખબર મોકલી આપ્યા.

કલિંગરાજ તો યુદ્ધ માટે પહેલેથી જ આતુર હતા. એના હાથ ખૂબ સજાવળતા હતા. પોતાની ચિરાટ સેના તૈયાર કરી તે અસ્સકરાજ તરફ નીકળી પડ્યો.

કલિંગરાજની સેના અસ્સકરાજના રાજ્યની સીમા પર

આવીને ઊભી રહી ગઈ. આ તરફથી અસ્સકરાજ પણ પોતાની સેના લઈને ત્યાં પહોંચી ગયો.

યુદ્ધભૂમિ પાસે જ એક અનુભવી યોગીરાજની ઝૂંપડી હતી. કલિંગરાજ વેશ બદલીને મહાત્માજી પાસે ગયો અને પૂછ્યું :
‘ ભગવન્ ! યુદ્ધમાં કયા રાજની જીત થશે ? ’

મહાત્માએ કહ્યું : ‘ આ પ્રશ્નનો સાચો ઉત્તર આજ નહિ પણ કાલે આ પીશે. ’

રાત્રે મહાત્માએ દેવને આવાહન કરી બોલાવ્યા અને એ જ પ્રશ્ન પૂછ્યો.

દેવ બોલ્યા : ‘ એમાં પૂછો છો શું ? વિજય તો કલિંગરાજનો જ થશે. યુદ્ધમાં અસ્સકરાજને કલિંગરાજની સેનામાં એક સફેદ રંગનો બળદ દેખાશે. એ બળદ જ તેની વિજયશ્રીનું કારણ બનશે. એ જ રીતે અસ્સકરાજની સેનામાં કલિંગરાજને કાળા રંગનો બળદ દેખાશે. જે મહાન અશુભ છે. એ જ તેના પરાજયનું કારણ બની રહેશે. ’ આટલું કહીને દેવ અંતર્ધાન થઈ ગયા.

ખીજે જ દિવસે કલિંગરાજે યોગી-મહાત્માને પૂર્વવત ગુપ્તવેષે આવીને પ્રશ્ન કર્યો.

યોગીરાજે દેવની વાત દર્શાવી અને કહ્યું કે વિજય કલિંગ-રાજનો જ થશે.

કલિંગરાજ આનંદથી ઊછળતો કૂદતો પોતાના પડાવમાં આવ્યો અને યોગીરાજની ભવિષ્યવાણી પોતાના સૈનિકોને કહી.

શુભચરો દ્વારા અસ્સકરાજ પાસે જ્યારે આ સમાચાર ગયા ત્યારે પહેલેથી જ ગભરાઈ ઊઠેલો રાજા એ સમાચાર સાંભળતાં જ નિરાશ બની ગયો. મંત્રી નંદીસેને ખૂબ સમજાવ્યો પરંતુ રાજાના મન પર તેની કોઈ જ અસર ન થઈ.

મંત્રી નંદીસેને જાતે જ યોગીની ઝૂંપડીમાં ગયો અને બધી વાત પૂછી. યોગીએ સંવિસ્તર બધું કહ્યું.

મંત્રીએ ફરીથી સવાલ કર્યો કે, ‘જીતનાર અને હારનાર માટે કયાં શુભ-અશુભ લક્ષણો હશે?’

યોગી બોલ્યા : ‘અસ્સકરાજની સેનામાં સફેદ બળદ દેખાશે એ જ કલિંગરાજના વિજયનું કારણ બની રહેશે. એ જ રીતે કલિંગરાજને અસ્સકરાજની સેનામાં કાળો બળદ દેખાશે એ એના પરાજય માટે કારણરૂપ બનશે.’

મંત્રી નંદીસેને પોતાની જગ્યાએ પાછો ફર્યો. પરંતુ તે નિરાશ ન થયો. તેણે એક હજાર યુનંદા વીર સૈનિકોને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને કહ્યું : ‘સાથીઓ ! સત્ય કહેજો. તમે સૌ આપણા રાજા માટે પ્રાણ અર્પણ કરવા તૈયાર છો?’

સૌએ સંમતિસૂચક મસ્તક નમાવ્યું.

નંદીસેને કહ્યું : ‘તો તમે રાજાના કલ્યાણ માટે આ પહાડ પરથી ફૂટી પડો.’

બધા આગળ વધ્યા પરંતુ નંદીસેને એમને રોક્યા, અને કહ્યું : ‘હમણાં નહિ, પરંતુ સમય આવ્યે આત્મ-બલિદાન માટે તૈયાર રહેજો.’

કલિંગરાજ અને તેના સૈનિકો પહેલેથી જ પોતાનો વિજય સમજીને આનંદ માણતા હતા. તેણે વિજય મેળવવા કોઈ જ ખાસ પ્રયત્ન ન કર્યો, પરંતુ અસ્સકરાજ પોતાની સમગ્ર તાકાતથી લડતો હતો. નંદીસેન તેને ખૂબ ખૂબ પ્રેરણા આપતો હતો. ખૂબ જ પ્રયત્નો કરવા છતાં કલિંગરાજની સેના મચક નહોતી આપતી. નંદીસેને અસ્સકરાજને પૂછ્યું : 'રાજન્ ! શું આપને કલિંગરાજની સેનામાં કોઈ જાનવર દેખાય છે ?'

રાજએ કહ્યું : 'તેની સેનામાં એક વિચિત્ર પ્રકારનો સફેદ બળદ દેખાય છે.'

નંદીસેને પોતાના એક હજાર વિશ્વાસુ સૈનિકોને આગળ કરી કહ્યું : 'રાજન્ ! સર્વ પ્રથમ આ બે બળદને મારી નાંખો. એ બળદને લીધે જ કલિંગરાજનો વિજય છે. પછી શત્રુને આસાનીથી પરાજિત કરી દેજો.'

રાજ અસ્સકરાજ વીર સૈનિકો સાથે શત્રુની સેનાને પરાજિત કરતો કરતો એ દિવ્ય બળદ પાસે પહોંચ્યો. અને તેને પૂરો કરી નાખ્યો. દૈવી બળદ પૂરો થતાં જ કલિંગરાજની સેના મેદાન છોડીને ભાગવા લાગી. તેનું વિજયસ્વપ્ન ધૂળમાં મળી ગયું. જીવ બચાવીને ભાગતાં ભાગતાં કલિંગરાજે મહાત્માને સાદ દીધો : 'અરે ધૂર્ત ! તારી ભવિષ્યવાણીને સત્ય માનીને મેં મોટી ભૂલ કરી. તારી વાત પર વિશ્વાસ ન કરતાં જે મેં મન દર્ષને યુદ્ધ કર્યું હોત તો આ અધોગતિ ન થાત.'

યોગીને પણ દેવવાણી મિથ્યા થવાથી આશ્ચર્ય થયું. તેણે એ જ રાત્રે ફરીથી દેવનું આવાહન કર્યું.

દેવે કહ્યું : 'ભાગ્ય પુરુષાર્થીને જ મદદ કરે છે. અરસકરાળે સંયમ, વૈર્ય અને સાહસ સાથે પરાક્રમ કર્યું છે તેથી સફળતા તેને જ મળી છે. પુરુષાર્થી દેવવાણી પણ મિથ્યા કરી શકે છે.'

—બૌદ્ધ સાહિત્યમાંથી.

રાજકુમારનું ચાતુર્ય

દેવનગરના રાજા વિક્રમને એમની એક પુત્રી હતી, સ્વર્ણલતા એનું નામ. રાજકુમારીની પ્રતિભા ખૂબ જ વિલક્ષણ હતી. સાથે સાથે ૩૫ પણ અક્ષરા જોવું હતું. રાજા તેના વિવાહ એવા મેઘાવી રાજકુમાર સાથે કરવા ઇચ્છતો હતો કે જે એની પરીક્ષામાં પાર જિતે. પોતાના હુદ્દિશાળી મંત્રી સાથે વિચારવિમર્શ કરીને રાજાએ ઘેર જંગલો, દુર્ગમ ખીણો અને પર્વતોથી ઘેરાયેલી સમઘળ ભૂમિ પર મહેલ બનાવડાવ્યો. ત્યાં પહોંચવું કોઈને માટે શક્ય નહોતું. મહેલ બનાવનારા કલાકારો અને મજૂરોને આંખે પાટા બાંધીને ત્યાં લઈ જવામાં આવ્યા અને એ જ રીતે પાછા લાવવામાં આવ્યા. રાજકુમારી સ્વર્ણલતાને એ જ મહેલમાં રાખવામાં આવી.

રાજા વિક્રમે ઘોષણા કરાવી કે ત્રણ દિવસની મુદતમાં જે રાજકુમાર, સ્વર્ણલતાને શોધી કાઢશે તેની સાથે રાજકુમારી સ્વર્ણલતાનું પાણિગ્રહણ કરવામાં આવશે. જે રાજકુમાર આ કાર્ય નહિ કરી શકે તેને કેદી બનાવવામાં આવશે.

રાજકુમારીના સૌંદર્ય અને બુદ્ધિ-કૌશલની વાતો પ્રસરી ચૂકી હતી. અનેક રાજકુમારો તેની સાથે વિવાહ કરવા ઇચ્છતા હતા, તેઓએ રાજકુમારીને શોધવા માટે પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ સફળ ન થયા. નિષ્ફળ રાજકુમારોને રાજ્યએ કેદ કરી લીધા.

રાજકુમાર શૌર્યસિંહે પણ સ્વર્ણક્રતા વિષે સાંભળ્યું હતું. તેને મેળવવા માટે તેનું મન થનગની ગઈયું. એણે એ પણ સાંભળ્યું હતું કે અનેક રાજકુમારો પરીક્ષામાં નિષ્ફળ જવાથી કેદી બનાવવામાં આવ્યા છે. શૌર્યસિંહે ગંભીરતાથી વિચાર કરીને નિર્ણય કર્યો કે પોતાની બુદ્ધિનો ચત્તમકાર બતાવીને રાજકુમારીને મેળવવી અને સાથે સાથે બંદીવાન રાજકુમારોને પણ છોડાવવા. આથી તેણે બંદીવાન અનેક રાજકુમારોના પિતાઓને પોતાને લાંબા બોલાવીને કહ્યું : 'જે આપ સૌ થોડો સહકાર આપો તો હું આપના પુત્રોને માત્ર એક જ મહિનામાં મુક્ત કરાવી દઉં. આપે માત્ર સો-સો તોલા સોનું અને પાંચ હજાર મુદ્રાઓ સહકારરૂપે આપવાની છે. જે એક માસની મુદતમાં રાજકુમારો મુક્ત ન થાય તો આપનું સોનું તથા મુદ્રાઓ હું પરત કરી દઈશ.'

બધા રાજ્યો પોતાના પુત્રોને મુક્ત કરાવવા તો ઇચ્છતા જ હતા. એમને આ યોજના ગમી ગઈ. તે જ સમયે સૌએ રાજકુમારને પાંચ-પાંચ હજાર મુદ્રાઓ અને સો-સો તોલા સુવર્ણ આપી દીધાં.

એ સુવર્ણ અને ધન લઈને રાજકુમાર દેવનગર આવ્યો. તેણે રાજકુમારીના મહેલની શોધ કરી પરંતુ કંઈ વળ્યું નહિ. લોકોએ કહ્યું : 'રાજકુમારી એવા મહેલમાં છે કે જેનો રસ્તો માત્ર મંત્રી અને રાજ સિવાય કોઈ જ જાણતું નથી.

શૌર્યસિંહની પ્રતિભા અપ્રતિમ હતી. તે એક મહાન કલાકાર સોની પાસે ગયો અને સોનાનો ઢગલો તેની સામે મૂકીને કહ્યું :
આ સોનામાંથી એક એવો કલાત્મક થોડો બનાવો કે જેના પેટમાં એક વ્યક્તિ આરામથી બેસી શકે. એમાં એવી રીતે રત્નો જડો કે અંદર બેઠેલી વ્યક્તિ કોઈને દેખાય નહિ પરંતુ તે બધું જોઈ શકે. આજથી પંદર દિવસ પછી રાજનો જન્મ-દિવસ આવે છે, એ અવસર ઉપર આ બહુમૂલ્ય બેટ મારે આપવી છે. આથી જલદીથી તૈયાર કરી દો.'

થોડા જ દિવસમાં થોડો તૈયાર થઈ ગયો. રાજકુમાર શૌર્યસિંહને થોડો ખૂબ જ ગમ્યો. તેણે સોનીને પુરસ્કાર આપતાં કહ્યું : ' મને આ થોડામાં બેસાડીને રાજના જન્મ-દિવસે એમને થોડો ભેટ આપજો. સાથેસાથ રાજને એ પણ કહેજો કે આ ભેટ રાજકુમારીને પણ બતાવવામાં આવે.' સોનીએ સંમતિ આપી.

વર્ષગાંઠ નિમિત્તે અનેક લોકોએ રાજને ભેટો અર્પણ કરી. પરંતુ સૌથી મૂલ્યવાન અને અહ્ભુત ભેટ સોનીની હતી. રાજએ ખૂબ જ પ્રેમથી તેનો સ્વીકાર કર્યો. સમય પારખીને સ્વર્ણકાર બોલ્યો : ' આ ભેટ રાજકુમારીને પણ બતાવવામાં આવે તો કેટલું સારું !'

રાજએ સોનીની વાત સ્વીકારી લીધી. એ જ દિવસે રાજએ અનુચરોની આંખે પાટા બંધાવી થોડો લઈને સાથે ચાલવાનો આદેશ આપ્યો. રાજ આગળ આગળ ચાલી રહ્યો હતો. મંત્રી પાછળ પાછળ. દુર્ગમ રસ્તો પાર કરતાં તેઓ થોડાક જ કલાકોમાં

રાજકુમારીના મહેલે પહોંચી ગયા. ઘોડો જોઈને રાજકુમારી ખૂબ જ પ્રસન્ન થઈ. રાજ, મંત્રી અને અનુચરો ઘોડાને ત્યાં જ મૂકીને વિદાય થયા.

રાજકુમારી હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં નીરખીને ઘોડાને જોઈ રહી હતી. એકાએક ઘોડાનું પેટ ખૂદ્યું અને તેમાંથી શૌર્યસિંહ બહાર આવ્યો. રાત્રિના વખતે પોતાના મહેલમાં એક અબણયા યુવકને જોઈને રાજકુમારી સ્તબ્ધ બની ગઈ.

તુરત જ શૌર્યસિંહે કહ્યું : 'રાજકુમારી ! ભય ન પામશો. હું કોઈ લફંગો યુવાન નથી—એક રાજકુમાર છું. તારી ઇચ્છા વિના હું એક ડગલું પણ આગળ નહિ વધું. મારી ઇચ્છા તારી સાથે લગ્ન કરવાની છે. જો તું ઇચ્છીશ તો જ તારા પિતાની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થઈ શકશે.'

રાજકુમાર શૌર્યસિંહનાં દિવ્ય રૂપ અને વાકુલતા જોઈને રાજકુમારી ખૂબ જ પ્રભાવિત થઈ. તેણે કહ્યું : 'આપ મારા પિતાજીની ઇચ્છા પૂર્ણ કરો.'

આખી રાત સ્વર્ણલતા સાથે શૌર્યસિંહે મધુર વાતો કરી. રાત પૂરી થાય તે પહેલાં શૌર્યસિંહ ઘોડામાં જઈને ખેસી ગયો.

ખીજે દિવસે રાજ રાજકુમારીના મહેલમાં આવ્યો. ઘોડા વિષે વાર્તાલાપ આવ્યો. રાજકુમારીએ મુક્તકંઠે ઘોડાની પ્રશંસા કરી. રાજને પૂછ્યું : 'એમાં કોઈ ત્રુટિ તો નથી ને?'

રાજકુમારી : 'ઘોડો સુંદર જ નહિ—અતિ સુંદર છે. પરંતુ જો એની આંખો રત્નોને બદલે મોતીની હોત તો વધુ સુંદર લાગત.'

રાજાએ કહ્યું : ' અરે ! એમાં શું ? સ્વર્ણકારને કહીને તેમાં ફેરફાર કરાવી દઈશું.'

તે જ દિવસે રાજાએ અનુચરો દ્વારા ઘેડો સોનીને ઘેર પહોંચાડી દીધો. રાજાની આજ્ઞા મુજબ ઘેડાની આંખમાં ફેરફાર કરી આપવામાં આવ્યો. શૌર્યસિંહની જગ્યાએ તેમાં કોઈક ભારે વસ્તુ ભરી દેવામાં આવી.

રાજકુમાર શૌર્યસિંહ રાજા વિક્રમની રાજસભામાં પહોંચ્યો અને રાજકુમારી સાથે વિવાહનો પ્રસ્તાવ મૂક્યો.

રાજાએ ત્રણ જ દિવસમાં રાજકુમારીનો મહેલ શોધી આપવાની વાત કરી.

રાજકુમારે ઝટ કરતાં પ્રત્યુત્તર આપ્યો : ' જો હું એક જ દિવસમાં શોધી આપું તો આપ શું પુરસ્કાર આપશો ?'

રાજા વિક્રમ : ' આપ જે ઇચ્છશો તે.'

રાજકુમાર : ' અંદીવાન અનેલા સઘળા રાજકુમારોને મુક્ત કરવા પડશે.'

શૌર્યસિંહે તે જ વખતે રાજકુમારીનો મહેલ શોધી કાઢ્યો. અંધા જ આશ્ચર્યથી ચકિત થઈ ગયા. રાજા વિક્રમે જિજ્ઞાસાથી પૂછ્યા કરી તો રાજકુમારે સુવર્ણ-અશ્વનો આખો પ્રસંગ કહી સંભળાવ્યો. અને કહ્યું કે આવતાં જતાં અને વખત મેં માર્ગ ધ્યાનમાં રાખી લીધો હતો.

શૌર્યસિંહ સાથે ઉત્સાહપૂર્વક સ્વર્ણલતાનાં લગ્ન કરવામાં આવ્યાં અને અંધા જ કેદી રાજકુમારોને મુક્ત કરવામાં આવ્યાં.

સર્વત્ર રાજકુમારના બુદ્ધિકૌશલ્યની પ્રશંસા થવા લાગી.

પ્રતિભાની પ્રતિભા

રાજ્ય ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત પાસે એક મોર હતો. તે ખૂબ જ મનોહર હતો. રાજ્ય ભોજન કરવા બેસતાં પહેલાં મોરને ખવડાવતે, કારણ કે ઝેરવાળું ભોજન મળતાં જ મોર નાચવા લાગતો. સાધારણ રીતે ઝેરની તેના પર અસર ન થતી.

રાજમહેલની પાસે જ પ્રવીણ શ્રેણીનું મકાન હતું. પ્રવીણની પત્ની સગર્ભા થઈ. મોરનું માંસ ખાવાની તેને પ્રમણ ઇચ્છા થઈ. રાજનો મોર ફરતો ફરતો ત્યાં આવી ચડ્યો. પ્રતિભાએ તેને મારી નાખ્યો અને પોતાની દોહદ-ઇચ્છા પૂરી કરી.

ભોજનનો સમય થયો પરંતુ તપાસ કરવા છતાં પણ મહેલમાં મોર મળ્યો નહિ એટલે રાજ્યે જાતે જ તેની તપાસ આદરી, પરંતુ ક્યાંય ડેકાણું ન પડ્યું. આથી રાજ્યે તેને શોધવા માટે નગરમાં ઢંઢેરો પિટાવ્યો કે જે મોરની તપાસ કરી લાવશે તેને ઇનામ આપવામાં આવશે.

એક બુઢી હનમડીએ ઢઢેરો સાંભળી સાત જ દિવસમાં મોર શોધી લાવવાનો વાયદો કર્યો. તેણે વિચાર્યું કે મોર રાજમહેલની આસપાસના ઘરોમાં જ ગયો હશે. આથી તે સૌથી પહેલાં પ્રવીણ શ્રેણીના ભવ્ય મહાલયમાં ગઈ. તેણે પ્રતિભાને પૂછ્યું : ‘તું સભર્ગા છો ને ? તને શાના દોહદ થયા ?’

વૃદ્ધ વાળંદણની મીઠી વાત સાંભળીને પ્રતિભા એવી પીગળી ગઈ કે તેણે મોર-પ્રકરણ એને કહી દીધું.

મયૂરનું ખડું ઠેકાણું ધ્યાનમાં આવવાથી ડોશી ખૂબ જ રાજ થઈ. તુરત જ વાતચીત પૂરી કરીને તે રાજમહેલમાં ગઈ અને રાજને પ્રણામ કરી મીઠું-મરચું ભભરાવીને મોરની આખી વાત કહી દીધી અને ઇનામ માગવા લાગી.

પરંતુ એની વાતનો વિરોધ કરતાં રાજએ કહ્યું : ‘તારી વાત ખોટી છે. તારી વાત હું માની જ શકું તેમ નથી. કારણ પ્રવીણ અને પ્રતિભાને હું જાણું છું તેઓ એવાં નથી.’

વૃદ્ધાએ કહ્યું : ‘આપ ભલે મારી વાતો પર વિશ્વાસ ન કરો, પરંતુ પ્રતિભાને મોઢે જ અધું કહેવડાવી દઈ. પછી તો વિશ્વાસ કરશો ને ? આપ મારી સાચે ચાલો. હું ચતુરાઈથી બધી જ વાત તમને સંભળાવી દઈશ.’

વેશપલટો કરીને રાજ પ્રવીણના મકાનની દીવાલને અડેલીને ઊભો રહી ગયો.

ડોશીએ મકાનમાં પ્રવેશ કર્યો અને પ્રતિભાને સંબોધીને મોઢાં અવાજે કહેવા લાગી કે, ‘મારું મન કહે છે કે તને ઢીકરો આવશે.’

જે પુત્ર આવે તો મને મીકાઈ ખવડાવવી પડશે અને બક્ષિસ પણ આપવી પડશે.'

પ્રતિભાએ રિમત કરતાં કહ્યું : 'તમારી વાત સાચી પડો ! તમે કહેશો તેમ જ કરીશું.'

થોડોક સમય પ્રતિભાને પોતાની મીઠી મીઠી વાતોમાં ફસાવીને ડોશીએ તેને ધીરેથી પૂછ્યું : 'તે રાજના મોરને કેવી રીતે માર્યો તે કહેને ?'

પ્રતિભા બોલી : 'એ દરરોજ મારી દીવાલ ઉપર તો આવતો જ હતો. દાણા ખાવાની લાલચે એ મારા આંગણામાં ઊતર્યો એટલે મેં એક જ ઝટકાથી એની ગરદન મરડી નાખી અને હૃદયનું માંસ પકાવીને ખાઈ ગઈ. પછી પાંખો, પગ અને હાડકાં જમીનમાં દાટી દીધાં.'

રાજને ધ્યાનમાં રાખીને ડોશી બોલી : 'દીવાલ ! તું જ સાંભળી લે આ પ્રતિભા શું કહે છે તે.'

પ્રતિભા આ સાંભળીને સ્તબ્ધ બની ગઈ. એને સમજાઈ ગયું કે ડોશી દીવાલને કહેવાને બહાને કોઈકને ઇશારો કરે છે. આ તો પર્યંત્ર હોય તેવું લાગે છે.'

તે જ ધડીએ તે બોલી : 'એટલામાં તો મારું સપનું તૂટી ગયું અને આંખો ખૂલી ગઈ.'

આશ્ચર્યચકિત બની ડોશીએ પૂછ્યું : 'તો શું તું સપનાની વાત કરતી હતી ?'

પ્રતિભા : 'તો તમે શું સમન્યાં ? હયા જેવું જાન્ય કાચ'

શું હું ક્યારે પણ કરી શકું? આટલા દિવસથી તમે મારા સંસર્ગમાં છો તો પણ મને ઓળખી ન શક્યાં?’

ડોશીના પગ નીચેથી તો જાણે ધરતી ખસવા લાગી. એને ચક્કર આવવા લાગ્યાં અને પગ લથડિયાં ખાવા માંડ્યા.

જ્યારે તે રાજા પાસે પહોંચી ત્યારે રાજાએ તેને ઠપકો આપતાં કહ્યું : ‘તને શરમ નથી આવતી? બુઢ્ઠા થઈ ગઈ છો તો પણ જૂહું બોલે છે? જા અહીંથી અને મોરની તપાસ કર, આટલો વખત તને માફ કરી દઉં છું.’

વૃદ્ધા મોરને શોધતી રહી પરંતુ મોર તેને ક્યારેય ન મળ્યો.

શંકાનું નિવારણ

એક શ્રેષ્ઠી ખેતાના પ્રિય પુત્રનાં લગ્ન કરીને પાછો ફરતો હતો. તેનું શહેર પેલા નગરથી એસી માઈલ જેટલું દૂર હતું. જન રાતવાસો કરવા માટે જંગલમાં રોકાઈ ગઈ. પાસે જ નદીનો સરસ પ્રવાહ વહેતો હતો. ચારે તરફ હરિયાળી છવાયેલી હતી. વનરાઈ ઘટાદાર હતી. સાંજનું ભોજન આટોપીને સૌ ઊંઘી ગયાં હતાં. પણ નવોદા બગતી હતી, તેને હજુ સુધી નિદ્રા નહોતી આવી. અર્ધી રાત વીતી ગઈ હતી. એકાએક તેના કાને એક શિયાળની લાળી અથડાઈ :

‘ સમજ હોય તો સાંભળો, જંબુક વચન ઉદ્ધાર,
નદીકિનારે શબ્દ પડ્યું, જાંઘે રત્નો ચાર.’

નવ-પરિણીતા પશુ-પક્ષીની બોલી જાણતી હતી. તે મોંઘામૂલાં ચાર રત્નો લેવાનો લોભ આળી ન શકી. તે જ ધડીએ તે બીડી. ચારે તરફ ચકોર નજરે તેણે જોઈ લીધું કે કોઈ જંગલું તો નથી

ને ? બધા જ ગાઢ નિદ્રામાં પડ્યા હતા. તે એકલી જ નદીકિનારા તરફ ચાલતી થઈ.

એકાએક જ વરરાજની આંખો ખૂલી ગઈ. પત્નીની હિલચાલ જાણવા તે પણ ધીમેથી તેની પાછળ પાછળ ચાલ્યો. અંધારી રાત, ભયાનક જંગલ અને એકલી નવોદાને આ રીતે નદી તરફ જતી જોઈને તેના મનમાં અનેક પ્રશ્નો ઊઠતા હતા. કોઈ પણ જાતનો અવાજ ક્યાં વગર તે એની પાછળ પાછળ ચાલી રહ્યો હતો.

નવોદા નદી તટે પહોંચી અને જોયું તો ઝાડીઓની વચ્ચે એક શય પડ્યું હતું. ઘસડીને એને તે બહાર લઈ આવી. અને તેની જાંઘનું ઝીણવટથી નિરીક્ષણ કર્યું તો માલુમ પડ્યું કે ત્યાં ઠાંકા લીધેલા હતા. યુવતીએ પોતાની પાસેથી ચાકુ કઢીને શયની જાંઘ ચીરી, ચારેય અણમોલ રત્નો કાઢી લીધાં. રત્નો લઈ નદીમાં સ્નાન કરીને તે પોતાના પડાવ પર પાછી આવી ગઈ અને જોઈ ગઈ. તેને સહેજ પણ સંદેહ ન હતો કે કોઈક તેનો પીછો કરી રહ્યું છે.

વરરાજએ આ દૂરથી જોયું એટલે એને ખાતરી થઈ ગઈ કે તેની પત્ની ડાકણ છે અને મડદાનું માંસ ખાઈ આવી છે. જો ક્યારેક એને આ રીતનું માંસ નહિ મળે તો તે મને જ ખાઈ જશે. એનો બધો જ આનંદ ઓસરી ગયો. બધાં રંગીન સપનાં ધૂળમાં મળી ગયાં.

નવોદા સાસરે પહોંચી. એણે મનમાં અનેક કલ્પનાઓ ગૂંથી રહતી, પરંતુ પતિની સખત નારાજી જોઈને જ તે ગભરાઈ ગઈ,

તેણે જૂળ વચ્ચે પરંતુ તેના પ્રત્યેની પસિની નારાજગીનું કારણ તેણે ન મળ્યું.

દિવસો વીતી ગયા પણ બન્ને વચ્ચેનું અંતર જેમનું તેમ રહ્યું. શેઠ અને શેઠાણીએ અનેક પ્રયત્નો કર્યા પરંતુ કોઈ સુખદ પરિણામ ન આવ્યું. એક દિવસ દુઃખી હૃદયે શેઠે પુત્રવધૂને કહ્યું : 'દીકરી ! ચાલ હું તને થોડા દિવસ તારે પિયર મૂકી જાઉં. થોડો સમય બન્ને દૂર રહેશે તો શક્ય છે કે રનેહનો સાખર છસકાઈ બહે.'

પુત્રવધૂને લઈને શેઠ ચાલતા થયા. તે જ સ્થળે તેઓએ રાતવાસો કર્યો. પુત્રવધૂ જાગતી હતી. શેઠને પણ ઝોકું નહોતું આવ્યું. સાં. બાજુના વૃક્ષ પર બેઠેલો કાગડો બોલ્યો :

‘સમજી હોય તે સાંભળો, કાગ તણા ઉદ્દગાર,
એ વૃક્ષની મધ્યમાં, ચરુ દટાયા ચાર.’

આ સાંભળતાં જ યુવતીને જૂની સ્મૃતિ તાજ થઈ આવી. એ આખું દૃશ્ય તેની આંખો સમક્ષ તૃલ્ય કરી રહ્યું. માનો ન માનો પણ તે નાત્રે કોઈ કે છુપાઈને એ દૃશ્ય જોયું હશે. આથી તુરત જ તે બોલી બીડી :

‘પતિનો સહેજે ન દાખ છે, એવું જ લખ્યું લલાટ,
શગાલ થકી આવું થયું, બૌકી રહ્યું શું કાગ ?’

‘હે કાગ ! શિયાળની વાત સાંભળીને ચાર રત્નો લીધાં,
તેમાંથી તો મારા પતિ નારાજ થઈ ગયા અને મને ત્યજી દીધી.

હવે જો હું સોનું લઉં તો તો કેણુ જાણુ શું ય થાય, એટલા માટે સોનું લેવાની મારી ધૃષ્ટા નથી.’

સસરાને લાગ્યું કે વહુ કોઈકની સાથે વાત કરી રહી છે. આ બાબતનું શું રહસ્ય છે એની ચોખ્ખવટ કરવા તેણે વહુને કહ્યું.

એક વાર તો પુત્રવધૂ ચોંકી ગઈ. તેને થયું હું માનું છું કે સસરાજી જાંબી ગયા છે પરંતુ તેઓ તો જાગે છે. હવે વાત ક્ષુપાવણી યોગ્ય નથી. તેણે સઘળી વીતેલી વાત કહી સંભળાવી અને પેલાં આરે રત્નો સસરા સમક્ષ મૂક્યાં એ જાડની વચ્ચેથી દાટેલું સોનું પણ કાઢી બતાવ્યું.

સસરાજી તેની પ્રતિભાથી પ્રભાવિત થયા. બધું સોનું લઈને પાછાં ઘેર આવ્યાં. પુત્રને આખી બાબત સમજાવી દીધી. તેની શંકા પણ દૂર થઈ.

આમ શંકાનિવારણ એ જ સ્નેહનું કારણ છે.

અમરકુંભ

ધારાનગરીમાં એક ગરીબ બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેણે પોતાની ગરીબી દૂર કરવા માટે અનેક પ્રયત્નો કર્યા પરંતુ સફળ ન થયો. તેણે ત્રણ દિવસ સુધી અન્ન-જળ લીધા વિના એકાગ્ર ચિત્તે દેવીની ઉપાસના કરી. ત્રીજે દિવસે સાક્ષાત્ દેવી પ્રકટ થયાં. બ્રાહ્મણના આનંદનો ખાર ન રહ્યો. તેણે દેવીને પોતાનું દારિદ્ર્ય મટાડવા વિનંતિ કરી. દેવીએ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહ્યું : ‘ભૂદેવ ! તમારા ભાગ્યમાં સંપત્તિ નહિ, પણ વિપત્તિ લખી છે. કોઈનીય તાકાત નથી કે તમારું ભાગ્ય પલટી શકે.’

બ્રાહ્મણ ખૂબ જ નિરાશ થઈ ગયો. તેણે દીન સ્વરે કહ્યું : ‘તો શું મારી ત્રણ દિવસની તપશ્ચર્યા પણ વ્યર્થ જશે ?’

આશ્વાસન આપતાં દેવી બોલ્યાં : ‘તું ગભરા નહિ. તારા ભાગ્યમાં થોડીક સફળતા પણ લખી છે.’

બ્રાહ્મણના મનમાં કંઈક આશા જાગી. તેણે કહ્યું : ‘જે લખ્યું હોય તે આપો.’

દેવીએ બ્રાહ્મણના હાથમાં એક ફળ મૂકતાં કહ્યું : 'આ ફળ સાધારણ નથી. પણ આ તો અમરકાંડ છે. એને ખાનાર વ્યક્તિ સદાને માટે અમર થઈ જાય છે.' આટલું કહી દેવી અંતર્ધાન થઈ ગયાં.

બ્રાહ્મણને તો ધન જોઈતું હતું. પણ ધનને બદલે મળ્યું અમરકાંડ. તેણે ફળ ખાવાની તૈયારી કરી, પરંતુ ખીજ જ ક્ષણે તેને વિચાર આવ્યો કે, જો અમરકાંડ ખાઈને અમર બની જઈશ, તો આખી જિંદગી ગરીબીમાં ડૂબકાં ખાતો રહીશ. એના કરતાં તો એ પરોપકારી રાજા ભર્તૃહરિને આપી દઉં એ જ ઉત્તમ છે. આમાં જનતાનું પણ ભલું થશે અને રાજા પ્રસન્ન થઈ મને જે ધન આપશે તેનાથી મારી ગરીબી પણ દૂર થશે.'

તે જ સમયે તેણે રાજસભામાં જઈને અમરકાંડ રાગને અર્પણ કર્યું. ભર્તૃહરિએ વિનોદ કરતાં કહ્યું : 'બ્રાહ્મણ દેવતા ! મારે તમને દક્ષિણા આપીને સન્માન કરવું જોઈએ, પરંતુ ઊલટા આપ મને ભેટ આપી રહ્યા છો.'

બ્રાહ્મણ બોલ્યો : 'રાજન્ ! આ સાધારણ ફળ નથી. ત્રણ દિવસની ઉપાસના અને સાધના પછી દેવીએ પ્રસન્ન થઈને એ મને આપ્યું છે. આ તો અમરકાંડ છે. હું તે ખાવા બેસતો જ હતો ત્યાં મને વિચાર આવ્યો કે હું તો ગરીબ છું, પછી શા માટે ધરતીને ભારણ બનું. આપના જેવા પરોપકારી સમ્રાટ એ ખાશે તો જનતાનું લાંબા સમય સુધી કલ્યાણ થશે. આથી આપ તેનો સ્વીકાર કરો અને મને આભારી કરો.'

રાજા ભર્તૃહરિએ ફળ લીધું અને તેના બદલામાં બ્રહ્મણને પૂસ્તી દક્ષિણા આપી તેનું આર્થિક સંકટ કાયમ માટે દૂર કરી દીધું. ભર્તૃહરિ મહેલમાં જઈ અને જેવો ફળ ખાવા તૈયાર થયો ત્યાં જ તેને વિચાર આવ્યો કે આ અમરફળ ખાઈને હું અમર બની જઈશ તો મારી રાણીના —કે જેના વિના મને ક્ષણ પણ તથી ચાલતું તેના—મૃત્યુ પછી મારું લાંબું જીવન સ્થવ નીરસ બની જશે. આથી આ ફળ મારી પ્રિય રાણીને જ અર્પણ કરી દઉં જેથી તે લાંબા સમય સુધી જીવી શકે.

ભર્તૃહરિને પોતાના જીવન કરતાં રાણીનું જીવન વધુ કિંમતી લાગ્યું. ફળ લઈને રાજા પિંગળા રાણી પાસે ગયો. અને પોતાના હૃદયનો પ્રેમ વ્યક્ત કરતાં તે રાણી પિંગળાને અર્પણ કર્યું.

રાણી તો ફળ મળતાં જ ખૂબ આનંદિત થઈ. પરંતુ તે તો ખીજ એક વ્યક્તિ પર આસક્ત હતી. તેણે વિચાર્યું કે જે હું અમરફળ ખાઈને ચિરંજીવ બની જઈશ તો પછી મારો પ્રેમી હસ્તિપાલ એમ જ રહી જશે. રાણીને પોતાના કરતાં પણ હસ્તિપાલનું જીવન વધારે મહત્ત્વનું લાગ્યું. તેણે એ જ સમયે હસ્તિપાલને ઓલાવ્યો. અને પોતાનો પ્રેમ દર્શાવતાં ફળ એને ભેટ આપ્યું. હસ્તિપાલ તો ખૂબ રાજી થયો અને તે ફળ પોતાના ઘેર લઈ ગયો.

હસ્તિપાલની આસક્તિનું કેન્દ્ર રાણી નહિ પરંતુ ત્યાંની પ્રસિદ્ધ ગણિકા હતી. તેણે અમરફળ ગણિકાને આપવાનું નક્કી કર્યું. ફળ લઈને તે ગણિકાને ત્યાં ગયો અને આનંદ-વિનોદ કરતાં કરતાં

ફળનો ઉપહાર તેને અર્પણ કર્યો. દૈવી ફળ મળતાં જ ગણિકા આનંદ-વિભોર બની ગઈ.

અમરકુંજ મેળવીને ગણિકા વિચારવા લાગી કે મારું જીવન કેટલું અધમ છે ? મારે લીધે જ કેટલા બધા પતન પામ્યા છે ? જો હું અમર બની જઈશ તો હજારો વ્યક્તિઓ વાસનાની ગર્તામાં ફેંકાઈને પોતાનું જીવન અરબાદ કરી નાખશે. આથી કલ્યાણકારી રસ્તો એક જ છે કે મહાન પરોપકારી સમ્રાટ ભર્તૃહરિને આ ફળ અર્પણ કરી દઉં, જેથી તેઓ લાંબા સમય સુધી પ્રેમથી પ્રજનનું પાલન કરે.

ખીજે દિવસે ગણિકા રાજસભામાં ફળ લઈને હાજર થઈ. તેણે સન્માન સહિત એ ફળ રાજને ભેટ ધર્યું.

રાજ ફળને ઝોળખી તો ગયો જ પરંતુ એના મનમાં એક પ્રશ્ન ચમકી ગયો કે પિંગળા રાણીને આપેલું આ ફળ ગણિકા પાસે ક્યાંથી પહોંચી ગયું. ભર્તૃહરિએ અભાણ્યા બનતાં કહ્યું : ' આ દૈવી ફળ તારી પાસે કેવી રીતે આવ્યું ? '

ગણિકાએ સ્વાભાવિક રીતે જ કહી દીધું કે આપનો હસ્તિપાલ મારો પ્રેમી છે અને તેણે જ મને આ અમૃત્ય ઉપહાર આપ્યો છે. રાજએ યોગ્ય પુરસ્કાર આપી અને ગણિકાને વિદાય કરી.

પોતાના વિશ્વાસુ અનુચર મારકૃત હસ્તિપાલને એકાંતમાં ખોલાવી રાજએ અમરકુંજ વિષે પૂછ્યું. હસ્તિપાલનાં તો ભયથી ડંવા ઊભાં થઈ ગયાં. મૃત્યુના ભયથી તેણે બધી જ વાત રાજ સામે ઝોખ્યા શબ્દોમાં રજૂ કરી. એ સાંભળતાં જ ભર્તૃહરિની

આખો ખૂલી ગઈ. તેના મુખમાંથી એકાએક જ આ શ્લોક સરી પડ્યો:

યાં ચિન્તયામિ સતતં મયિ સા વિરક્તા
સાપ્યન્યમિચ્છતિ જનં સ જનોન્યસક્તઃ ।
અસ્મક્રુતે ચ પરિતુષ્યતિ કાચિદન્યા
ધિક્ તાં ચ તં ચ મદનં ચ इमां માં च ॥

અર્થાત્ 'જે પિંગલાને હું મારી સમજતો હતો, અરે જેના પાછળ પાગલ થઈ ગયો હતો. તે તો ખીજા ઉપર આસક્ત છે, એ પણ જેને પોતાનો સમજતી હતી તેના હૃદયમાં પણ કોઈક ખીજું જ વસતું હતું. ધિક્કાર છે મને, પટરાણી પિંગલાને, હસ્તિપાલને તથા ગણિકાને. સૌથી વધુ ધિક્કાર તો મને જ કે જે આ વિષયવાસનાના કીચડમાં ફસાઈ રહ્યો છે.

આ બનાવે રાજા ભર્તૃહરિને વૈરાગી બનાવી દીધો. રાજપાટ છોડીને તે પર્વતની ગુફાઓમાં જઈને સાધના કરવા લાગ્યો.

ભર્તૃહરિની જીવનગાથા આજ પણ ભારતીય જનમાનસમાં વૈરાગ્યની નિર્મળ જ્યોત પ્રજ્વલિત કરે છે.

ચોથું પુત્ર

વાસ્તવિક પિતાનો પરમ ભક્ત હતો. તેની મા અચપણમાં જ ગુબ્બરી ગઈ હતી. પિતા વૃદ્ધ થઈ ગયા હતા. તે દિવસરાત પિતાની સેવામાં જ મગ્ન રહેતો. વખત મળે એટલે તે થોડો શ્રમ કરી કંઈક કમાઈ લાવતો જેનાથી બંનેનો ગુબ્બરો ચાલતો અને આનંદમાં રહેતા.

એક દિવસ વૃદ્ધે કહ્યું : 'બેટા! કમાવાનું અને મારી સાર-સંભાળ રાખવાનું એય કામ એક સાથે નહિ થઈ શકે આશ્રી હું વહુરાણી લાવવા ઇચ્છું છું. એ ઘર સંભાળશે અને તું સારી રીતે કમાઈ શકીશ.'

પુત્ર બોલ્યો : 'પિતાજી! આપ ચિંતા ન કરો. હું એ બંને કાર્ય એક સાથે જ કરી લઈશ.'

પરંતુ પિતા ન માન્યા. એમણે પુત્રના લગ્ન એક કન્યા સાથે કરી દીધાં. તે રૂપવાન હતી. પરંતુ સ્વભાવની જરાય સારી ન.

હતી. ઘેર આવતાં જ વાસટિકે તેને કહી દીધું કે મારા પિતાની સેવા તારે સારી રીતે કરવાની છે. એમની સેવામાં ખામી આવશે તો ઠીક નહિ થાય. થોડા દિવસ તો તે પ્રેમથી સેવા કરતી રહી પરંતુ કેટલાક સમય પછી તેણે વિચાર્યું કે બાપ-બેટામાં એવી રીતનો મન ભેદ જાઓ કરી દઈ કે જેથી તેઓ છૂટા પડે અને પતિ સાથે હું આનંદપૂર્વક રહી શકું. બાણી જોઈને તે સસરા સાથે એવી રીતનો વર્તાવ કરવા લાગી કે જેથી વૃદ્ધ હેરાન થઈ ગયો. એ ન્યારે પણ કંઈ કહેતો ત્યારે એ છોકરી લડવા માટે તૈયાર થઈ જતી. વાસટિક સાથે તે એવો વર્તાવ કરતી કે જેથી એને એમ જ લાગતું કે એ નિર્દોષ છે અને બધો વાંક પિતાનો છે.

ધરના કંકાસથી કંટાળીને એક દિવસ વાસટિક બોલ્યો : 'રોજનો આ અધડો બહુ ખરાબ છે. પિતાજી જેમ જેમ વૃદ્ધ થતા જાય છે તેમ તેમ કોણ જાણે કેમ પણ એમનો વ્યવહાર જ એવો થતો જાય છે તું જ કહે એમાં મારે શું કરવું ?'

સ્ત્રીએ મીઠું મરચું છાંટીને કહ્યું : 'મને શા માટે પૂછો છો ? ન્યારથી આ ધરમાં આવી છું ત્યારથી એક દિવસ માટે પણ સારી રીતે રહી શકી નથી. હવે તો તેઓ એટલા વૃદ્ધ થઈ ગયા છે અને શરીરમાં એટલા રોગ ઉત્પન્ન થઈ ગયા છે જેનાથી તેઓ જીવતે જીવ નરકની પીડા ભોગવી રહ્યા છે. એમને લીધે ધર પણ નરક જેવું બની ગયું છે. ન્યાં આવે ત્યાં થૂંકે છે. સારું તો એ જ છે કે એમને સ્મશાનમાં લઈ જઈ જાડો ખાડો ખોદીને દાટી દો જેથી તેઓ કષ્ટથી પણ મુક્ત થઈ જશે અને ધર પણ સુધરી જશે.'

વાસટિકને પ્રતીની વાત ગમી ગઈ. તેણે કહ્યું : 'તારી વાત તો સાચી પરંતુ પિતા એમ સહેલાઈથી ધર છોડવા માટે તૈયાર

નહિ થાય. આસપાસના લોકો સાંભળી નમ્ય તો પણ ઇજ્જતના કંકિરા થાય.'

પત્નીએ કહ્યું : તમે એમ કરો આવતી કાલે સવારમાં જ પિતાજીને કહો કે અમુક માણસ પૈસા નથી આપતો. તેણે કહ્યું છે કે આપ જશો તો જ એ રૂપિયા આપશે માટે આપ ગાડીમાં બેસીને ચાલો. આથી પિતાજી આવવા માટે તૈયાર થઈ જશે. એમને સ્મશાનમાં લઈ જઈને ખાડો ખોદીને દાટી દેજો. પછી અહીં આવી અને ખૂમો પાડજો કે રસ્તામાં ડાકુ મળ્યા હતા જેઓ ધન લૂંટીને લઈ ગયા અને દાદાને પણ સાથે જ કચાંક પકડી ગયાં. એથી આપની પ્રતિજ્ઞા પણ જળવાશે.'

વાસિકેટિક બોલ્યો, અરે વાહ ! તારી ભુદ્ધિ તો ખૂબ જ તીવ્ર છે. તેં જેમ કહ્યું એમ જ કરીશ.'

માતા-પિતાની આ વાત એમનો સાત વર્ષનો પુત્ર સાંભળી ગયો. સવારે જ્યારે વાસિકેટિક વૃદ્ધને લઈને જવા લાગ્યો ત્યારે આળકે પણ હઠ કરી કે મારે પણ સાથે આવવું છે. આળક શું સમજશે ? એમ માનીને વાસિકેટિકે તેને સાથે લઈ લીધો.

ગાડી જ્યારે સ્મશાનમાં પહોંચી ત્યારે વાસિકેટિકે પિતા અને પુત્રને એમાં જ મૂકીને થોડે દૂર જઈ કોદાળી-ટોપલીની મદદથી ખાડો ખોદવા માંડ્યો. થોડીવાર પછી આળક રમતો રમતો એનો આપ ખોદકામ કરતો હતો ત્યાં પહોંચી ગયો.

'પિતાજી ! આ જગ્યાએ શકર-કંદ કે બટાકા ઝિગ્યા નથી તો પણ આપ શા માટે ખાડો ખોદો છો ?' આળકે પૂછ્યું.

વાસદેકે એપરવાઈથી જવાબ વાળ્યો : 'એટા! તારા દાદાજી છે ને? તે બહુ વૃદ્ધ થઈ ગયા છે. બીમારીને લીધે એમને બહુ દુઃખ ભોગવવું પડે છે આથી એમને દાટવા માટે આ ખાડો ખોદું છું.'

બાળકે કહ્યું : 'પિતાજી! આ તો બહુ ખરાબ કહેવાય. દાદાને જીવતા-જીવતા દાટી દેવા એ તો બહુ મોટું પાપ છે.'

વાસદેકની બુદ્ધિ તો બ્રહ્મ થઈ રહી હતી. તેણે બાળકની વાત પર ધ્યાન જ ન દીધું. થોડોક વખત વીત્યા પછી થાકીને વિસામો લેવા તે એક બાબુ જઈને બેસી ગયો. બાળકે જિભા થઈને કોદાળી લીધી અને પેલા ખાડા પાસે જ બીજો ખાડો ખોદવા માંડ્યો.

વાસદેક : 'આ શું કરે છે તું?'

પુત્ર : 'પિતાજી! આપ પણ બ્યારે ઘરડા થશે ત્યારે તમને પણ જમીનમાં દાટવા પડશે ને? એટલા માટે અત્યારથી જ આ ખાડો ખોદીને તૈયાર કરું છું, કારણ કે પિતાને અનુસરવા એ પુત્રની ફરજ છે. આપે શરૂ કરેલી પ્રથા હું ક્યારેય નહિ તૂટવા દઉં.'

વાસદેકે ચીડાઈને કહ્યું : 'નાલાયક! મારો જ દીકરો થઈને મારું જ અહિત કરવા બેઠો છે?'

બાળક : 'નહિ પિતાજી! હું તો તમને મહાપાપમાંથી ઊગારવા ઇચ્છું છું. તમે જ વિચારો, પિતાને જીવતા દાટવા એ કેવું ખરાબ કામ છે?'

વાસદેક : 'એટા હું મારી ઇચ્છાથી નહિ, પરંતુ તારી માતાના કહેવાથી આ કાર્ય કરી રહ્યો છું.'

પુત્ર : 'પિતાજી! ખોટી વાત તો માતાની પણ ન માનવી જોઈએ, હજુ પણ આપે આ ઘેર પાતકમાંથી બચવું જોઈએ.'

પુત્રની વાત સાંભળી વાસટિક ઘેર પાપમાં પડતાં પડતાં બચી ગયો. તે પિતા અને પુત્રને ગાડીમાં બેસાડી અને ઘેર લઈ આવ્યો.

વાસટિકની પત્ની રાહ જોઈને બેઠી હતી અને મનમાં રાજ થતી હતી કે આજ એક પાપ ટળશે. તેણે રસોઈ પણ ખૂબ જ સારી બનાવી હતી. પરંતુ ડોસાને ગાડીમાં પાછો આવેલો જોઈ ગુસ્સાથી ઝાળ-ઝાળ થઈ ગઈ. બોલી : 'અરે! વળી તમે આ જીવતી લાશને પાછી ઘેર લઈ આવ્યા ?'

વાસટિક બોલ્યો : 'તું તો પાપિણી છો. હું હવેથી તારી કોઈ જ વાત નહિ માનું. તારે આ ઘરમાં રહેવું હોય તો સારી રીતે રહે, નહિ તો નીકળ અહીંથી બહાર.'

આટલું સાંભળતાં જ તે બહાર નીકળી ગઈ અને પડોશીના મકાનમાં જતી રહી. તેને મનમાં આશા હતી કે વાસટિક તેને મનાવવા આવશે. પરંતુ આશા નિરાશામાં પલટી ગઈ. દિવસો પસાર થઈ ગયા પણ વાસટિક ન આવ્યો.

એક દિવસ પુત્રે વિચાર્યું કે માતાને પૂરતી સગ્ન મળી ચૂકી છે એટલે હવે પિતાજીની માફી માગી અને ઘેર આવી જાય તો સારું. તેણે ઉપાય શોધી કાઢ્યો. પિતાને તેણે કહ્યું કે સવારે તમે મોટા અબાને કહેજો કે હું ખીજાં લગ્ન કરવા જાઉં છું અને ગાડીમાં બેસી રવાના થઈ જાવો. પછી સાંજે પાછા આવી જાવો.

વાસદિકે પુત્રની વાત માની તે પ્રમાણે કર્યું. તેની પત્નીએ એ વાત સાંભળી અને શોકચનો વિચાર કરતાં જ ધ્રુવ બેઠી. તેને થયું કે જો શોકચ આવશે તો તેનું ભાવિ જીવન ખરાબ થઈ જશે. તેણે ઈકરને ખોલાવીને કહ્યું : 'તું તારા પિતાને કહીને મારા અપરાધ માફ કરાવી દે મને મને પાછી ઘરમાં તેડાવી લે ભવિષ્યમાં હું ક્યારેય એવું કામ નહિ કરું.'

સાંજે પિતા ઘેર આવ્યા ત્યારે પુત્રે કહ્યું : 'પિતાજી ! મારી માતા પાછી આવવા માગે છે, તેણે સાચા મનથી માફી માગી છે. ગમે તેવી તો પણ તે મારી મા છે.'

વાસદિકે બોલ્યો : 'જો તારી ઇચ્છા હોય તો ખોલાવી લાવ.'

પુત્ર ગયો અને માતાને લાવ્યો. તેણે આવી અને પતિ તથા સસરાની માફી માગી. સુયોગ્ય પુત્રને લીધે વેરાન બની ગયેલ જીવન ફરીથી હરિયાળાં બની ગયાં. સુયોગ્ય પુત્રે પોતાના પિતાને તે પાપમાં પડતાં બચાવ્યા જ પરંતુ સાથેસાથ માતાને પણ પતનની બાંડી ખાઈમાંથી ઉગારી લીધી.

આણ્મોલ જીવન : કોડીને મોલ

એક રાજ વહેલી સવારે જંગલમાં ફરવા નીકળ્યો. જંગલમાં તે ધણો દૂર નીકળી ગયો. અંધાર થવા આવી અને રસ્તો પણ ભૂલી ગયો. ભૂખ અને તરસથી તેના પ્રાણ આકુળવ્યાકુળ થઈ ગયા. રસ્તો શોધતાં શોધતાં તે એક જંગલવાસીની ઝૂંપડી આગળ જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં ભીલ રહેતો હતો. ભીલે રાજનું પ્રેમથી સ્વાગત કર્યું તેથી રાજ પ્રસન્ન થયો.

વિદાય વેળાએ રાજએ કહ્યું : ‘હું તારી સન્નતા અને માનવતાભર્યા વ્યવહારથી પ્રસન્ન થયો છું, આથી મારો આ ચંદનયાગ તને ભેટ આપું છું જેનાથી તારું જીવન આનંદનય બની જશે.’

ચંદનવન મળતાં જ વનવાસી રાજ રાજ થઈ ગયો. પરંતુ ચંદનનું મહત્ત્વ શું છે અને તેનાથી શા લાભ થાય તેની ગતાગમ તેને ન હતી. તેણે વિચાર્યું : ‘આ ઝાડોના ફોલસા બનાવી અને બાબુના શહેરમાં વેચવામાં આવે તો સારી કમાણી થાય.’ તેણે

લાકડાના કોલસા બનાવી અને વેચવા માંડ્યા અને પોતાનું ગુજરાન ચલાવવા લાગ્યો.

એક પછી એક બધાં જ ચંદનવૃક્ષ સમાપ્ત થઈ ગયાં. છેલ્લું એક ચંદનવૃક્ષ બાકી રહ્યું. વર્ષાઋતુનો સમય હતો. તેથી વનવાસી તેના કોલસા ન બનાવી શક્યો. છેવટે વૃક્ષ કાપી નાખી તેણે વેચવાનો નિશ્ચય કર્યો. એક ઠીમચું લઈને તે નગરમાં એક શેઠ પાસે પહોંચ્યો.

શેઠ ખૂબ જ ભલો માણસ હતો. તેણે બીંદને કહ્યું : ' અરે ! આ તો ચંદનનું ઉત્તમ લાકડું છે, કોઈ સાધારણ લાકડું નથી.' પછી તેની પાસેથી તેને ખરીદીને ઘણું ધન આપ્યું અને કહ્યું કે ' તારી પાસે આવાં ખીન્નાં લાકડાં હોય તો લેતો આવજો.

વનવાસી પોતાની અણસમજ ઉપર પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો. તેણે મૂલ્યવાન ચંદન-કાઠને કોલસા બનાવી અને પાણીના મૂલે વેચી નાખ્યાં હતાં.

એક સમજી વ્યક્તિએ તેને સાન્વન આપતાં કહ્યું : ' ઈસ્ત ! હવે આંખમાંથી આંસુ વહાવીને પરતાવો ન કરીશ, કારણ કે જગત આપું તારા જેવું જ છે. જીવનની અણમોલ દાણો ચંદનવૃક્ષ જેવી જ કિંમતી હોવા છતાં પણ વિકાર અને વાસનાના કોલસા બનાવીને તેઓ એને બરબાદ કરે છે. એટલું સારું છે કે તારી પાસે એક વૃક્ષ તો અચું છે. તેનો સંદુપયોગ કરીશ તો પણ તું ન્યાલ થઈ જઈશ.

સમસ્યાનો ઉકેલ

એક યુવક હતો. તેનું જીવન સત્યનિષ્ઠ અને પરોપકારી હતું પરંતુ તેની પાસે સંપત્તિનો અભાવ હતો. તે ઘરમાં એકલો રહેતો. આ એકલતા તેને હંમેશાં ખટક્યા કરતી. એક દિવસ તેણે કુળદેવીની ઉપાસના કરી અને આ એકલતા તથા ગરીબીથી મુક્ત કરવા માટે પ્રાર્થના કરી.

દેવી યુવકની સત્યનિષ્ઠા તથા કર્તવ્યપરાયણતા ઉપર પ્રસન્ન થયાં. તેમણે કહ્યું : 'પુત્ર ! તારી સમસ્યાઓનું સમાધાન એક જ્ઞાની પુરુષ કરશે, જે અહીંથી ચાર જોગન દૂર ઉત્તરમાં રહે છે. તું એમની પાસે ચાલ્યો જા.'

આશાભર્યો તે યુવક તુરત જ તે દિશામાં ચાલવા લાગ્યો. તે એટલો ગરીબ હતો કે વાહનભાડા જેટલાં નાણાં પણ તેની પાસે ન હતાં. વળી ચાલવાનો મહાવરો પણ નહોતો. આમ છતાં સાહસ કરીને તે ચાલતો થયો. એક જોગન કાપતાં તો તે એટલો થાકી

ગયો કે એક ડગલું આગળ વધવું પણ તેને માટે મુશ્કેલ થઈ પડ્યું, ત્યાં જ એક નાનકડું ગામ આવ્યું, જ્યાં એક ડોશીની ઝૂંપડી હતી. યુવક વિશ્રામ લેવા ત્યાં પહોંચ્યો.

વૃદ્ધાએ પ્રેમથી તેનો સત્કાર કર્યો. સ્નાન અને ભોજન વગેરે પતાવી તે ડોશીમા પાસે બેઠો. અનેક આપવીતી-પરવીતીની વાતો થતી રહી. છેવટે વૃદ્ધાએ પૂછ્યું : ‘બેટા ! આ યાત્રાનો તારો હેતુ શો છે ?’

યુવક બોલ્યો : ‘મારી કેટલીક વ્યક્તિગત સમસ્યા છે, જેના ઉકેલ માટે કુળદેવીના કહેવાથી હું જ્ઞાની પુરુષના શરણે બંધ છું.’

વૃદ્ધાને અહેતુ પર પ્રસન્નતાની રેખા ચમકવા લાગી. તેણે કહ્યું : ‘પુત્ર ! મારે પણ એક સમસ્યા છે. જેમાં હું ખૂબ જ અટવાઈ ગઈ છું. તું મારા પ્રશ્નને ઉકેલ પણ તે જ્ઞાની પુરુષ પાસેથી મેળવી લાવજે. મારે એક દીકરી છે જે પરણાવવા જેવડી થઈ ગઈ છે પરંતુ જ્યારે પણ મેં તેની સમક્ષ વિવાહની વાત મૂકી છે ત્યારે તેણે પોતાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા જણાવતાં કહ્યું છે કે ‘હું એવા પુરુષની સાથે લગ્ન કરીશ કે જે સવા કરોડ રૂપિયાની કિંમતનો મૂલ્યવાન હીરો લાવી મને આપશે.’ મેં એને ઘણી સમજાવી પણ એ તો પોતાની હૃદય છોડતી નથી, તો તું એ જ્ઞાનીને પૂછી લાવજે કે મારી દીકરીની પ્રતિજ્ઞા ક્યારે પૂરી થશે.’

વૃદ્ધાને આશ્વાસન આપીને યુવક બીજા દિવસે આગળ વધ્યો. તે દિવસે પણ તેનાથી એક બેજનથી વધુ ન ચલાયું. વિશ્રામ-સ્થાન માટે તેણે અહીંતહીં નગર નાંખી તો આસપાસમાં કોઈ જ ગામ ન દેખાયું. જંગલમાં એક ઝૂંપડી હતી. યુવક તે ઝૂંપડીએ

પહોંચ્યો. ત્યાં એક સંન્યાસી જપ-તપ કરી રહ્યા હતા. યુવકે તેમની પાસે રાતવાસો કરવાની મંજૂરી માગી. સંન્યાસીએ પ્રસન્નતાથી અનુમતિ આપી.

તે અન્નેએ ઘણી વાર સુધી વાતો કર્યા કરી. છેવટે સંન્યાસીએ કહ્યું : 'તું જ્ઞાની પુરુષ પાસે જાય છે તો મારી પણ એક સમશ્યાનો ઉકેલ મેળવી લાવજો.'

'મને સાધના કરતાં બાર વર્ષથી પણ વધુ સમય થઈ ગયો છે તો પણ હજુ મારું મન એકાગ્ર થઈ શક્યું નથી. મારું મન ખૂબ જ ખેચેન રહે છે.'

સંન્યાસીને આશ્વાસન આપી યુવક આગળ વધ્યો. વળી એક જ્નેઝન કાપતાં તેને થાક લાગ્યો. આ વખતે તેને એક માળીના આગમાં વિશ્રામ કર્યો.

માળીએ પણ તેની સામે પોતાની સમશ્યા રજૂ કરતાં કહ્યું : 'મારા પિતાજી જ્યારે અંતઘડીએ હતા ત્યારે એમણે મને આરા કરી હતી કે મકાનના ઉત્તર ભાગમાં ખૂણામાં એક ચંપાનું વૃક્ષ લાવજો. આટલું કહેતાં જ એમની આંખો સદાને માટે ખીડાઈ ગઈ. એમણે અંતાવેલા સ્થાને ચંપાનું વૃક્ષ લાવવા માટે મેં ઘણો પરિશ્રમ કર્યો પરંતુ સફળ ન થઈ શક્યો. મારા હૃદયમાં સતત ખટક્યા કરે છે કે પિતાની એક નાનકડી ઇચ્છા પણ હું પૂરી ન કરી શક્યો. એ જ્ઞાની પુરુષને મારા પ્રશ્નનો ઉકેલ પણ પૂછી લાવજો.'

માળીને પણ સાંત્વના આપી યુવક વહેલી સવારે લાંથી આગળ

વધ્યો, એક જોજન રસ્તો પૂરો થતાં જ તેને પેલા જ્ઞાની પુરુષની ઝૂંપડી મળી ગઈ. તેમના મુખ પર અદ્ભુત આભા સમકતી હતી. પ્રથમ દર્શને જ યુવક એટલો તો પ્રભાવિત થયો કે તેણે શ્રદ્ધાથી એમના ચરણોમાં મસ્તક ઝુકાવી દીધું.

આશીર્વાદ આપ્યા પછી એ જ્ઞાની પુરુષે યુવકને તેના આગ-મનનું કારણ પૂછ્યું.

યુવકે કહ્યું : ‘આપ તો મહાન છો. આપના દિવ્ય જ્ઞાનની પ્રશંસા મારી કુળદેવીએ પણ કરી છે. આપની પાસે જટિલમાં જટિલ સમસ્યા લઈને આવનાર પણ તેનું સમાધાન મેળવી આનંદથી પાછો ફરે છે. મારી પણ અનેક સમસ્યાઓ છે તો એ સમસ્યાઓના ઉકેલ માટે હું આપની પાસે આવ્યો છું.’

મહાત્માએ થોડી વાર સુધી યુવકને તીવ્રજન નજરે નિહાળ્યો પછી બોલ્યા : ‘તારે કેટલા સવાલ પૂછવા છે? હું માત્ર ત્રણ પ્રશ્નોથી વધારે પ્રશ્નોના જવાબ નહિ આપું.’

યુવકે જરા ખચકાયો, તો પણ સાહસ એકદું કરીને બોલ્યો : ‘મારે ચાર પ્રશ્નો જ પૂછવા છે. એક મારો પોતાનો છે અને ત્રણ અન્યના છે, જેમનું આતિથ્ય મેં માર્ગમાં ભોગવ્યું છે. આપ મારા પર વિશેષ કૃપા કરી ચારે પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવા કૃપા કરો, કારણ કે એકાદ પ્રશ્ન પણ અનુત્તર રહી જાય તો હું મુશ્કેલીમાં પડી જાઉં.’

જ્ઞાની પુરુષ દટતાથી બોલ્યા : ‘હું ત્રયથી વધુ સવાલોનો જવાબ નહિ આપું. જો તું વધારે લોભ કરીશ તો તુકસાન થશે.’

યુવાન ચિંતામાં પડ્યો. તેને પોતાની સમસ્યાઓ તો સતાવતી જ હતી. સાથેસાથ ત્રણેને અપાયેલ વચન પણ પાળવાનું હતું. પોતાના પ્રશ્નોની પેઠે જ તે એ લોકોના સલાહોનો પણ ઉકેલ ધસ્યો હતો. થોડીવાર વિચાર કરીને પછી તેણે નિશ્ચય કર્યો કે પોતાના પ્રશ્નો ભલે બાબુ પર રહી જાય પરંતુ એમને તો ઉત્તર મળવો જ જોઈએ. તેણે જ્ઞાનીજી પાસે ત્રણેની સમસ્યાઓ રજૂ કરી અને તેને ઉકેલ મેળવી લીધો.

તુરત જ તે ત્યાંથી પાછો ફર્યો. એક જોજન રસ્તો કાપીને તે માળીને ઘેર પહોંચ્યો. માળીએ પ્રેમથી તેનું સ્વાગત કર્યું.

યુવાન બોલ્યો : 'હું આપની સમસ્યાનો સાચો ઉકેલ લઈ આવ્યો છું. પેન્ના મહાત્માજીએ મને કહ્યું કે તમારા પિતા ઘણા જ ચતુર હતા. બ્યારે તેઓ મરણ-પથારીએ પડ્યા હતા ત્યારે એમની પાસે ઘણા લોકો બેઠા હતા. આથી એમને જે ગુપ્ત વાત તને કહેવી હતી પણ તે લોકો હતા એટલે ન કહી શક્યા, પણ ઇશ્વારતથી તમને અંપક-વૃક્ષ જ્યાં રોપવાનું કહ્યું તે જગ્યાએ ખૂબ જ ધન દાટેલું છે. તમે માત્ર ઉપર ઉપરથી જ ખોદતા હતા. એટલી ઊંડાઈએ કંઈ વૃક્ષનાં મૂળિયાં ટકી ન શકે. આથી જરા વધારે ઊંડું ખોદતાં તમને ધન પ્રાપ્ત થશે.'

માળીએ જરા વધારે ખોદકામ કર્યું તો તેમાંથી દશ-દશ હજાર સુવર્ણ-મુદ્રાઓથી ભરેલ ત્રણ કળશ નીકળ્યા. આથી માળીના આનંદનો પાર ન રહ્યો.

નવયુવક તરફ ફરીને માળી બોલ્યો : 'આપે ધન ખતાવીને મારા પર અનહદ ઉપકાર કર્યો છે. જે તમે અહીં ન આવતા હોત.

તો આ ખજનો મને ન મળત. આથી આપ આ ધન લઈ જવ પરંતુ યુવક સહેજ પણ ન લલચાયો. છેવટે માળીના વધુ આગ્રહથી તેને વીસ હજાર મુદ્રાઓ લેવી જ પડી.

એક દિવસ રોકાઈને યુવક આગળ વધ્યો. વીસ હજાર મુદ્રાઓ તો તેની સાથે જ હતી. ખીજો જોજન પૂરો થતાં જ સંન્યાસીની ઝૂંપડી આવી. અંદર પ્રવેશતાં જ સંન્યાસીએ પૂછ્યું : 'મારા કોયડાને ઉકેલ મળ્યો ?'

યુવકે જવાબ દીધો : 'જી હા. સંન્યાસી બન્યા પહેલાં આપ રાગ્ય હતા. સંન્યાસ ધારણ કરતી વખતે પણ આપને ભાવિની ચિંતા હતી, આથી આપે સવા કરોડનો એક કિંમતી હીરો આપની પાસે છુપાવી રાખ્યો છે. એ હીરાને લીધે જ આપનું મન એકાગ્ર થઈ શકતું નથી.'

આટલા વખતમાં સંન્યાસીની આધ્યાત્મિક ભૂખ ખૂબ જ તીવ્ર બની ગઈ હતી. હીરાની મમતા છૂટી ગઈ હતી. ઉપરનું યુવકનું કહેવું સાંભળતાં જ તેમણે તુરત હીરો કાઢીને તે યુવકને આપી દીધો અને પોતે ધ્યાનમાં લીન બની ગયા.

ત્યાંથી યુવક આગળ વધ્યો અને ત્રીજે જ દિવસે વૃદ્ધાને ઘેર પહોંચ્યો. ડોશી તેની જ રાહ જોઈ રહી હતી.

તેણે પૂછ્યું : 'બેટા ! જ્ઞાની પુરુષ પાસેથી મારી દીકરી વિષે કંઈ જાણી લાગ્યો ?'

યુવક બોલ્યો : 'તમારી વાત હું કેવી રીતે ભૂલી શકું મા ! જ્ઞાની પુરુષના કહેવા અનુસાર તમારી ઇચ્છા હમણાં જ પૂર્ણ થઈ જશે. તમારી પુત્રીને હમણાં જ અહીં બોલાવો.'

ડોશી તરત જ પોતાની દીકરીને ખોલાવી આવી, યુવકે પેલો ચમકદાર હીરો કાઢીને છોકરીના હાથમાં મૂકી દીધો. મૂલ્યવાન હીરાને એ તુરત જ ઝોળખી ગઈ અને પોતાની પ્રતિજ્ઞા મુજબ યુવકના ચરણોમાં સમર્પિત થઈ ગઈ.

વૃદ્ધાએ એ બન્નેનાં લગ્ન કરાવી દીધાં. યુવક ધન અને પત્ની લઈને પોતાને ઘેર આવ્યો. આમ તેની ગરીબી અને એકલતા સદાને માટે દૂર થઈ ગયાં.

જ્ઞાની પુરુષ પાસે લલ્લે તેણે પોતાની સમશ્યા નહોતી રજૂ કરી પરંતુ ખીજ ત્રણની સમશ્યાઓને પ્રાધાન્ય આપ્યું તો તેની પરોપકારવૃત્તિને લીધે એની સમશ્યાઓનો ઉકેલ આપોઆપ જ થઈ ગયો.

શું માનવજીવન ગરીબ છે ?

એક યુવક મહાત્મા ટોલ્સ્ટોય પાસે પહોંચ્યો. તેણે ટોલ્સ્ટોયને કહ્યું કે પોતે ખૂબ જ ગરીબ છે. તેની પાસે એક પૈસો પણ નથી. જેથી તે ખૂબ જ દુઃખી છે.

તીક્ષ્ણ નજરે યુવક તરફ જોતાં ટોલ્સ્ટોયે પૂછ્યું : ‘ શું તારી પાસે કંઈ જ નથી ? ’

યુવકે નિરાશ થતાં કહ્યું : ‘ ના જી ! કંઈ જ નથી. ’

ટોલ્સ્ટોય ખોલ્યા : ‘ હું એક એવા વેપારીને ઓળખું છું જે માનવ-ચક્ષુ ખરીદે છે. બંને આંખોના તે વીસ હજાર રૂપિયા આપશે. ખોલ તું તારી આંખો વેચી દઈશ ? ’

યુવકે જવાબ દીધો : ‘ નારે ના ! બિલકુલ નહિ. હું ક્યારેય મારી આંખો વેચી ન શકું. ’

‘ એ હાથ પણ ખરીદે છે. બંને હાથના તે પંદર હજાર રૂપિયા આપશે. હાથ તો વેચીશ ને ? ’

‘ મારા હાથ તો ક્યારે પણ ન વેચું.’

‘ ઠીક તો પગ વેચી દે. ખેંચ પગના દશ હજાર તો ઊપજશે જ. તારી ગરીબી દૂર થઈ જશે.’

યુવક ખૂબ ગભરાઈ ગયો. તેણે કહ્યું : ‘ આપ આ શું કહો છો ?’

‘ હું સાચી સલાહ આપું છું. તારે વધુ તવંગર થવું હોય તો એક લાખ રૂપિયામાં તારું આખું શરીર ખરીદી લેશે. તે વ્યાપારી માનવ શરીરમાંથી વિશિષ્ટ પ્રકારની દવાઓ બનાવે છે ખૂબ રાજી થઈને તે એટલી કિંમત તો આપી જ દેશે.’

યુવક કંઈ જ બોલ્યો નહિ.

ટોલ્સ્ટોયે સ્મિત કરતાં યુવકને સંબોધીને કહ્યું : ‘ તારી પાસે તો લાખોની કિંમતનું શરીર છે તો પણ તું પોતાની જાતને નિર્ધન માને છે એ વાત કેવી વિચિત્ર છે ? આ સંપત્તિના અક્ષય ખબ્બનાથી તું જે ઇચ્છે તે કાર્ય કરી શકે તેમ છે પછી પોતાની જાતને દરિદ્ર ગણવી એ ભયંકર ભૂલ છે.’

આદર્શ ભાવના

અંગાળમાં વૈષ્ણવ ધર્મનો પ્રચાર, પ્રસાર અને વિસ્તાર કરવાનું શ્રેય શ્રીચૈતન્યને છે.

એક દિવસ તેઓ ડોઠક ગામ જવા નીકળ્યા. રસ્તામાં એક બહુ મોટી નદી આવી. જે હોડીની મદદ વિના પાર થઈ શકે તેમ ન હતી. ખીજા મુસાફરો સાથે ચૈતન્ય પણ હોડીમાં બેઠા અને નદીનાં નિર્માણ જળ નિહાળવા લાગ્યા.

એટલામાં એક વ્યક્તિએ એમને હચમચાવી નાંખતાં કહ્યું :
'અરે! ચૈતન્ય તું? મને ન ઓળખ્યો? હું તો તારો બાળ-મિત્ર ગદાધર છું. આજ બહુ વર્ષો પછી તારા દર્શન થયાં.'

ચૈતન્ય : 'મિત્ર ગદાધર! હું પ્રકૃતિની શૈભા નીરખી રહ્યો હતો. એટલે તારા તરફ ધ્યાન જ ન ગયું.'

અને મિત્રોએ પ્રસન્નાપૂર્વક વાતચીત શરૂ કરી. અતીતની ઝાંખી યાદો ઉભરાવા લાગી.

ગદાધર બોલ્યો : 'મિત્ર! તને યાદ છે ને? જ્યારે આપણે ગુરુકુળમાં ભણતા હતા ત્યારે આપણે અનેએ પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી કે અભ્યાસ પૂર્ણ થતાં ન્યાયશાસ્ત્ર પર ગ્રંથ લખવો. શું તારી એ પ્રતિજ્ઞા પૂરી થઈ ગઈ કે પછી એ વાત યાદ જ નથી રહી?'

ચૈતન્ય : 'મિત્ર હું એ પ્રતિજ્ઞા નથી ભૂલ્યો. મેં ન્યાય-શાસ્ત્ર પર એક ગ્રંથ લખી નાખ્યો છે. એ ગ્રંથ આજે મારી સાથે જ લઈ આવ્યો છું. તું જરા એ જોઈ લે અને ભાષા વગેરેમાં જે કંઈ સુધારા વધારા કરવા જેવા લાગે તે આનંદથી કરી દે.'

મોતીના દાણા જેવા મરોડદાર અક્ષરોમાં લખાયેલ ગ્રંથનાં એ ચાર પાનાં વાંચતાં જ ગદાધરનો ચહેરો વિલાઈ ગયો. તેણે ગ્રંથ નીચે મૂકી દીધો.

ચૈતન્ય : 'શું વાત છે અંધુ? ગ્રંથ અશુદ્ધ છે? કે તેમાં કંઈ ત્રુટિ રહી ગઈ છે? તારો ચહેરો આ જોતાં જ કરમાઈ કેમ ગયો? યાદ છે તને કે વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં તું મારાથી કોઈ પણ વાત છૂપાવતો નહિ? જે કંઈ હોય તે તું મને રખણ અતાવી દેતો હતો. જ્યારે આજે તારા હૃદયના ઉદ્ગાર શા માટે છૂપાવે છે?'

ગદાધરની આંખો આંસુથી ભિન્નઈ ગઈ. તેણે રુંધાયેલા કંઠે કહ્યું : 'મિત્ર! હું અધમ નહિ પણ મહાઅધમ છું. મારે મારા પ્રિય મિત્રની શાનદાર કૃતિ જોઈને પ્રસન્ન થવું જોઈતું હતું અને તે માટે તને ધન્યવાદ આપવા જોઈતા હતા, પરંતુ હું

તેમ ન કરી શક્યો, કારણ કે ન્યાયશાસ્ત્ર પર આપણી પ્રતિજ્ઞા મુજબ મેં પણ એક ગ્રંથ લખ્યો છે. મને એમ હતું કે વિદ્વાન વર્ગ મારા ગ્રંથને માન્ય કરશે અને તેની મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરશે. પરંતુ તારો ગ્રંથ જોઈને મારી બધી વ્યાજ્ઞા પર પાણી ફરી વળ્યું. તારા ગ્રંથમાં ભાષા-લાલિત્ય, સુંદર અને સરસ ભાવાભિવ્યક્તિ તથા શૈલીની ગહનતા છે. તારો ગ્રંથ સૂર્ય સમાન છે, બ્યારે મારો ગ્રંથ એક નાનકડા દીપક જેવો છે. તારો આ ગ્રંથ વિદ્વાનો એક જ વાર જોઈ લેશે તો પછી મારા ગ્રંથને કોઈ અડકશે પણ નહિ. આવી અધમ ભાવનાને લીધે જ મારું વહન મ્હાન થઈ ગયું છે.’

ચૈતન્ય : ‘મિત્ર! તું ચિન્તા ન કર. મારો ગ્રંથ તારી કીર્તિમાં જરા પણ બાધાર્પ નહિ બને. જે પુસ્તકને લીધે મિત્રનું હૃદય દુભાય તે પુસ્તક જ શા કામનું? લે, હું તારી સામે જ આ ગ્રંથ નદીના પ્રવાહમાં પધરાવી દઉં છું.’

ગદાધર ચૈતન્યનો હાથ પકડવા આગળ વધે તે પહેલાં તો પુસ્તક નદીના પ્રવાહમાં તણાઈ ગયું.

ગદાધર જોલ્યો : ‘અરે! મિત્ર તમે આ શું કરી નાખ્યું? આ રીતે તમે એક અમૂલ્ય કૃતિને પાણીમાં નાખી દઈ તેને એક મિત્ર ખાતર નષ્ટ કરી નાખી. તમારા ત્યાગની અમર કથા ઇતિહાસનાં સોનેરી પાનાં પર અમકશે અને મારી અધમ વૃત્તિ પર લોકો થૂંકશે.’

ચૈતન્ય : ‘તું પ્રસન્ન રહે. મિત્ર! તારી પ્રસન્નતામાં જ મારી પ્રસન્નતા છે. આપણે બંને એક જ ગુરુના શિષ્ય છીએ. તારું નામ એ જ મારું નામ છે. હવેથી તારાં પુસ્તકનું અધ્યયન કરવાથી જ ન્યાયશાસ્ત્રનો અભ્યાસ પૂર્ણ થયેલો ગણાશે.’

કિનારો આવતાં જ નૌકા થોભી ગઈ. બંને નીચે ઊતર્યાં. એક પ્રકારના આત્મસંતોષથી બંનેનાં વહનકમળ ખીલેલાં હતાં.

બાદશાહની રામાયણ

સવારનો સમય હતો. એક બાદશાહ પોતાના વજર સાથે ફરવા નીકળ્યો હતો. રસ્તામાં એક વ્યાસજી કથા કરતા હતા. હજારો લોકો ખેસીને કથારસનો આનંદ માણી રહ્યા હતા. વ્યાસજીની કથા કહેવાની પદ્ધતિ એવી અનોખી હતી કે લોકો પ્રસન્નતાથી ડોલી રહ્યા હતા. હાસ્યના તો ધોધ વહેતો હતો.

બાદશાહે પૂછ્યું : ' વજર ! અહીં કોની કથા ચાલે છે ? '

વજર : ' જહાંપનાહ ! અયોધ્યાના રાજા રામ અને સીતાની કથા ચાલે છે. '

બાદશાહને ખૂબ ખોટું લાગ્યું. તેને થયું મારા રાજ્યમાં લોકો મારી કથા કરવાને બદલે ખીજની કથા કરે છે !

બાદશાહે તે જ વખતે વ્યાસજીને ખોલાવ્યા અને કહ્યું : ' જુઓ ! આજથી રાજા રામની કથા ન સંભળાવતાં મારી જ કથા કરવાનું ચાલુ કરો. જેવી સીતા-રામની કથા છે તેવી જ હૂબહૂ મારી પણ કથા લખી આપો. '

વ્યાસ ઉસ્તાદ હતો. તેણે કહ્યું : ‘જહાંપનાહ ! હું એવી તો તો ઉત્તમ કથા લખી આપીશ કે લોકો રામાયણ વાંચવાનું જ ભૂલી જશે. પરંતુ એનાં મહેનતાણા પેટે મારે અગિયાર હજાર રૂપિયા નેઈ એ છીએ.’

તે જ વખતે આદશાહે રાજ્યની તિગ્ગેરીમાંથી અગિયાર હજાર રૂપિયા તેને અપાવી દીધા.

પાંચ મહિના પછી વ્યાસ આદશાહ પાસે ગયો અને બોલ્યો : ‘જહાંપનાહ ! રામાયણની પેઠે જ મેં ‘આદશાયણ’ તૈયાર કરી નાંખી છે પરંતુ તેમાં એક ખાસ વાત જ લખવાની બાકી રહી ગઈ છે. રામની પત્ની સીતાને રાવણ હરી ગયો હતો, એ જ રીતે કૃપા કરીને આપની એગમના આશકનું નામ શું હતું એ જણાવો જેથી ‘આદશાયણ’માં એ લખી નાંખું.’

આ સાંભળતાં જ આદશાહે કહ્યું : ‘આપણે એવી ‘આદશાયણ’ નહિ નેઈએ.’

આનંદ ક્યાં ?

એક શેઠ પરદેશથી ધન કમાઈને પોતાના ગામ તરફ જઈ રહ્યો હતો. રસ્તામાં તેને એક ડંગ મળ્યો. તેણે શેઠને પૂછ્યું કે આપ ક્યાં જાવ છો ?

જવાબમાં શેઠે ઉત્તર આપ્યો : 'હું કમાવા માટે પરદેશ ગયો હતો. ત્યાં ચાર વર્ષ સુધી રહ્યો અને જેટલું ભાગ્યમાં લખ્યું હતું તેટલું ધન કમાઈને ઘેર પાછો ફરી રહ્યો છું.'

ધનની વાત સાંભળીને ઠગના મોઢામાં પાણી આવી ગયું. તેણે વિચાર્યું : 'કોઈ પણ ઉપાયે શેઠનું ધન લઈ જ લેવું જોઈએ. પાછો આવેા સોનેરી અવસર ક્યારે હાથ આવશે ?'

ઠગે મીઠી વાણીમાં શેઠને કહ્યું : 'ભાઈસાખ ! આપ જે ગામ જવા નીકળ્યા છો તેનાથી દશ માઈલ દૂર મારું ગામ છે. હું પણ

ત્યાં જ જઈ રહ્યો છું. સારું થયું તમે મળી ગયા. વાતો કરતાં કરતાં સહેલાઈથી રસ્તો પૂરો થઈ જશે.’

શેઠની પણ ધચ્છા તો હતી જ કે રસ્તામાં કોઈક સથવારો મળી જાય તો સારું. અલકમલકની વાતો કરતા મેંઉ આગળ વધવા લાગ્યા.

સૂરજ અસ્તાચળ તરફ ઝડપથી ઢીળી રહ્યો હતો. ઠગે કહ્યું : ‘સંખ્યાકાળ થઈ ગયો છે એટલે હવે આગળ વધવું સારું નથી. અહીં પાસેની જ ધર્મશાળામાં આપણે રોકાઈ જઈએ તો સારું રહેશે. આ ધર્મશાળા સર્વ રીતે સગવડવાળી છે.’

શેઠે પણ ઠગના પ્રસ્તાવને અનુમોદન આપ્યું, અને ધર્મશાળામાં ગયા અને આઈ-પીને ઊઘી ગયા. ઠગે વિચાર્યું કે શેઠને મારી દાનંત ઉપર શક ન જાય એટલાં માટે તેણે પણ ઊઘી જવાનો ડોળ કર્યો.

શેઠને જેવી ગાઢ નિદ્રા આવી કે તુરંત જ ઠગ એકો થયો. ધીમેથી શેઠનો ખિસ્તર અને ખિસ્સાં ફેંફાળવા માંડ્યો. પરંતુ એક પૈસો પણ ન મળ્યો. તેની બધી આશાઓ નિરાશામાં પલટાઈ ગઈ. મોઢું ચડાવીને તે પણ પાસાં બદલતાં બદલતાં ઊઘી ગયો.

ઉપાનાં સોનેરી કિરણો અવનિ પર પડ્યાં ત્યાં જ અને જણાં પોતાના જવાના સ્થાન તરફ આગળ વધ્યાં. વાતવાતમાં ઠગે પૂછ્યું : ‘ભાઈસાબ! આર વર્ષ તમે પરદેશમાં ગાળ્યાં છે, તો ત્યાંથી કંઈ કમાઈને આવો છો કે એમ જ આવી હાથે પાછા ફર્યા છો ?

શેઠ : 'મિત્ર ! જેટલું લાગ્યમાં હોય તેટલું જ મળે છે. મેં ત્યાં ખાલી જખ નથી મારી, થોડુંક કમાયો પણ છું, જે લઈને મારાં બાળ-બચ્ચાંને મળવા જઈ રહ્યો છું.'

ધનની વાત સાંભળતાં જ ડગના મોઢા પર આનંદની રેખાઓ ચમકી ઊઠી. તેને થયું શેઠના સામાનમાં ક્યાંક પણ ધન જરૂર છે. સંધ્યાકાળ થતાં જ તેઓ ખીજી ધર્મશાળામાં ઊતર્યાં. પહેલા દિતસની પેઠે જ ડગ તો નિદ્રાનું નાટક કરીને ઊઠી ગયો. શેઠને જ્યારે ગાઢ નિદ્રા આવી ગઈ ત્યારે તે ઊઠ્યો અને તેમનો સર-સામાન ફેંફાળવા લાગ્યો. ખૂબ સાવધાનીથી તેણે તેમનાં ખિસ્સાં, બિસ્તર અને ખીજો સામાન તપાસી લીધો. કલાંકો સુધી મહેનત કરવા છતાં જ્યારે કંઈ ન મળ્યું ત્યારે એને ખાત્રી થઈ ગઈ કે શેઠની પાસે કોઈ જ સંપત્તિ નથી. માત્ર મને બનાવવા માટે પોતાની બડાઈ હાંકે છે. આ ધુતારા સાથે હું ક્યાં ફેસાયો ?

ત્રીજે દિવસે થોડુંક ચાલતાં જ શેઠનું ગામ આવી ગયું. ડગને લઈને શેઠ પોતાને ઘેર પહોંચ્યા. ભોજન વગેરેથી નિવૃત્ત થઈને તેમણે પોતાનો બિસ્તરો ખોલ્યો અને એમાંથી એક પોટલી કાઢી. પોટલીમાં પાંચ હજાર સુવર્ણ-મુદ્રાઓ હતી. પાંચ મુદ્રાઓ પેલાને આપતાં શેઠે કહ્યું : 'હજુ તો તારું ગામ દૂર છે. આમાંથી તારે માટે ખાવાપીવાનો સામાન લઈ લેજે અને બાળ-બચ્ચાં માટે પણ થોડી ચીજો લેતો જજે.'

અપલકનેત્રે ડગ પોટલી તરફ જોઈ રહ્યો. તેને આ કેવી રીતે અન્યું તેનો ખ્યાલ જ નહોતો આવતો. જે પોટલી મેં બખ્ખે રાત સુધી શોધી તે અહીં કેવી રીતે આવી? લાખ પ્રયત્ને ય મને ન મળી, તો પછી એ હતી ક્યાં ?

કગ્ની : 'શ્રેષ્ઠ! આપ મને તક્રી જોખાવતા કે હું કોણ છું. તમને એ સાંભળીને આશ્ચર્ય થશે કે ખીજાઓનું ધન ચોરી જેવું એ જ મારો એક માત્ર ધંધો છે. આખી સાથે પણ એ જ ઈરાદાથી આવ્યો હતો. સતત એ રાત સુધી મેં આ પોટલી શોધ્યા કરી પણ નિષ્ફળ ગયો. હવે આપ ઘેર પહોંચી ગયા છો તેથી કોઈ ભય પણ નથી; તો કૃપા કરીને એ કહો કે રાત્રે આને ક્યાં મૂકતા હતા ?'

શ્રેષ્ઠ સરિમત ઉત્તર આપ્યો : 'આ રહસ્ય હું ત્યારે જ ખોલીશ કે ત્યારે તું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક જાહેર કરે કે ભવિષ્યમાં હું કોઈનું પણ ધન નહિ ચોરું.'

કગ્ની પ્રતિજ્ઞા લીધી ત્યારે શ્રેષ્ઠ બોલ્યા : 'તને જોતાં પહેલી જ નજરે મને ખાત્રી થઈ ગઈ કે તું કઈ જાતનો માણસ છે. મેં વિચાર્યું કે આખી રાત તું મારી વસ્તુઓ શોધ્યા કરીશ. રાત ભર તું જાગતો રહીશ તેથી ખીજો કોઈ ચોર પણ નહિ આવે. તારા સામાનને તો તું હાથ જ નહિ લગાવે. આથી ત્યારે તું પેશાબ વગેરે કાર્ય માટે આરોગ્યવળો થતો ત્યારે હળવેથી હું આ પોટલી તારા ઓશીકા નીચે મૂકી દેતો. આમ આખી રાત આ પોટલી તારી પાસે જ રહેતી હતી પરંતુ તે તરફ તારું ધ્યાન જ ગયું નહિ.'

કગ્ની આંખોમાં આંસુ આવી ગયાં. 'હાય ! જે ધન મારી પાસે જ હતું તેને હું તમારી પાસે જોષ્ણતો હતો.'

આજનો માનવી પણ એ કગ્ની પેઠે જ ભૌતિક પદાર્થોમાં સુખની શોધ કરવા ફાંફાં મારે છે, પરંતુ સાચું સુખ બહાર નહિ પણ પોતાની અંદર જ છે.

કલાકારની ટીક

મૂર્તિકલામાં નિપુણ એવો એક કલાકાર હતો. તેનાં આઐહૃદ્ય સર્જનો જોઈને લોકો આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ જતા. પોતાના જમાનાનો તે સર્વશ્રેષ્ઠ કલાકાર હતો. એની વૃદ્ધાવસ્થા જોઈને તેનાં આહુકો ચિંતિત થઈ જતા. તેમણે પોતાના હૃદયની ચિંતા કલાકાર પાસે વ્યક્ત કરી.

કલાકારે કહ્યું : 'આપ ચિંતા શા માટે કરો છો ?'

તેના સ્નેહીઓએ ઉત્તર વાળ્યો : 'યમરાજ ન્યારે લેવા આવે છે ત્યારે ત તમે કલાકારને જુએ છો, ન સાહિત્યકારને; ને નેતા અને અભિનેતાનો ભેદભાવ પણ નથી રાખતો. તેની યાદ માંધથી પણ ધુન્નરી થવા માંડે છે.'

કલાકાર ખડખડાટ હસી પડ્યો. તેણે કહ્યું : 'હું મારા કલા-કૌશલ્યથી યમરાજને પણ આપ આપવા માંગું છું. મને તે સંહેવાઈથી નહિ લઈ જઈ શકે.'

લોકોએ પ્રશ્ન કર્યો : ‘ એ કેવી રીતે ? ’

કલાકારે ગર્વથી કહ્યું : ‘ હું મારી દશ મૂર્તિઓ બનાવીશ અને જ્યારે યમરાજ આવશે ત્યારે ઝટ કરતોક એ મૂર્તિઓની વચ્ચે છૂપાઈ જઈશ. તે સાચી વ્યક્તિ અને મૂર્તિ વચ્ચેનો ભેદ નહિ કળી શકે. આમ મારો વાળ પણ વાંકો નહિ થાય.’

લોકોને વિશ્વાસ ન આવ્યો પરંતુ કલાકારને સંપૂર્ણ ખાતરી હતી કે તેની કલા ક્યારેય એળે નહિ જાય. તે મૂર્તિઓ બનાવવામાં મશગૂલ થઈ ગયો અને એણે દશ મૂર્તિઓ ઘડી કાઢી. એક નવા ઓરડામાં તે બધી મૂર્તિઓ મૂકાવીને પોતે પણ તેમાં જઈ બેઠો. જોનારને એ ખબર નહોતી પડતી કે આમાં મૂર્તિઓ કઈ અને કલાકાર કોણ ?

પોતાના સુદ્ધિકૌશલ્ય ઉપર તે વારી જતો હતો. એક દિવસ તે મૂર્તિઓ વચ્ચે બેઠો હતો ત્યાં જ યમરાજ આવી ગયા. કલાકારે યમરાજને ઓળખી લીધા. તુરત જ તે નિસ્તબ્ધ બનીને બેસી ગયો. લાંબો વખત સુધી ઊંડાણપૂર્વક જોવા છતાં યમરાજ ઓળખી ન શક્યા કે આમાં કલાકાર કોણ છે અને મૂર્તિ કોણ છે.

પછી યમરાજે સુદ્ધિથી કામ લીધું : ‘ આ કેવો મૂર્ખ કલાકાર છે જે આ મૂર્તિઓ પણ એક સરખી નથી ઘડી શક્યો. કોઈનું નાક સીધું છે તો કોઈનું વાંકું, કોઈનું જડું છે તો કોઈનું પાંતળું. એકે મૂર્તિમાં ઠેકાણું નથી.’

કલાકારે પોતાની કડવી ટીકા સાંભળી તેવો જ તે ચીસ પાડી બેઠ્યો કે ‘ મારી કલાને કોણ પડકાર કરે છે ? ’

તુરત ચમરાળે તેતું ગળું પકડી લીધું અને કહ્યું : 'હું
બ્રહ્મણ્યો હતો કે સાચો કલાકાર પોતાની કલાની ટીકા ક્યારેય
ન સાંભળી શકે. એ દષ્ટિએ જ મેં આ યુક્તિ કરી. હવે ચાલ
સારી સાથે.'

કલાકાર બિચારો હવે શું કરી શકે તેમ હતો ? તેણે જવું
જ પડ્યું.

परीक्षा

अनिलकान्त उज्जैननो एक बुद्धिमान अने प्रतिष्ठित शोध
होतो. तेना घरमा धनना ढगला अडकायेला होता. तेनी पत्नी-
प्रतिभा पणु तेनी पेठे न बुद्धिशाणी होती. परंतु तेना ओगो
आबी होवाथी ते हंभेशां उदास रहेती.

अनिलकान्त तेने 'समजवतो: के तुं रातदिवस चिंता न कर,
जे लाज्यमां लभ्युं हरी तो नरर पुत्र थरी.

प्रतिभा : 'नाथ ! पुत्र विना आ विराट वैभव शा कामनो ?'

अनिलकान्त : 'तुं आंसु न सार. आजे भने एक महान
संत मज्या होता. तेमणे कहुं के तारे एक पुत्र थरी.'

ते न रात्रे प्रतिभाने स्वप्न आव्युं के गंभीर गर्जना करता
एक सिंहे तेना मुपमां प्रवेश करी.

प्रतिभा सभल गछ के हवे मारे एक तेजस्वी पुत्ररत्न
थरी. अनिलकान्तनी वात साथी पडी. प्रतिभानी प्रसन्नतानो पार

ન રહ્યો, યુગ પ્રાપ્ત થતાં શેઠાણી બંજી ધરતી પરથી અદ્દર ચાલવા લાગી.

આળસુ નામ પ્રવીણ રાખ્યું. મોટા થતાં પ્રવીણનાં લક્ષ વીણા સાથે કરવામાં આવ્યાં.

એક દિવસ અનિલકાન્ત બીમાર પડ્યો. પ્રવીણ તેની પાસે જઈ કહ્યું : 'પિતાજી ! હમેણાં જ બહુ મોટા દાકતરને બોલાવી લાવું છું. તે એવી અસરકારક દવા આપશે કે આપ તુરંત જ સ્વસ્થ થઈ જશો.'

અનિલકાન્ત : 'પ્રવીણ ! હવે હું થોડા જ કલાકનો મહેમાન છું. દાકતરને નથી બોલાવવા. મારી અંતિમ ત્રણ શિખામણો સાંભળી લે. અને એ જ જીવનમાં અપનાવજો.'

(૧) જ્યાં રાજ્ય પોતાનો ન હોય, આપણા પ્રત્યે રનેહ-આદર ન રાખતો હોય ત્યાં કદી ન રહેવું.

(૨) જે સ્ત્રીને આપણા પ્રત્યે પ્રેમ ન હોય, કંઈક અપણું કરવાની ભાવના ન હોય તેની સાથે ન રહેવું.

(૩) જ્યાં મુનીમ પોતાનો ન હોય ત્યાં પણ ન રહેવું.'

પ્રવીણ : 'પિતાજી ! આપને વચન આપું છું કે હું આપની શિખામણોને અનુસરીશ અને તે મુજબ જ ચાલીશ.'

તેણે આમ આશ્વાસન આપ્યું ત્યાં જ અનિલકાન્તને એક અચકા આવી અને તેણે હમેશ મોટે આંખો મીચી દીધી.

પ્રવીણ પર હવે આખા ઘરનો ભાર આવી પડ્યો. ધરતું

ગાડું એણે એવી તો કુશળતાથી ચલાવ્યું કે લોકો આશ્ચર્યથી ચકિત થયા.

એક દિવસ રાજનો પ્રિય અને સુંદર મોર રાજમહેલમાંથી ઊડતો ઊડતો તેની હવેલીની છત પર આવી ચડ્યો. પ્રવીણે વિચાર્યું લાલ, રાજની પરીક્ષા કરું. મોરને પકડીને તેણે એક એરડામાં છૂપાવી દીધો. મોર ન મળવાથી રાજને ચિંતા થઈ. આખા ઉજ્જૈનમાં સ્નાદ પડાવવામાં આવ્યો કે જે કોઈ મોર લાવી આપશે તેને ધનામ આપવામાં આવશે.

પ્રવીણ રાજ પાસે ગયો અને એકાંતમાં કહ્યું : 'રાજનાં આપનો મયૂર ઊડતો ઊડતો મારે ઘેર આવ્યો. તે સમયે મારી યુદ્ધિ બ્રષ્ટ થઈ ગઈ. અત્રે મેં તેને મારી નાખ્યો. આ લો, મોરે જે હીર-પન્નાનાં આભૂષણ પહેર્યાં હતાં તે આ રહ્યાં.'

રાજ : 'શું કહ્યું ? તે મોરને મારી નાખ્યો. અરે દુષ્ટ તે આ શું કર્યું ? આની એક જ સજા છે-મૃત્યુદંડ. તારા જેવા હત્યારાનું તો મોટું પણ હું જેવા માગતો નથી. તને તારા કુટુંબ-પરિવારને મળી આવવાની રજા આપું છું. એક પહોર સમય હજુ બાકી છે. ત્યાં સુધીમાં શૂળી પણ તૈયાર થઈ જશે.'

તે સીધો જ ઘેર પહોંચ્યો અને પોતાની પત્ની વીણાને કહ્યું : 'વીણા ! જે મારાથી એક ભયંકર ભૂલ થઈ છે. મેં રાજના મયૂરની હત્યા કરી છે. જેને માટે મને રાજએ દેહાંત-દંડની શિક્ષા કરી છે. શું તું મને આ મકાનમાં છૂપાવી દઈ શકીશ ? આ સમયે મારો જીવ બચાવવો એ તારી ફરજ છે.'

પ્રવીણ : 'અરે ! એ શું બોલ્યા તમને ? રાજના મોરને તમે જ મારી નાંખ્યો ? રાજદ્રોહીને હું મારા ઘરમાં શી રીતે રાખું ? તમારે લીધે મારા બાળબચ્ચાને મરવું પડે. હું પણ ન બચી શકું. આથી આપ હમણાં જ મકાન છોડી ચાલ્યા જાઓ, જે આપ મકાનમાં જ છૂપાઈ રહેશો તો મારે નાછૂટકે કુટુંબની રક્ષા માટે ય સંજ્ઞાને ખખરે આપવી પડશે.'

પ્રવીણ : 'ગભરા નહિ વીણા ! મારે લીધે તમને સધાને તકલીફ પડે એ હું નથી ઇચ્છતો. હું અહીંથી જાઉં છું. તું ઘરમાં આનંદથી રહે.'

પ્રવીણ સીધો જ ઘેરથી દુકાને ગયો. દુકાન પર મોટા મુનીમજી બેઠા હતા. પ્રવીણે મુનીમજીને એકાંતમાં લઈ જઈ અને કહ્યું : 'જુઓ મારી બુદ્ધિ કુંડિત થઈ ગઈ હતી અને મેં રાજના મોરને મારી નાંખ્યો. હવે રાજ મને શૂળા ઉપર ચડાવશે. હું તમારી પાસે મારા પ્રાણની બીજ માગું છું. કૃપા કરીને મને ક્યાંક છૂપાવી દો.'

મુનીમ : 'શેઠ સાહેબ ! મોર મારીને તો આપે બહુ મોટી ભૂલ કરી છે. આપ જાણો છો કે મારે પાંચ છોકરાં છે. આંખને લીધે મારે રાજજીના કોપનો ભોગ બનવું પડે એ ક્યાં સુધી યોગ્ય છે ? મારામાં એવી શક્તિ ક્યાં છે ? આપ બીજો પધારો.'

પ્રવીણ : 'મુનીમજી ! આપ ચિંતા ન કરો. હું જાઉં છું.'

પછી તેણે જ્યાં મોરને સંતાડ્યો હતો ત્યાં જઈને તે લઈ આવ્યો અને રાજના હાથમાં આપતાં તેણે કહ્યું : 'લો આપનો આ મોર મેં તો મારા પિતાશ્રીની અંતિમ શિખમણાનું પારખું

કરવા માટે એ બનાવટ કરી હતી. સલામો આપની અમીનત. હું તો આપનું રાજ્ય છોડીને હવે જઈ છું; કારણકે બ્યાની રાજ્ય પોતાનો ન હોય ત્યાં ન રહેવું.

રાજ્ય તેને ઘણી મનોવૃત્તિ પણ તે ઝીકેના જે ન થયાં.

ધેર આવીને તેણે વીણાને કહ્યું કે 'ખિતાની અતિમ સિખામણ મુજબ મેં તારી પરીક્ષા લીધી હતી. મેર તો હું રાજ્યને આપી આવ્યો છું. એને કંઈ મારી નહાતી નાખ્યો; તે તારું ધર સંભાળ. હું આ ચાલ્યો પરદેશ. હવે દુકાન પણ તારે જ સંભાળવાની છે.'

વીણાએ ખૂબ વિનવણીઓ કરી પરંતુ પ્રવીણ રોકાયો નહિ મુનમંજને એતાવીને તે ચાલતાં થયાં.

એકલો અટલો તે મહારાજ પહોંચ્યો. શરૂઆતમાં તેણે એક શેઠને ત્યાં નોકરી કરી. થોડા પૈસા થતાં જ પોતાની સ્વતંત્ર દુકાન ખોલી. લાગ્ય અને પુરુષાર્થના બળે થોડા જ વખતમાં તેણે લાખોની સંપત્તિ એકઠી કરી લીધી. એક સુયોગ્ય કન્યા સાથે તેનાં લગ્ન પણ થઈ ગયાં. ત્યાંના રાજ્ય સાથે પણ તેને મીઠો સંબંધ હતો.

એક વખત એણે વિચાર્યું કે હાલ જરા પરીક્ષા કરી લઉં. એમ વિચારી તેણે રાજકુમારને પોતાના ઘરમાં છૂપાવી દીધો. ત્રણ દિવસ સુધી રાજકુમારની શોધ ચાલી પરંતુ કયાંય ન મળ્યો. રાજ્ય ચિંતાના અપાર સાગરમાં ડૂબી ગયો.

પ્રવીણ રાજમહેલમાં પહોંચ્યો. રાજ્યને, એકાંતમાં લઈ જઈ કહ્યું; 'રાજન! મારાથી એક અપરાધ થઈ ગયો છે. મેં રાજકુમારને મારી નાખ્યો છે. આપ મને જે દંડ કરવો હોય તે ખુશીથી કરો.'

રાજાએ ખૂબ જ ગંભીરતાથી કહ્યું : 'શ્રેષ્ઠીજી ! અને ત્યાં સુધી :
આપ રાજપુત્રને ક્યારેય હણો નહિ, તો પણ ભાવાવેશમાં એવું
કંઈ થઈ ગયું હોય તો હવે ચિંતા ન કરશો. સાથેસાથ આ વાત
પણ કોઈને ન કહેશો. આપ આનંદથી જાઓ.'

પ્રવીણ ઘેર આવ્યો અને આંખોમાંથી અશ્રુધારા વહાવતાં
તેણે પત્નીને કહ્યું : 'પ્રિયે ! મારાથી એક ભયંકર અપરાધ થઈ
ગયો છે. મેં જૂલથી રાજકુમારની હત્યા કરી નાંખી છે.'

પત્ની ખોશી : 'પતિદેવ ! આપ ચિંતા ન કરો. હું હોઉં
ત્યાં સુધી તમારો વાળ પણ વાંકો નહિ થાય. જે રાજના સિપાઈઓ
આવશે તો હું કહી દર્શક કે કુંવરને મેં માર્યો છે. બધો જ
અપરાધ મારો છે.'

પ્રવીણ ઘેરથી દુકાન ઉપર આવ્યો. તેણે એ જ વાત મુનીમને
કહી. મુનીમે કહ્યું : 'શેઠ આપ જરા પણ ચિંતા ન કરશો. મેં
આપનું લૂણ ખાધું છે. જ્યાં સુધી હું જીવું છું ત્યાં સુધી તો
આપને કંઈ જ વાંધો નહિ આવે. રાજના માણસોને હું
સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહી દર્શક કે શેઠ સાહેબ બિલકુલ નિર્દોષ છે.
અપરાધ મારો છે એટલે મને દંડ આપવામાં આવે.'

પ્રવીણની ઈચ્છા તો પરીક્ષા લેવાની હતી. રાજ, પત્ની અને
મુનીમ ત્રણેય પાર ઊતર્યાં હતાં. તેણે એ જ સમયે રાજકુમારને
છૂપી જગ્યામાંથી ડાવી અને રાજને સુપરત કર્યો અને ત્યાં જ
કાયમી રહેઠાણ કર્યું.

કળિયુગનો ખોધ

એક વખત પાંચે પાંડવો યાગમાં રમતા હતા ત્યાં જ વિચિત્ર વેશભૂષાવાળો એક માણસ યુધિષ્ઠિર પાસે આવીને ઊભો રહ્યો. તેને જોઈને યુધિષ્ઠિરને આશ્ચર્ય થયું કે આ માણસે એકી વખતે બ્રાહ્મણ અને યવન બંનેનો વેશ શા કારણથી ધારણ કર્યો હશે.

આવેલી વ્યક્તિએ કહ્યું : ‘મહારાજ ! મારી અનોખી વેશભૂષા જોઈને આપને આશ્ચર્ય થાય છે ને ? પરંતુ આપને તેથી પણ વધુ આશ્ચર્ય જોવું હોય તો આપના આ ચારે ય ભાઈઓને ચાર જુદી જુદી દિશાઓમાં મોકલો. આપને ખબર પડશે કે જગતમાં કેવી કેવી વિચિત્ર વાતો અસ્તિત્વમાં છે ?’

ભીમ પૂર્વ દિશામાં ગયા. તેમણે જોયું તો એક નદી કલકલ નિનાદ કરતી વહેતી હતી. ચારે તરફ હરિયાળી છવાયેલી હતી. તેને કિનારે એક બાર મોઢાવાળો પાડો ચારે તરફ ઊભેલ હરિયાળું

ધાસ ઝડપથી ચરતો હતો. આટલું બધું ખાવાનું હોવા છતાં તેનું પેટ અને કમર એક થઈ ગયાં હતાં. બધું ધાસ ખાઈ જવા છતાં તે ભૂખ્યો હતો તે આશ્ચર્યની વાત હતી.

અર્જુનને દક્ષિણ દિશામાં મોકલવામાં આવ્યા. એમણે જોયું તો એક તરત વિચારેલી ગાય પોતાની નવગ્નત વાછરડીના આંચળ ધાવી રહી હતી. પોતાની જ વાછરડીને ધાવતી ગાયને જોઈને અર્જુન ચકિત થઈ ગયા.

નકુળને પશ્ચિમ દિશામાં મોકલવામાં આવ્યા. તેઓ એ તરફ આગળ વધતા હતા ત્યાં જ એકાએક તેમના પગ અટકી ગયા. એમણે જોયું કે એક આસોપલાવની ડાળે એક પિંજરું લટકતું હતું. એ પિંજરું સોનાનું બનાવેલું હતું અને એમાં હીરા, પન્ના, માણેક, મોતી વગેરે અવેરાત મઢેલ હતું. એ પિંજરમાં એક કાગડો બેઠો હતો અને રાજહંસ નોકરની પેઠે તેની સેવા-ચાકરી કરી રહ્યો હતો.

સહદેવને ઉત્તરમાં જવાનું સૂચન મળ્યું હતું. તે તો ઉત્તર દિશામાં પોતાનો માર્ગ કાપતા હતા. રસ્તામાં એક જગ્યાએ તેમની આંખો આશ્ચર્યથી પહોળી થઈ ગઈ. ત્યાં એક-ખીજને અડકીને ત્રણ કુંડ આવેલા હતા. એક કુંડ વચ્ચે હતો અને બે કુંડ આજુબાજુ આવેલા હતા. આજુબાજુના કુંડોમાં પાણીનાં મોજાં ઊછળતાં હતાં, અને એ મોજાંને લીધે એક કુંડનું પાણી ઊછળીને ખીજ કુંડમાં પડતું હતું પરંતુ વચ્ચેના કુંડમાં એક ટીપું પણ પડતું ન હતું. તે ખાલી જ રહેતો હતો.

ચારે ભાઈ ઓ યુધિષ્ઠિર પાસે આવી પહોંચ્યા અને એમને પોતાની આશ્ચર્ય-કથની સંભળાવી.

એ જ વખતે પેલા વિચિત્ર વેશવાળા પુરુષે કહ્યું : ' મહારાજા ! જરા આપ પણ મારી સાથે ચાલો. હું આપને તેથી પણ વિચિત્ર દરય બતાવીશ. યુધિષ્ઠિર તેની સાથે ચાલ્યા. એમણે જોયું કે એક માણસે માથા ઉપર જોડા બાંધ્યા હતા અને એક ઘડો ઊંચકીને તેનું પાણી ખીંચી જ ઘડામાં નાખતો હતો. જેનીથી જ એ ઘડા ભરાઈ જતા હતા. પછી એ જ એ ઘડા ઊંચકીને પેલા ઘડામાં તેનું પાણી રેડતો હતો તો પણ એ ઘડો ખાલી ન ખાલી જ રહેતો હતો. યુધિષ્ઠિરને એ વસ્તુ ખૂબ જ આશ્ચર્યજનક લાગ્યું.

જોતજોતામાં વિચિત્રવેશી પુરુષ દિવ્ય દેવના રૂપમાં પ્રકટ થયો. તેણે કહ્યું : ' આપ સૌએ જે વિચિત્ર વસ્તુઓ જોઈ તેનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે :

પહેલાં આપે એક પાડો જોયો જે આર મોઢાથી ચરતો હતો તો પણ તેનું પેટ ખાલીને ખાલી જ રહેતું હતું. એનો અર્થ એ જ કે કળિયુગમાં રાજ્યના અધિકારીઓ આરે બાબુથી લાંચ લેશે તો પણ તેઓ કદી સંતુષ્ટ નહિ થાય.

નવ-જાત વાહરડીના ધાવવાની વાત સૂચવે છે કે કળિયુગમાં મા-આપ પોતાની દીકરીના પૈસા લઈને પોતાનું ગુજરાન ચલાવશે. પૈસા મેળવવા પોતાની પુત્રીનાં લગ્ન રોગી અને વૃદ્ધ પુરુષ સાથે કરતાં તેઓ લેશ પણ ખચકાશે નહિ.

સોનાના પિંજરમાં એકેલો કાગડો અને તેનો રાજહંસ સેવકોનું તાલપર્ક એ જ કે કળિયુગમાં હલકા લોકો રાજ્ય કરશે અને ઉભા પુરુષોને તેમની સેવા કરવી પડશે.

આબુઆબુના કુંડોનું પાણી પરસ્પરમાં પડે અને વચ્ચેના કુંડમાં ટીપું ય ન પડે એ કળિયુગમાં માનવની બદલાયેલી વૃત્તિનું એ પ્રતીક છે. તે પોતાનાં સગાં ભાઈભાંડુને ત્યજીને પત્નીનાં સગાંવહાલાંને પાળશે અને યોપશે.

માથે બાંધેલા જોડાનો અર્થ એટલો જ કે પુરુષ સ્ત્રીનો ગુલામ બની જશે અને સ્ત્રીઓ રાજ કરશે.

એક ઘડાથી ૭ ઘડા ભરાય પણ છયે ઘડાથી એક ઘડો ન ભરી શકાય. એટલે મા-બાપ પોતાના સાત-આઠ પુત્રોનું યોપણ કરશે પરંતુ બધા છોકરા સાથે મળીને પણ માતા-પિતાને નહિ પાળે.

યુક્ષિષ્ટિરે જિજ્ઞાસા વ્યક્ત કરતાં પૂછ્યું : ‘આપ કોણ છો?’

પેલાએ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો : ‘હું કળિયુગ છું અને કળિયુગની ઝલક દેખાડવા જ મેં તમને આ વિવિધ દર્શ્યો બતાવ્યાં છે.’

આમ કહી તે આગળ ચાલતો થયો.

અલગ અલગ સળ

બાદશાહ અકબર પોતાના સિંહાસન ઉપર બિરાજમાન હતો. વજર અને દરબારીઓ પણ પોતપોતાનાં આસનો ઉપર આરૂઢ હતા. આ સમયે ડોટવાળે બાદશાહની સામે એક અપરાધી રજૂ કર્યો અને કહ્યું: 'હજૂર! આ માણસે ચોરી કરી છે.'

બાદશાહે તેને નખશિખ નિહાળ્યો અને મીઠા અવાજે કહ્યું: 'આ કામ તમારે માટે યોગ્ય નથી. જાઓ હવેથી સારી રીતે રહેજો.'

તેના ગયા પછી બીજા અપરાધીને લાવવામાં આવ્યો. તેણે પણ ચોરી જ કરી હતી. બાદશાહે તેને સારી રીતે જોયો, પછી થોડી ગાળો દર્દને કહ્યું: 'આલ્યો જ મારી સામેથી.'

તે આલ્યો ગયો. હવે ત્રીજો યુનેગાર રજૂ થયો. તેણે પણ ચોરીનો જ યુનો કર્યો હતો. તેના તરફ સામાન્ય નજરે જોઈને

આદશાહે સિપાહી પાસે સાત જોડા મરાવ્યા. પછી ઘણા મરાવીને મહેલની બહાર કઢાવ્યા.

ત્યાર પછી ચોથા અપરાધીને લાવવામાં આવ્યો. તેણે પણ ચોરી જ કરી હતી. આદશાહે તેને પગથી માથા સુધી જોયો અને હુકમ કર્યો કે એનું મોઢું કાઠું કરીને ગધેડા પર બેસાડીને આખા શહેરમાં ફેરવવામાં આવે.

ચારે ય અપરાધીઓનો અપરાધ એક હતો પરંતુ દંડ અલગ અલગ આવ્યો. બધા દરબારીઓના મનમાં પ્રશ્ન જાગ્યો કે આમ શા માટે ?

આ બાબત આદશાહ જાણી ગયો. તેણે પૂછ્યું : ' આપ સૌનું આ વિષે શું કહેવું છે ? '

એક દરબારી : ' જહાંપનાહ ! આપના ન્યાયમાં તો અમને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે પરંતુ એ નથી સમજાતું કે જ્યારે બધાએ એક સરખો ગુનો કર્યો છે તો પછી તેની સજા અલગ અલગ શા માટે ? દરેકની સજા વચ્ચે આકાશ અને ધરતી જેટલો ફેર છે ! '

' એ રહસ્ય જાણવા માટે હું ચારેયની પાછળ એક એક ગુપ્તચર મોકલીશ જેથી સાચી પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ આવે. '

બીજો દિવસે આદશાહ અકબર સિંહાસન પર બેઠો હતો. દરબાર ભરાયો હતો. તુરત જ ચારેય ગુપ્તચરોએ પોતપોતાની હકીકત રજૂ કરી.

એકે નિવેદન કર્યું : ' જહાંપનાહ ! જેને આપે, ' આ કાર્ય તારા માટે યોગ્ય નથી ' એમ કહીને વિદાય કર્યો હતો તેણે અહીંથી શેર જઈને ઝેર ખાધું અને આત્મ-હત્યા કરી.

‘જેને આપે અપશબ્દ કહીને કાઢ્યો હતો તે પોતાની ઘરવખરી લઈ, દિલ્હી છોડીને ચાલ્યો ગયો.’

‘જેના માથા ઉપર સાત જોડા ઠોકાવ્યા હતા તે ઘેર ગયો. અને એક ચોરડામાં ચારણાં બંધ કરીને બેસી બેઠો.’

ચોથો ચોર કે જેતું મોં કાળું કરવામાં આવ્યું હતું અને ગંધેડા પર બેસાડી નગરમાં ફેરવવામાં આવ્યો હતો તેને જોવા હજારો માણસો એકઠા થઈ ગયા. અનેક લોકો તેના મોઢા ઉપર થૂંકતા હતા, તે ક્રેટલાક ગાળો પણ આપતા હતા. રસ્તામાં તેની પત્ની મળી ગઈ. ચોરે તેને યૂમ પાડી કહ્યું કે ‘ઘેર જ અને મારા માટે નહાવાનું પાણી ભરી રાખ. મારે હવે થોડીક જ ગલીઓ બાકી છે જેમાં આ દુષ્ટોને ફેરવીને હમણાં જ આવીશ. તું મારી સહેજ પણ ચિંતા ન કરતી.’

દરબારીઓ સમજી ગયા કે શા કારણે એક જ મુત્તા માટે અલગ અલગ સજા કરવામાં આવી હતી.

કળાદેવતા

લિક્ષા માગીને એક શિષ્ય ગુરુ પાસે ગયો. અને લિક્ષાપાત્રમાંથી એક પછી એક વસ્તુ કાઢીને બતાવવા લાગ્યો.

ગુરુ બોલ્યા : 'વત્સ! આજ આટલું બધું મોડું શાથી થયું?'

નમ્રતાથી શિષ્યે જવાબ આપ્યો : 'લિક્ષા માગતાં માગતાં હું એક લાંચી અટારીએ પહોંચ્યો. ગૃહિણીએ મારું સ્વાગત કર્યું અને એક લાડુ મારા લિક્ષાપાત્રમાં મૂક્યો. લાડુ લઈને જોવો હું ચાલતો થયો તેવો જ એક વિચાર આવ્યો કે આ લાડુ તો મારા ગુરુદેવને કામ આવશે, તો મને શું મળશે? લાડુની મીઠી સુગંધથી મારું મન લલચાયું. આથી તુરત જ મેં રૂપપરિવર્તન કરવાની વિદ્યાથી એક બાળકનું રૂપ લીધું અને ત્યાં પાછો ગયો. પહેલાંની જેમ જ ગૃહિણીએ મને એક લાડુ આપ્યો.

વળી ચાલતાં ચાલતાં વિચાર આવ્યો કે એ લાડુ તો મારા સાથીદારને આપવો પડશે અને હું એમ જ રહી જઈશ. આથી

ત્રીજીવાર મેં એક વૃક્ષનું રૂપ ધારણ કર્યું અને લથડિયાં ખાતો ત્યાં જઈને ત્રીજો લાડુ લઈ આવ્યો. આથી મોડું થયું.’

ગુરુદેવે ઠપકો આપતાં કહ્યું : ‘વત્સ! આ વસ્તુ શ્રમણાચારથી વિપરીત છે. આ રીતે એકકું કરવું એ અનાચાર છે, માટે તારે પ્રાયશ્ચિત કરવું પડશે. અને ભવિષ્યમાં ક્યારેય એમ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવી પડશે.’

શિષ્ય બોલ્યો : ‘ગુરુદેવ! આપ મારી કળાની કદર કરવાને બદલે મને ઠપકો આપો છો અને ઉપરથી પાછા પ્રાયશ્ચિત પણ કરવાનું કહો છો? શું મારી કળાની એટલી જ કિંમત? હવે મારાથી અહીં નહિ રહેવાય.’

ગુરુદેવે શાંત અને મીઠી વાણીમાં કહ્યું : ‘વત્સ! ગુસ્સે ન થા. જોશમાં આવીને હોશ ન ખોઈ એસ. હું જે કહું છું તે મારે માટે નહિ. પરંતુ તારા આત્માની ઉન્નતિ માટે છે. અનાચાર માટે પ્રાયશ્ચિત જો કરવામાં ન આવે તો જીવનમાં વધુ અને વધુ વિકૃતિઓ ઉત્પન્ન થાય છે, વિવેકભ્રષ્ટ થયેલાઓનો વિનિપાત શતમુખે થાય છે, આથી તારે આત્મ-શુદ્ધિ માટે પ્રાયશ્ચિત કરવું જ જોઈએ.’

શિષ્ય બોલ્યો : ‘મારે તો હવે કંઈ જ પ્રાયશ્ચિત નથી લેવું. મારાથી સાધુ જીવનના કઠોર યમ-નિયમ પળાતા નથી. જે ઘેરથી હું આજે ભિક્ષા લાવ્યો છું તે એકે નાટક-મંડળીના ઉચ્ચ અધિકારીનું ઘર હતું. તેણે મને રૂપ-પરિવર્તન કરતાં જોયો હતો અને પોતાની પુત્રીઓને કહ્યું હતું કે આ સાધારણ પુરુષ નથી, આ તો સાક્ષાત કલાદેવતા છે. તમે અને તેની ઉપાસના કરો. જે તમે

પ્રેમથી તેને જીતી શકશો તો એ તમને નાટ્ય-ક્ષેત્રે ચમકાવી દેશે અને સાથેસાથ નાટકમંડળી પણ ચમકી જશે. પછી બંને છોકરી-ઓએ મને અત્યંત પ્રેમભર્યો આગ્રહ કર્યો અને કહ્યું : 'નાથ! અમારા પિતાએ અમને આપને ચરણે અર્પણ કરી દીધી છે. આપ હવે ક્યાં જઈ રહ્યા છો? આપ અહીં જ રહો. આપણે અહીં લાડુની તો કોઈ કમી નથી. આપના જેવી કોમળ વ્યક્તિ માટે સાધુ-જીવન મુશ્કેલ છે.'

જ્યારે મેં ઇન્કાર કર્યો ત્યારે બંને રોઈ પડી અને આંખમાંથી ટપ ટપ આંસુ સારવા લાગી. મેં તમને કહ્યું : 'મને રોકશો ના. મારા ગુરુદેવને પૂછીને હમણાં જ પાછો આવું છું. આથી ગુરુદેવ હું જાઉં છું. તેઓ મારી રાહ જોઈ રહી હશે. જ્યાં કળાની સાચી પરખ થતી હોય ત્યાં જ રહેવાની મગ્ન છે.'

જઈ રહેલા શિષ્યને રોકતાં ગુરુદેવ બોલ્યા : 'વત્સ! તું જઈ રહ્યો છે એટલે હું તને રોકી નહિ શકું, પરંતુ જતાં જતાં મારી એક વાત ધ્યાનમાં રાખજો કે જે ઘેર મઘ અને માંસનું સેવન થતું હોય ત્યાં ન રહેતો.'

શિષ્ય ઉતાવળમાં હતો એટલે 'હા' કહીને ચાલતો થયો. તેણે પેલી બંને બાળાઓને પૂછ્યું : 'તમે લોકો મઘ-માંસનો આહાર તો નથી કરતાં ને? જો કરતાં હો તો હું આ જ પળે અહીંથી પાછો જાઉં.'

બાળાઓએ નકારમાં જવાબ આપ્યો એટલે એ ત્યાં જ રહી ગયો. આનંદ-પ્રમોદ કરતાં અનેક વર્ષો પસાર થઈ ગયાં.

આજે તેનું નાટક હતું. પોતાની બંને પત્નીઓને બોલાવીને તેણે કહ્યું : 'આજે હું પાછો નહિ ફરું.' અને નાટક કરવા તે ચાલતો થયો. બંને સ્ત્રીઓએ વિચાર્યું કે પતિ આજે પાછા આવવાના નથી આથી લાંબા વખતની અધૂરી અભિલાષા પૂરી કરીએ. એમણે ખૂબ વધારે પ્રમાણમાં માંસ-મદિરા લીધાં અને નશામાં બેહોશ બની ગઈ. એમના મોઢા અને શરીર પર માખીઓ અણબણવા માંડી.

નાટક કરવા ગયેલા પતિનું મન ત્યાં ચોટ્યું નહિ તેથી અધવચ્ચે જ તે ઘેર પાછો ફર્યો પરંતુ પત્નીઓની આ સ્થિતિ જોઈને તેમના ઉપર ઘૃણા આવી ગઈ. પતિને જોઈને બંને ખૂબ ગભરાઈ ગઈ. બંનેને ઠપકો આપતાં તે બોલ્યો, 'તમે વચનભંગ કર્યો છે આથી હવે મારાથી અહીં નહિ રહેવાય.' આમ કહી વળતા જ પગલે ત્યાંથી તે પાછો ફર્યો. બંને સ્ત્રીઓએ તેના પગમાં પડી અપરાધની ક્ષમા માગી પરંતુ તે એકનો એ ન થયો. તે સ્ત્રીઓએ કહ્યું : 'સારું! આપને ન માનવું હોય અને જવું જ હોય તો જાઓ, પરંતુ અમારા ભરણપોષણ માટે થોડીક આર્થિક વ્યવસ્થા કરતા જાઓ.'

'હાલે!' કહીને તુરત જ તે નાટકના મંચ પર ગયો. હજારોની જનમેદનીને સંબોધીને તેણે કહ્યું : 'આજ હું આપની સમક્ષ એવું નાટક રજૂ કરીશ કે આ પહેલાં તેવું નાટક આપે કદી જોયું નહિ હોય.'

નાટક શરૂ થયું. પ્રેક્ષકોના હૃદયના ધબકારા વધી ગયા. સૌનું મન સાક્ષી પૂરતું હતું કે તે મહાન અભિનેતા છે. તેનું નાટક હંમેશાં અનોખું હોય છે.

‘સમ્રાટ ભરત’નો ખેલ રજૂ થયો હતો. એમનો જન્મ, યાજ્ઞપણ અને તેમાંથી ધીમે ધીમે મોટા થવાની પ્રક્રિયા, રાજવ્યવસ્થા અને ‘ચક્રવર્તન’ની સાધના એમ એક પછી એક પ્રસંગો તખ્તના ઉપર થઈ રહ્યા હતા. રાજા ભરતે લવ્ય દર્પણ-મહેલનું નિર્માણ કરાવ્યું હતું. રાજા સુંદર વસ્ત્રાભૂષણો સજ્જ કાચ-ઘરમાં દાખલ થાય છે અને તેને નિહાળતાં નિહાળતાં જ એમના હાથમાંથી વીંટી પડી જાય છે. આ દૃશ્ય ભજવતાં ભજવતાં જ તેના મનમાં ચિન્તનના સ્ફુલ્લિંગો ઊછળવા લાગ્યા : ‘અરે દોંગી! કયાં તું અને કયાં ભરત ચક્રવર્તી. કયાં તારું અધમ જીવન અને કયાં એ મહાપુરુષનું જીવન? રાજર્ષિ ભરત તો કમલની પેઠે સંસારમાં રહીને જ સંસારથી અલિપ્ત રહેતા હતા જ્યારે તું તો વાસનાનો ગુલામ છે. એ મહાપુરુષની નકલ કરતાં તને શરમ નથી આવતી?’

તેની આંતર એતના જાગી ગઈ. આસૂપણો ઉતારતાં ઉતારતાં આત્મ-મંથન ચાલ્યું અને આત્મ-જ્યોતિ જાગૃત થઈ ગઈ. પ્રેક્ષકોએ ધનના ઢગલા ખરડકી દીધા પરંતુ એ સહેજ પણ ડગ્યો નહિ. કેવલ જ્ઞાન, કેવલ દર્શન અને અપાર આત્મવૈભવ તેને પ્રાપ્ત થયા હતાં. તે તો નિહાલ થઈ ગયો. પ્રેક્ષકો તેને જોઈને સ્તબ્ધ બની ગયા.

મૂર્ખાઓની યાદી

ઉત્તમ અને જાતવાન ઘોડા લઈને એક સોદાગર દિલ્હીના દરબારમાં આવ્યો. આદશાહે અકબરને એ બધા જ ઘોડા ગમી ગયા અને તેણે બધા ઘોડા ખરીદી લીધા. ઉપરાંત રૂપિયા એક લાખ સોદાગરને આપી આદશાહે તેને એવા જ ઉત્તમ અથવા બીજા વર્ષે પણ લાવવાનું કહ્યું.

સોદાગરના ગયા પછી ઘોડા દિવસો વીતી ગયા આદ આદશાહે કહ્યું : ‘ખીરબલ ! હિન્દુસ્તાનમાં જેટલા એવઝૂક હોય તેની સૂચિ તૈયાર કરાવવાની મારી ઇચ્છા છે.’

ખીરબલ : ‘જી હજૂર ! એ કાર્ય આજથી જ કરવામાં આવશે.’ ઘોડા જ દિવસોમાં સૂચિ તૈયાર થઈ ગઈ. અને આદશાહે સલામત સમક્ષ પેશ કરવામાં આવી.

સૂચિ ખોલતાં જ આદશાહે જોયું કે સૌથી પ્રથમ તેનું જ નામ છે. એ જોતાં જ તે લાલપીળો થવા લાગ્યો અને ખોલ્યો : ‘આ શું છે ? ખોલ, તેં આ શું લખ્યું છે ?’

भीरवल : 'अेअदभी माई, लुजूर ! परंतु जेने आप जणुता नथी, ज्योणभता नथी. जेवा सोदागरने आपे अेक लाभ इपिया आप्या ते शुं भूर्भाई नथी ?'

अकयर : 'अने जे ते सोदागर धोडा लई आवे तो ? तने शुं दंड दई ?'

भीरवल : जहांपनाह ! जे अे धोडा लईने आवरी तो आपनी जज्याअे तेनुं नाम लणी दईश. अे रीते भने दंड आपवानो तो कौई सवाल ज पेदा थतो नथी.'

आदशाह चूप थई गयो.

ક્ષમામૂર્તિ

ગ્રીષ્મ-ઋતુના ઉગ્ર વાયુની ઉષ્ણતાથી સમગ્ર ભૂતળ જાણે સળગી ઊઠ્યું હતું. માનવ-શરીરમાં એ તાપથી સંતાપ જાગૃત થતો હતો આ સંતાપથી અચવા માટે અધાં પ્રાણીઓ પોતપોતાના સ્થાનોમાં લપાઈ ગયાં હતાં.

એ અજબજાબતા અપેરે પણ રાજમહેલમાં ઠંડક હતી. સમ્રાટ પોતાની પટરાણી સાથે ખેસીને અમન-અમનમાં ગુલતાન થઈ ગયો હતો. ચંદનની સુમધુર સૌરભથી આખો મહેલ મહેલકી ઊઠ્યો હતો. આ વૈભવ વેરાયેલો નેઈને તેના અહંકારનો સાગર ઉઠાળા મારી રહ્યો હતો.

મહારાણીએ પોતાના ચાતુર્ય અને સહૃદયતાથી મહારાજને પોતાના વશમાં કરી લીધા હતા.

હાથમાં પાનતું ખીડું લેતાં મહારાજ ખોલ્યા : ‘હૃદયેશ્વરી ! આજ તો હું તને મારા હાથે ખવડાવીશ. મદિરા તો તું પીતી

નથી. પાન તો ખાઈશ ને? લે, તારું મુખ ખોલ, અને આ પાન ખાઈ લે.’

રાણીએ પણ હાથ લંબાવતાં કહ્યું : ‘લો, મહારાજ, તમે પણ આ તુચ્છ દાસીનાં હાથનું પાન ખાઈ લો ને!’ રાજના મોઢામાં પાનખીડું મૂકતાં જ રાણી ખડખડાટ હસી પડી.

રાજાએ થૂંકવા માટે પોતાનું મુખ ઝરખામાંથી બહાર કાઢ્યું તેની જ એમની નજર રસ્તા પર જતા એક યોગી ઉપર પડી. ખુલ્લે માથે અને ઉઘાડા પગે બળબળતા તાપમાં તેઓ ધરતી પર નજર રાખીને ચાલ્યા જતા હતા. એમનું શરીર ભવ્ય હતું. એમના રોમે રોમમાંથી તપનું તેજ નીતરી રહ્યું હતું. મોટા મસ્તક પરના વાંકડિયા વાળ હવામાં લહેરાતા હતા. યોગીનું શરીરસૌંદર્ય જોઈને જ મનમાં એ પ્રશ્ન ઊડતો હતો કે શા કારણે આ મહા-માનવે સંસારની મોહમાયા ત્યાગી દીધી હશે? યુવાવસ્થામાં તેઓ આટલા મોટા ત્યાગી શી રીતે બની શક્યા છે?’

મુનિને જ્ઞેતાં જ મહારાણીના હૃદયમાં વર્ષો પુરાણી યાદ જાગી. મર્મ, ‘મારો પ્રિય ભાઈ પણ આવો જ હતો ને? ધન્ય છે એ ભાઈને કે જે ભરયુવાનીમાં જ આ રીતનું તપ તપતો હશે. જ્યારે ધિક્કાર છે મને, કે જે એની જ ભગિની હોવા છતાં આ પ્રમાણે હું વિષયાસક્ત છું. ક્યાં તેનું પ્રકાશમય જીવન અને ક્યાં મારું આ અધકારભર્યું જીવન. એ જેટલી ઉચ્ચ કક્ષાએ છે, તેટલી જ અધમ કક્ષાએ હું છું. આમ વિચારતાં વિચારતાં તેની આંખોમાંથી અશ્રુ-બિંદુ સરી પડ્યાં.

રાજા બોલ્યા : ‘પ્રિયે! ક્યાં સુધી ત્યાં જોતી રહીશ? મારા

તારકે જો ને? હું ક્યારનો એકીટશે તને જ નિહાળી રહ્યો છું. જ્યારે તું તો સાવ બેપરવા બની ગઈ છે.’

નજર ભાંગી કરીને મહારાજને જોયું તો મહારાણીનાં નયન-માંથી અશ્રુધારા વહેતી હતી. ‘આ આંસુ શાથી? શા કારણે તું રડે છે?’

વાત ઉડાવી દેતાં મહારાણીએ કહ્યું : ‘આંસુ ક્યાં છે નાથ! આપને તો એમ ભ્રમ જ થઈ ગયો છે.’

બારીમાંથી બહાર નજર કરી સમ્રાટે જોયું કે ગલીઓ શૂન્ય હતી. એ લાંબા માર્ગ પર માત્ર એક મુનિ જ ચાલી રહ્યા હતા. રાગ્નએ વિચાર્યું : ‘લાગે છે કે આ યોગી રાણીનો પ્રેમી હશે? હું પણ રાણીના પ્રેમમાં જ છું, પરંતુ આના તેજસ્વી રૂપ સામે મારું રૂપ તો દિવસના ચન્દ્ર જેવું ફિક્કડું લાગે છે. એક જ ધ્યાનમાં બે તલવારો ક્યારેય પણ ન રહી શકે. આને જ હું એને પરલોક પહોંચાડી દર્શન જેથી ન રહે વાંસ ન વાગે બાંસરી.’

‘ક્યાં ચાલ્યા સમ્રાટ? જરા વાત તો સાંભળો!’ સમ્રાટેને હગલાં ભરતા જોઈ મહારાણીએ કહ્યું.

‘હમણાં નહિ સુંદરી! પછી ક્યારેક.’ કહેતાં કહેતાં જ મહારાજ રંગ-ભવન છોડીને બહાર નીકળી ગયા. રાણી સ્તબ્ધ થઈને જોઈ જ રહી. રગમાં આ ભંગ શાથી પડ્યો એ ન સમજી શકી.

‘પધારો મહારાજ! સિંહાસન પર બિરાજો.’

‘નહિ, નહિ. હમણાં હું સિંહાસન પર બેસી શકું તેમ નથી.’

ન્યાં સુધી મારા શત્રુને હતો ન હતો ન કરી દઉં ત્યાં સુધી મને શાંતિ નહિ વળે.’

રાજની ગંભીરતાથી સૈનિકો ધ્રુજી ઊઠ્યા, ‘મહારાજ! કોણ છે જગતમાં આપનો શત્રુ? આપ આજ્ઞા આપો આ સૈનિકોને. આપની આજ્ઞા મળતાં જ તેને જીવતો કેદ કરીશું અથવા તો તેનું માથું કાપી અને લઈ આવીશું.’

‘મારા પ્રિય સુભટો! તો જાઓ અને રાજમાર્ગ પરથી એક યોગી જાય છે તેને પકડી લાવો.’

ખભે ધનુષ્યબાણ અને હાથમાં તલવાર લઈને અશ્વારોહી સૈનિકો ચાલતા થયા.

‘ઊભા રહો, યોગીરાજ! કાન ઉઘાડા રાખીને સાંભળી લો! રાજજીની આજ્ઞા મુજબ અમે આપને કેદ કરીએ છીએ.’

મુનિજી શાંત ભાવે ઊભા રહ્યા. વદનકમળ પર મૃદુ સ્મિત લહેરાઈ રહ્યું હતું.

પ્રજ્જનો બોલી ઊઠ્યા : ‘અરે! આલતાયીઓ! શા માટે આ ત્યાગભૂતિ તપસ્વીને કેદ કરો છો?’ જે કે એમાંથી કોઈની પણ હિંમત ન હતી કે રાજઆજ્ઞાની અવગણના કરીને આગળ વધી શકે.

નગરમાં સર્વત્ર હાહાકાર મચી ગયો. એક નિર્દોષ મુનિને રાજસેવકો પકડી ગયા છે તે મહાન અન્યાય છે. રાજ તો ખૂબ સારો અને પ્રજાપ્રેમી છે, પરંતુ આજે તેને અવળી યુદ્ધિ ક્યાંથી સજી?’

સૈનિકોએ મુનિને રાગ સમક્ષ રજૂ કર્યાં, ‘આ રહ્યો આપનો અપરાધી, મહારાજ !’

રાજાએ લાલ આંખે મુનિ તરફ જોયું અને દાંત પીસી, મૂછો પર હાથ રાખી દાંડકને ઉદ્દેશીને કહ્યું : ‘આજે હું આને મહાન દાંડ આપીશ જેથી મારા પરાક્રમનો ખ્યાલ આવે.’ બધા સેવકો નીચું માથું કરી આજ્ઞાની રાહ જોઈ રહ્યા હતા.

ગંભીર ગર્જના કરતાં દાંડકે સગ્ન સંભળાવી : ‘આ અપરાધીને શમશાનમાં લઈ જાઓ અને તેના શરીરની ચામડી ઊતરડી લો. ખાડો ખોદીને તેને એમાં દાટી દઈ તેના માથા પર ઘોડા દોડાવો. છેવટે તલવારથી તેનો શિરચ્છેદ કરો. જે કોઈ આ આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરશે તેને પણ આ જ પ્રકારની સગ્ન કરવામાં આવશે.’

ક્ષણભર તો સૌ સ્તબ્ધ થઈ ગયા. કોઈ કંઈ નિર્ણય નહોતું કરી શકતું. આ શું ? આ તે દાંડ છે કે મહાદાંડ ! પથ્થર હૃદયના હત્યારાનાં પણ હૃદય પણ કંપી ઊઠ્યાં. રાગનો નિર્ણય સંભળતાં પણ મુનિના ચહેરા પર ક્રોધની એક પણ રેખા ન જાગી. ત્યાં તો શાંત અને અનંત તેજ હતું. મુખમાંથી વેદનાનો એક શબ્દ સરખો નહોતો નીકળ્યો. ત્યાં તો આટલું જ સંભળાતું હતું :

‘લામેમિ સઘ્વે જીવા, સઘ્વે જીવા હમન્તુ મે,
મિત્તી મે સઘ્વ મૂણ્ણુ, વેરં મજ્જં ન કેણઈ ॥’

‘હું સર્વ જીવોને ક્ષમા કરું છું અને એ સર્વ જીવો પણ મને ક્ષમા કરે. સર્વ જીવો પ્રત્યે મારે મિત્રતા છે. કોઈની સાથે કોઈ પણ જાતનો વેર કે વિરોધ નથી.’

મેરુ પર્વતની પેઠે મુનિ અચળ બિભા હતા. શાંત ચિત્તે જુલમ અને પીડા સહન કરી રહ્યા હતા. ક્રોધને પ્રેમથી છૂટતા હતા, શરીરમાંથી લોહીની ધારા વહી રહી હતી. પરંતુ હૃદયમાંથી તો વધુ ને વધુ સ્નેહની ધારા છૂટતી હતી. ન એમને રાજ્ય પ્રત્યે દ્વેષ હતો, ન પોતાના શરીર પ્રત્યે. રાગ-કર્મનાં પડળ દૂર થતાં જ આત્મા કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શનના દિવ્ય પ્રકાશથી ઝળાંઝળાં થઈ રહ્યો હતો.

દાંડ દેનારાઓના હાથમાંથી તલવાર નીચે પડી ગઈ. 'ક્ષમા-મૂર્તિ અમને ક્ષમા કરજો.'

કરુણામૂર્તિ

ભગવાન સવિતાનારાયણ પોતાનાં સુવર્ણ કિરણોથી આકાશ પર આધિપત્ય જમાવીને જાણે રમત રમી રહ્યા હતા. ચારે બાજુ ગ્રીષ્મનું સામ્રાજ્ય છવાયેલું હતું.

એક મહામુનિ રસ્તા પર ચાલી રહ્યા હતા. એમનો ચમકતો ઉન્નવળ ચહેરો, વિશાળ તેજસ્વી લલાટ, ન્યોતિર્મય નયન અને રિમતરંગ્યું મુખકમળ જોઈને નાગરિકો આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ રહ્યા હતા કે આ શું? એક સૂર્ય તો આકાશમાં છે, ત્યાં આ ખીજો સૂર્ય પૃથ્વી પર ક્યાંથી આવ્યો?

કાયા તો તપશ્ચર્યાને લીધે કૃશ થઈ ગઈ છે. છતાં એમના વદન પર કેટલું તેજ ચમકે છે? એમની તેજસ્વિતા સામે ગગન-મંડળમાં વિચરતા સૂરજદેવ પણ ઝાંખા લાગે છે.

તે મહાશ્રમણ નીચી નજરે ચાલ્યા જતા હતા, ચૂપચાપ,

પોતાનામાં જ લીન બનીને, સહસા એક લવ્ય મહાલયનું દાર ખૂલ્યું. એક બહેને ખૂમ પાડી કહ્યું : ‘મહારાજ ! કૃપા કરી આહાર વહોરતા બન્યો.’

શ્રમણ અંદર જઈને ભોજનાલયમાં ગયા. પેલી બહેન શાકનું પાત્ર લઈ આવી. મુનિએ જમીન પર પોતાનું પાત્ર મૂક્યું. જેમાં બહેને ભોજન નહિ પણ શાક નાખ્યું. મુનિ તો બસ, બસ કહેતા રહ્યા પરંતુ તેણે તો વાસણમાંનું બધું શાક મુનિજના પાત્રમાં નાખી જ દીધું.

મુનિજ પાછા ફર્યા અને આચાર્યશ્રી સમક્ષ આહાર મૂકીને બોલ્યા : ‘જુઓ, ગુરુદેવ ! આ લાવ્યો છું ?’

‘વત્સ ! માસખમણની દીર્ઘ તપસ્યાના પારણા માટે માત્ર શાક જ ?’

‘લગવન્ ! એ બહેનની લકિત એટલે કહેવું પિડે. મેં ખૂબ ના કહી તો પણ તેણે બધું જ શાક આપી દીધું. કૃપા કરો. સાહુ હુબ્બામિ તારિયો’ના શાસ્ત્રીય સ્વરે શ્રમણે સદ્ગુરુદેવને પ્રાર્થના કરી.

પ્રાર્થનાને માન આપતાં આચાર્યશ્રીએ શાકનો એક કોળિયો મુખમાં મૂક્યો અને તુરત જ બહાર કાઢી નાખ્યો. ‘અરે ! વત્સ ! આ શું લાવ્યો છે ? આ તો ઝેર છે—હજાહજ વિષ.’

‘મને ખબર ન હતી દેવ ! કૃપા કરી મને માફ કરો. આપને કબ્લ પડ્યું.’

અન્ય શિષ્યોને આજ્ઞા આપતાં આચાર્યશ્રી ગંભીર સ્વરે બોલ્યા :
' જાઓ, અને આ આહાર એકાન્ત સ્થળે નાંખી આવો.'

' ગુરુદેવ ! એ મારું કાર્ય છે, તેથી હું જ કરીશ. ખીજને
એ માટે કષ્ટ ન આપશો.' આચાર્ય નામ્હાજ હતા.

એ માસિકવ્રતી મુનિ હાથમાં પાત્ર લઈને ચાલતા થયા.
જંગલ તરફ. તપાવેલા તવા જેવી ધરતી ગરમ હતી. ખુદલા પગે
ચાલતા મુનિના પગ દાઝતા હતા. વદનકમળ કરમાવા માંડ્યું
હતું. પરંતુ તેઓ તો આગળ અને આગળ ધપી રહ્યા હતા.
એક જ ધૂન હતી મનમાં કે જ્યાં જવજંતુ ન હોય તેવી જગ્યા
શોધી કાઢું.'

થોડે દૂર એક સ્વચ્છ સ્થાન દેખાયું. પ્રાણીઓ રહિત તે
ભૂમિ પર થોડા કણ વેરીને મુનિજી આજુ પર બેસીને જેવા લાગ્યા
કે કોઈ પ્રાણી આવતું તો નથી ને? ઘી-સાકરમાં પકવેલ શાકની
ગંધથી ધરતી પર વિચરતી કીડીઓ ત્યાં આવી. જાણે હજાહજ
શાકના રૂપમાં મૃત્યુ એમને સાદ પાડી બોલાવતું હતું.

' મુનિનું મન ચણચણી ગયું-સુખ-વિસુખ થઈ ગયું : ' શું
આ શાકથી હું પ્રાણીઓનો વિનાશ કરું? નહિ, ક્યારેય નહિ-
બૂલેચૂકે પણ નહિ.'

કરુણાસાગરના મતમાં કરુણાની લહેરો જાગી. અનુકંપાની
પરમ પવિત્ર ભાવનાની હૃદય-સમુદ્રમાં ભરતી ઊઠી. એમણે પાત્ર

ઉપાડયું અમે શાંત ચિત્તે એ હળાહળ શાક આરોગી ગયા. ક્રીડીએ
અને ખીજાં પ્રાણીઓની રક્ષા કાળે આત્મસમર્પણ કરનાર એ
ધર્મમૂર્તિ, ધર્મરુચિ અનગારના અલિદાનથી ગગનમંડળમાં અનુકંપાના
મહિમાનો જયધોષ ઊઠ્યો.

‘દીધું નાગશ્રીએ કટું શાક જેને,,
એ ધર્મરુચિએ, કર્યું વિપપાન કેવું.’

શિષ્યોની પરીક્ષા

સંધ્યાની લાલિમા સમાપ્ત થઈ ગઈ હતી. આચાર્ય વિશ્વકીર્તિ અધ્યાપન કાર્યથી મુક્ત થઈને ઘાસની શય્યા પર વિશ્રામ લઈ રહ્યા હતા. સાંજ એમના ત્રણ શિષ્યો ઉઠાજર થયા અને બોલ્યા : 'ગુરુદેવ ! હવે અમારું શિક્ષણ પૂરું થયું છે આથી ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશવાની આજ્ઞા માગીએ છીએ.'

અને શિષ્યોની ઇચ્છા જોઈ આચાર્યે આજ્ઞા આપી. ત્રણેય શિષ્યો આનંદથી પોતપોતાના સ્થાને જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. એમના ગયા પછી ગુરુદેવે વિચાર્યું કે મેં એમને જવાની રજા તો આપી છે પરંતુ પરીક્ષા તો લીધી નહિ કે ત્રણેમાં જવા માટે યોગ્ય કોણ છે ? કોણ મારું નામ વધુ ઉબળણશે અને કોણ નહિ ?

પ્રાતઃકાળે હજી તો ઉપાનાં સોનેરી કિરણો પણ ફૂટ્યાં ન હતાં સાં આચાર્ય ઊઠ્યા અને શૌચઆદિથી પરવારવા તેઓએ જ દિશામાં ચાલ્યા જ્યાંથી આજે પેલા ત્રણે શિષ્યો જવાના હતા.

શિષ્યોની પરીક્ષા કરવા માટે તેમણે રસ્તામાં થોડાક કાચના ટુકડા વેચ્યા અને પાસેની ઝાડીમાં ધૂપાર્ધને જોવા લાગ્યા.

થોડા જ સમય પછી ત્રણે શિષ્યો ત્યાં આવ્યા. પહેલો શિષ્ય સહેજ પણ સંકોચાયા વિના કાચના ટુકડા ઝોળાંગી આગળ ચાલ્યો. ખીન્નના પગલાં ધીમા પડ્યાં. તે વિચારવા લાગ્યો કે, ‘આ કાચના તીક્ષ્ણ ટુકડા કોઈ વટેમાર્ગના પગમાં વાગશે અને તેને નુકસાન કરશે. એ દૂર કરવા જોઈએ. પરંતુ રસ્તો બહુ લાંબો છે, જે આમ જ વસ્તુઓ હટાવતો રહીશ તો ક્યારે ઘેર પહોંચીશ?’ એવું વિચારી તેણે ઝડપથી પગ ઉપાડ્યા. ત્રીજો શિષ્ય ત્યાં જ થંભી ગયો. પોતાનાં પોથી-પુસ્તકો એક બાજુ મૂકીને ધ્યાનથી પેલા કાચના ટુકડા વીણવા લાગ્યો.

બંને સાથીદારોએ કહ્યું : ‘અરે ભાઈ ! તું આ શું કરે છે ? જલદી ચાલ. હમણાં તડકો ચઢી જશે. આવી રીતે તું ક્યાં સુધી સાફ કરતો રહીશ ?’

તેણે કહ્યું : ‘એ તો મારી ફરજ છે બંધુ !’

એની વાત હજુ પૂરી થાય તે પહેલાં આચાર્ય ઝાડીમાંથી બહાર આવ્યા. ત્રણે શિષ્યો આશ્રમથી આટલે દૂર આચાર્યને જોઈને આશ્ચર્ય પામ્યા.

આચાર્ય બોલ્યા : ‘મેં હમણાં જ તમારું ત્રણેનું આચરણ મારી સગી આંખે જોયું છે અને તમારી વાતો પણ સાંભળી છે. મને આશ્ચર્ય છે કે તમે વર્ષો સુધી મારા અંતેવાસી બની આશ્રમમાં રહ્યા છો, શસ્ત્રોનો ગહન અભ્યાસ કર્યો છે પરંતુ તમારું બંનેનું અધ્યયન હજુ અપરિક્વ છે. જ્યારે તમે રસ્તામાં પડેલા કાચના

ટુકડાં પણ બાબુ પર હટાવી શકતા નથી ત્યારે તમારી પાસે એ આશા ક્યાંથી રાખી શકું કે તમે પરિવાર, સમાજ અને રાષ્ટ્રના માર્ગમાં આવતાં વિદ્વેદા અને અસચ્ચણાં શિલાઓ દૂર કરી શકશો. શિક્ષણનો અર્થ એવો નથી થતો કે પુસ્તકો કંઠસ્થ કરવાં અથવા અમુક વિષય ઉપર રૂઆપદાર ભાષાણુ આપવું, પરંતુ શિક્ષણ તો એ જ છે જે જીવન ઉગ્મળે અને મુક્તિ અપાવે.

ત્રીજા શિષ્યનું ક્ષણ ચૂમતાં તેમણે કહ્યું : ‘વત્સ! તું પરીક્ષામાં સંપૂર્ણ સફળ થયો છે. તારું જ્ઞાન હંમેશાં વધતું રહે. શુક્લ પક્ષના ચંદ્રની પેઠે તારી કીર્તિ-કૌમુદી હરપળ, હરદિન ઉત્તરોત્તર વધતી જ રહે. મારા શુભાશિષ તારી સાથે છે. તું જ અને નામ ઉગ્મળ.’

આચાર્ય ભદ્રબાહુ

આચાર્ય ભદ્રબાહુ જૈનસંકૃતિના એક જ્યોતિર્ધર આચાર્ય હતા. એમનો જન્મ પ્રતિષ્ઠાનપુર નગરમાં થયો હતો. તેઓ એ ભાઈ હતા. નાના ભાઈનું નામ વારાહમિહિર હતું. ભદ્રબાહુએ આચાર્ય યશોભદ્ર પાસે ચુમાળીસ વર્ષની ઉંમરે પોતાના નાના ભાઈ સહિત જૈન ધર્મની દીક્ષા ગ્રહણ કરી. અઢાર વર્ષ પર્યંત તેઓ સામાન્ય, સાધુ અવસ્થામાં રહ્યા. ત્યાર પછી એમને યોગ્ય ગણીને સંઘે તેમને આચાર્ય પદ અર્પણ કર્યું.

વારાહમિહિર પોતે જ આચાર્ય બનવા ઇચ્છતો હતો પરંતુ ભદ્રબાહુના પ્રમાણમાં તેની યોગ્યતા કંઈ વિસાતમાં ન હતી, આથી તે આચાર્ય ન બની શક્યો. અદેખાઈથી તેણે સાધુ વેશનો ત્યાગ કર્યો. જ્યોતિષશાસ્ત્રનો તે અચ્છો જ્ઞાણકાર હતો. આથી જ તેણે વારાહમિહિર સંહિતાનું સર્જન કર્યું.

એક દિવસ તે એક રાજા પાસે પહોંચ્યો. પોતાને જ્યોતિષ શાસ્ત્રના નિષ્ણાત તરીકે ઓળખાવી તેણે રાજપુરોહિત પદ પ્રાપ્ત કર્યું. તેના મનમાં જૈન સંઘ પ્રત્યે વેર લેવાની ભાવના ઊછરી રહી હતી. જુદા જુદા સમયે રાજા સમક્ષ તે જૈન સંઘની નિંદા તથા ટીકા કર્યા કરતો.

એક વાર આચાર્ય ભદ્રબાહુ સ્વામી પોતાના શિષ્યો સાથે ત્યાં પધાર્યા. તે જ સમયે રાજાને ત્યાં પણ પુત્ર-જન્મ થયો. વારાહ-મિહિરે જન્મ-પત્રિકા બનાવી અને કહ્યું : ‘આ કુમારનું આયુષ્ય સો વર્ષનું છે.’ ખીજા જ્યોતિષીઓએ પણ તેનું સમર્થન કર્યું. નગરમાં અત્યંત ઉત્સાહથી જન્મોત્સવ મનાવવામાં આવ્યો. બધા જ નગરજનો વધામણી આપવા રાજા પાસે ગયા.

વારાહમિહિરે રાજાને કહ્યું : ‘જુઓ ! નગરના સૌ કોઈ આવ્યા છે. પરંતુ જૈનસંઘના આચાર્ય ભદ્રબાહુ જ નથી આવ્યા. એમ લાગે છે જાણે આપને ત્યાં પુત્ર અવતર્યો તેનો એમના મનમાં આનંદ જ નથી. એમણે આપની પાસે ન આવીને અપરાધ કર્યો છે, જેનો દંડ એમને મળવો જ જોઈએ.’

રાજાએ મંત્રીને મોકલીને પૂછાવ્યું કે આપ રાજકુંવરની વધામણી આપવા કેમ ન આવ્યા ?’

ભદ્રબાહુએ કહ્યું : ‘મંત્રીજી ! હું જરૂર આવત, પરંતુ જે પુત્રની આવરદા ફક્ત સાત જ દિવસની હોય તેના જન્મનો ઉત્સવ શું ઊજવવાનો હોય ?’

મંત્રી : ‘મુનિજી ! આપ ખોટું કહી રહ્યા છો. વારાહમિહિર

વગેરે જ્યોતિષ-શાસ્ત્રના બધા જ નિષ્ણાતોએ ચોખ્ખું જણાવ્યું છે કે આ બાળકનું આયુષ્ય સો વર્ષનું છે.’

ભદ્રબાહુ : ‘આપ ઉતાવળા ન થાઓ. આજથી સાતમા દિવસે આ બાળકનું મૃત્યુ બિલાડીના મોઢે થશે. આપ જાતે જ જોઈ શકશો કે મારું કથન સત્ય ઠરે છે કે વારાહમિહિરનું.’

મંત્રીએ જઈને ભદ્રબાહુનું કથન રાજાને નિવેદિત કર્યું. રાજાએ મહેલમાંથી બધી બિલાડીઓ દૂર કરાવી. સાતમે દિવસે ઠેર ઠેર ચોકીપહેરો બેસાડી દીધો. જેથી ક્યાંયથી પણ બિલાડી ન આવી ન બચ.

રાજકુમારને તેડીને ધાવમાતા મહેલના દ્વારમાં બેસીને દૂધ પીવડાવી રહી હતી. દરવાજાનું કડું બરાબર બેસાડેલું નહિ તેની આકૃતિ પણ બિલાડીના મુખ જેવી જ હતી. અચાનક તે મુખ કડામાંથી રાજકુમાર ઉપર પડ્યું અને તે જ સમયે તેના પ્રાણ નીકળી ગયા.

રાજા ભદ્રબાહુના દિવ્ય જ્ઞાનથી પ્રભાવિત થયો. ભદ્રબાહુનો ઉપદેશ સાંભળીને તેણે જૈનધર્મનો અંગીકાર કર્યો.

વારાહમિહિર અપમાનથી ઝાળઝાળ થઈ ગયો. આથી તે બીજા જગ્યાએ ચાલ્યો ગયો. આયુષ્ય પૂરું થતાં તે વ્યંતર દેવ થયો. પૂર્વનું વેર યાદ રાખી તે જૈન ધર્મના અનુયાયીઓને હેરાન-પરેશાન કરવા માંડ્યો. તે સમયે ભદ્રબાહુએ ‘ઉવસગ્ગહર સ્તોત્ર’ની રચના કરી જેના પાઠથી તમામ ઉપસર્ગ નાશ પામ્યા.

ભદ્રબાહુ ચૌદ પૂર્વના જાણકાર હતા. તેથી તેઓ શ્રુતકેવલી કહેવાય

છે. 'દશાશ્રુતસંઘ', 'બૃહત્કલ્પ', 'વ્યવહાર' તથા 'કલ્પસૂત્ર' એમણે રચેલાં છે. 'આવશ્યક નિર્યુક્તિ' વગેરે દશ નિર્યુક્તિની રચના પણ એમણે જ કરી હતી. 'આવશ્યક નિર્યુક્તિ' જૈન સાહિત્યનો મહત્ત્વનો ગ્રંથ છે. તેમાં સર્વ પ્રથમ રજૂ કરાયેલ અવસર્પિણી કાળમાં થઈ ગયેલા જૈન મહાપુરુષોનાં જીવન-ચરિત્રો ગ્રંથસ્થ થયાં છે. એમણે સવા લાખ ગાથાબદ્ધ 'વસુદેવચરિત્ર' પ્રાકૃત ભાષામાં લખ્યું હતું. કહેવાય છે કે પ્રાકૃત ભાષામાં એમણે 'ભદ્રબાહુસંહિતા' નામનો જ્યોતિષ ગ્રંથ પણ લખ્યો હતો. જે આજે અપ્રાપ્ય છે.

આગમોની પ્રથમ વાચના પાટલિપુત્રમાં થઈ હતી. તે સમયે બાર વર્ષનો ભયંકર દુકાળ પડ્યો. શ્રમણ સંઘ દરિયાકિનારે ચાલ્યો ગયો. અનેક શ્રુતધર કાળનો કોગિયો બની ગયા. દુકાળ વગેરે કારણોને લીધે યોગ્ય રીતે સૂત્રોનાં પારાયણ ન થઈ શક્યાં જેથી આગમ જ્ઞાનની કડીઓ છિન્નભિન્ન થઈ ગઈ.

દુકાળ સમયે થયો: તે સમયે ખાસ આચાર્યો પાટલિપુત્રમાં એકઠા થયા. અગિયારે અંગોનું સંકલન કરવામાં આવ્યું. બારમા અંગના એક માત્ર જાણકાર ભદ્રબાહુ સ્વામી તે સમયે નેપાળમાં પ્રાણધ્યાનની સાધના કરી રહ્યા હતા. સંઘના આગ્રહથી એમણે સ્થૂલિભદ્ર મુનિને બારમા અંગ સૂત્રનો પાઠ શીખવવાનો સ્વીકાર કર્યો. દશ પૂર્વ અર્થ સહિત શીખવેલ અગિયારમા પૂર્વના અધ્યયન ચાલતું હતું ત્યારે એક વાર આર્ય સ્થૂલિભદ્રને મળવા માટે જ્યાં તેઓ ધ્યાન કરી રહ્યા હતા ત્યાં એમની બહેનોને ચમત્કાર દેખાડવાનાં કૌતુકથી સ્થૂલિભદ્રે સિંહનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. આ બનાવથી ભદ્રબાહુએ આગળ શીખવવાનું બંધ કરી દીધું. કારણ કે તે જ્ઞાનને

પચાવી શકે તેમ ન હોતો. પરંતુ સંઘના ખૂબ આગ્રહથી છેલ્લાં ચાર પૂર્વેા શીખવ્યાં તો ખરાં પણ તેના અર્થ ન દર્શાવ્યા તથા ખીજાં એાને તેની વાચના આપવાનો યોખખો નકાર કર્યો. અર્થની દષ્ટિએ છેલ્લા શ્રુતકેવલી ભદ્રબાહુ જ છે. સ્થૂલભદ્ર શબ્દની દષ્ટિએ ચૌદ પૂર્વી હતા અને અર્થની દષ્ટિએ દશપૂર્વી હતા.

મૌર્ય સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્ત આચાર્ય ભદ્રબાહુનો એકનિષ્ઠ ભક્ત હોતો. તેના દ્વારા જોવાયેલાં સ્વર્ગનોનું કૃણ તેઓએ બતાવ્યું હતું. જેમાં પંચમકાળની ભાવિ સ્થિતિનું રેખા ચિત્ર હતું. સ્વેતાંબર અને દિગંબર બન્ને પંથમાં ભદ્રબાહુને એક જ્યોતિર્ધર આચાર્ય ગણવામાં આવે છે.

આર્થ સ્થૂલિભદ્ર

આર્થ સ્થૂલિભદ્ર જૈન જગતમાં એવા ઉજ્જવળ નક્ષત્ર સમાન છે કે જેના જીવનતેજથી આજે પણ લોક-જીવન પ્રકાશિત છે. મંગલાચરણમાં ત્રીજા મંગળ રૂપે એમનું સ્મરણ કરવામાં આવેલ છે.

તેઓ મગધની રાજધાની પાટલિપુત્રના રહેવાસી હતા. તેમના પિતાનું નામ શકટાલ હતું, જેઓ નંદ સામ્રાજ્યના મહામંત્રી હતા. તેઓ વિશિષ્ટ પ્રતિભાના માલિક અને રાજનીતિના પ્રખર જાણકાર હતા. જ્યાં સુધી તેઓ જીવિત રહ્યા ત્યાં સુધી નંદ સામ્રાજ્યનો વિકાસ ઉત્તરોત્તર થતો રહ્યો.

સ્થૂલિભદ્રના નાના બંધુ શ્રેયક હતા. પ્રજ્ઞા વગેરે સાત બહેનો હતી. સ્થૂલિભદ્ર જ્યારે યૌવનના ઉંમરે પહોંચ્યા ત્યારે તે સમયની મહાન રૂપસુંદરી કોશા ગણિકાની રૂપજાળમાં ફસાઈ ગયા. મહાપંડિત વરરુચિનાં કાવતરાંથી શ્રેયકને હાથે શકટાલનું મૃત્યુ થયું. મંત્રીપદ

ગ્રહણ કરવા માટે સ્થૂલિભદ્રને વિનંતિ કરવામાં આવી, પરંતુ પિતાના અકાળ મૃત્યુને લીધે એમને વૈરાગ્ય ઝિપળ્યો હતો. એમણે આચાર્ય સંભૂતિવિજય પાસેથી દીક્ષા ધારણ કરી લીધી.

પહેલા વર્ષાવાસનો સમય આવ્યો. સાથી મુનિઓમાંથી એકે સિંહની ગુફામાં ચાતુર્માસ કરવાની આજ્ઞા માગી, ખીજ્જએ દષ્ટિ-વિષ સાપના દર ઉપર, ત્રીજ્જએ કૂવાની પાળ ઉપર અને સ્થૂલિભદ્રે કોશાની ચિત્રશાળામાં. ગુરુ પાસેથી આજ્ઞા મેળવીને સ્થૂલિભદ્ર કોશાના ભવ્ય મહેલ પર પહોંચ્યા.

કોશા તો પોતાના પહેલાંના પ્રેમી સ્થૂલિભદ્રને જોઈને ખૂબ ખુશ થઈ. ચારે તરફ વાસનાનું વાતાવરણ હતું. કોશા ગણિકાના હાવભાવ અને ચેનચાળાથી પણ સ્થૂલિભદ્ર ચલિત ન થયા. પરંતુ છેવટે તેમના ત્યાગમય ઉપદેશથી તે જ શ્રાવિકા બની ગઈ.

વર્ષા-વાસ સમાપ્ત થતાં બધા જ શિષ્યો ગુરુચરણમાં પાછા ફર્યા. ત્રણ શિષ્યોનું 'દુષ્કારક' તપસ્વી તરીકે આચાર્ય સંભૂતિ-વિજયે સ્વાગત કર્યું, સ્થૂલિભદ્ર પાછા ફર્યા ત્યારે ગુરુ સાત આઠ ડગલાં સામે ગયા અને 'દુષ્કર-દુષ્કરકારક તપસ્વી' કહીને તેમનું સ્વાગત કર્યું. સિંહ ગુફાવાસી મુનિ આ જોઈને ક્ષોભ પામ્યા. આચાર્યે અભયર્યની દુષ્કરતા ઉપર પ્રકાશ નાખી એને સમજાવ્યો પરંતુ તેનો ક્ષોભ દૂર ન થયો.

ખીજ્જ વર્ષે સિંહ-ગુફાવાસી મુનિ કોશા વેશ્યાને ત્યાં પહોંચ્યા. વેશ્યાએ મુનિનું પારખું કરવા માટે જેવું કટાક્ષ બાણ છોડ્યું કે મુનિ ધાયલ થઈ ગયા અને વ્રત ભંગ કરવા માટે તૈયાર થઈ ગયા.

કોશાએ મુનિને પાઠ ભણાવવા માટે નેપાલ-નરેશ પાસે રહેલ. રત્ન-કામળો લાવવા વિનંતિ કરી. મોહમાં અંધ બનેલા મુનિ. વર્ષાવાસમાં જ નેપાળ પહોંચ્યા. રાત્ર પાસેથી રત્ન-કામળો લઈને પાછા ફરતા મુનિને રસ્તામાં ચોરોએ ખૂબ દુઃખ આપ્યું. માર્ગનાં સેંકડો કષ્ટોને સહન કરતા તેઓ ફરી પાટલિપુત્ર પહોંચ્યા. પ્રસન્નતાથી વેશ્યાને રત્નજડિત કામળો અર્પણ કર્યો.

વેશ્યાએ રત્ન-કામળો લઈને ગંદા પાણીની નીકમાં તેને ફેંકી દીધો.

આ જોઈને સાધુ પોતાના ઉપરનો કાપૂ ગુમાવી એકો. તેમણે તિરસ્કારપૂર્ણ ગુસ્સાથી કહ્યું : 'જે રત્ન-કામળો ખૂબ જ મુશ્કેલીથી મેળવાયો છે તેને ગંદી નાલીમાં નાખતાં તને શરમ નથી આવતી ?'

વેશ્યાએ લાગણી જ જવાબ દીધો : 'રત્નજડિત કામળાથી પણ વધુ કિંમતી સંયમ રત્ન છે, તેને ક્ષણિક વાસના માટે ભંગ કરવાથી શું સંયમ રત્ન ગંદી નીકમાં નાખવા બરાબર નથી થતું ?'

વેશ્યાના એક જ વાક્યથી સિંહ-ગુફાવાસી મુનિ ધૂંજી ઊઠયા. તેમને પોતાની ભૂલ સમજઈ. તેમને સદ્ગુરુદેવના કહેવાનું રહસ્ય જણાઈ ગયું. ગુરુદેવની પાસે જઈને તેમણે ક્ષમા માગી.

આચાર્ય સ્થૂલભદ્રનું મહત્ત્વ કામવિજેતા હોવાને લીધે જ નહિ, પરંતુ પૂર્વધારી હોવાને લીધે પણ રહ્યું છે.

વીર સંવત ૧૧૬ માં એમને જન્મ થયો. ત્રીસ વર્ષની ઉંમરે જ દીક્ષા લીધી. ચોવીસ વર્ષ સુધી સાધારણ મુનિ તરીકે રહ્યા. અને પિસ્તાલીસ વર્ષ સુધી યુગપ્રધાન આચાર્યના પદ ઉપર ૯૯ વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવીને વૈભારગિરિ પર્વત ઉપર પંદર દિવસના ઉપવાસ કરીને તેઓ વીર સંવત ૨૧૫માં સ્વર્ગે સિધાવ્યા.

આર્થ વજ્રસ્વામી

અવન્તી દેશમાં તુમ્બવન નામે ગામ હતું. ત્યાં ઈબ્રહિમપુત્ર ધનગિરિ રહેતો. ધનગિરિ એક ધર્મપરાયણ માણસ હતો. ધનપાલ નામના શ્રેષ્ઠીએ પોતાની સુપુત્રી સુનન્દાનો વિવાહ ધનગિરિ સાથે કરવાનું વિચાર્યું. જ્યારે ધનપાલનો પ્રસ્તાવ ધનગિરિ સમક્ષ આવ્યો ત્યારે તેણે સ્પષ્ટતાથી પ્રસ્તાવનો અસ્વીકાર કરતાં કહ્યું કે હું વિવાહ નહિ કરું, સંયમ ધારણ કરીશ. ધનપાલના અતિશય આગ્રહને વશ થઈ ધનગિરિને સુનન્દા સાથે પરણવું પડ્યું, તેનું મન સંસારમાં ન ચોંટ્યું.

પોતાની સગર્ભા પત્નીનો ત્યાગ કરીને તેણે આર્થ સિંહગિરિ પાસેથી દીક્ષા લીધી. ત્યારબાદ સુનન્દાને પુત્ર અવતર્યો. મોટા થઈને બાળકે સ્ત્રીઓના મુખે સાંભળ્યું હતું કે તેના પિતા ધનગિરિએ દીક્ષા લીધી છે. આ સાંભળતાં જ બાળકને આત્મ-સ્મણ થયું. તેણે વિચાર્યું મારા પ્રત્યે માતાને અપાર હેત છે, કારણ કે માત્ર હું

જ તેની આંખોનો તારો છું. મોહને લીધે માતા ક્યારેય મને દીક્ષા લેવાની સંમતિ નહિ આપી શકે, આથી માતાના મોહને ઓછો કરવા માટે તે રાતદિવસ જ્નેરશોરથી રડવા લાગ્યો. માતા સુનન્દાને ન ખેસવામાં સુખ હતું ન ખાતા. તે બાળકથી ખૂબ હેરાન થઈ ગઈ.

આર્ય સિંહગિરિ પરિભ્રમણ કરતા કરતા તુમ્બવનમાં પધાર્યા. જ્યારે ધનગિરિ ભિક્ષા લેવા જવા માટે તૈયાર થયા ત્યારે સારાં શુકન જોઈને આર્ય સિંહગિરિએ પોતાના શિષ્યોને આજ્ઞા કરી કે ભિક્ષામાં જે પણ સચિત્ત અને અને અચિત્ત વસ્તુ મળી જાય તે વિચાર કર્યા વગર સ્વીકારી લેજો.

ખીજી જગ્યાઓએ ભિક્ષા લીધા વધી ધનગિરિ સુનન્દાને ત્યાં પહોંચ્યા. સુનન્દા છોકરાથી કંટાળી ગઈ હતી. જેવું ભિક્ષા-પાત્ર આગળ ધરવામાં આવ્યું કે તુરત જ આવેશમાં આવીને સુનન્દાએ બાળકને પાત્રમાં મૂકી દીધું. અને બોલી : 'આપ તો ચાલ્યા અને આને પાછળ મૂકતા ગયા. રોઈ-રોઈને એણે મને હેરાન કરી દીધી છે. હવે આપ આને લઈ જાઓ.'

ધનગિરિ : 'સુનન્દા ! આ નિશ્ચય તું લાગણીના આવેશમાં કરી રહી છો. પાછળથી તારે વિચારવું ન પડે એ પહેલેથી જ સમજી લેજો.'

સુનન્દા : 'મેં ખૂબ સારી રીતે વિચારી લીધું છે. મને હવે આની જરૂર નથી. એને આપ જ લઈ જાઓ.'

ધનગિરિએ છ માસના છોકરાને લઈ લીધો અને લાવીને

ગુરુને સોંપી દીધો. ખૂબ વજનદાર હોવાથી બાળકનું નામ આચાર્યએ વજ્ર રાખ્યું. પાલન-પોષણ માટે તેને એક ગૃહસ્થને આપી દેવામાં આવ્યો. આવિકાની સાથે તે ઉપાશ્રય જવા લાગ્યો. સાધ્વીઓના સંપર્કમાં રહેવાથી અને હૃદયમાં સ્વાધ્યાય સાંભળવાથી તેને અગિયાર અંગ મોઢે થઈ ગયાં.

હવે બાળક ત્રણ વર્ષનો થયો ત્યારે સુનન્દાએ ફરીથી ધનગિરિ પાસેથી પુત્રની માગણી કરી. ધનગિરિએ કહ્યું : 'હવે અમે તે પાછો ન આપી શકીએ.'

સુનન્દાએ રાજ પાસે જઈને પ્રાર્થના કરી કે મારો પુત્ર મને મળવો જોઈએ.

રાજાએ આદેશ આપ્યો કે રાજસભામાં એક તરફ એના પિતા એસે અને બીજી બાજુ તેની માતા એસે. વચ્ચે બાળક રહે. માતા પહેલાં બાળકને પોતાની પાસે બોલાવે. જો બાળક માતાના બોલાવવાથી તેની પાસે આવ્યો જાય તો તેના પર માતાનો અધિકાર રહેશે. જો પિતાના બોલાવવાથી એમની પાસે જાય, તો પિતાનો.

સુનન્દા, મુનિ ધનગિરિ તથા વજ્રને રાજસભામાં બોલાવવામાં આવ્યાં. સુનન્દા પોતાની સાથે જાતજાતનાં રમકડાં લઈ ગઈ હતી. મેવા-મીઠાઈઓ અને વસ્ત્રાભૂષણ લઈ ગઈ હતી. એ બધું અતાવીને વજ્રને પોતાની પાસે બોલાવવા માંડી. પરંતુ વજ્રએ તે તરફ આંખ ઊંચી કરીને ય જોયું નહિ, બ્યારે ધનગિરિએ પોતાના હાથમાં રજોહરણ અતાવીને વજ્રને બોલાવ્યો તો તેણે દોડીને રજોહરણ ઉપાડી લીધું. આથી રાજાએ નિર્ણય આપ્યો કે વજ્રને મુનિ ધનગિરિને જ સોંપવામાં આવે.

આ જોઈને સુનન્દાને વૈરાગ્ય ઊપભવ્યો અને તેણે પણ દીક્ષા લીધી. અંથાકારોનું મન્તવ્ય છે કે વજ્રકુમારે પણ ત્રણ વર્ષની ઉંમરે જ દીક્ષા લીધી.

જૄલકદેવે અવન્તીમાં વજ્રમુનિની પરીક્ષા લીધી. દેવે એક મોટો સાર્થ બનાવીને પડાવ નાખી આહાર માટે મુનિને પ્રાર્થના કરી. ગુરુની આજ્ઞાથી વજ્રમુનિ સાર્થવાહની સાથે જ આહાર માટે ગયા. દેવ ઘેવર લઈને મુનિને વહોરાવવા લાગ્યા. મુનિએ એમના તરફ જોયું. આંખો મટકું ય નહોતી મારતી. એમણે આહાર લેવાની ના કહી. દેવે એમની પ્રતિભા જોઈ નાની ઉંમરમાં જ વૈક્રિયલગ્ધ અને આકાશગામિની વિદ્યાઓ આપી. એકવાર ઉત્તર ભારતમાં ભયંકર દુકાળ પડ્યો. તે સમયે વિદ્યાના જોરે તેઓ શ્રમણસંઘને કલિંગ પ્રદેશમાં લઈ ગયા હતા.

ત્યારે વજ્રમુનિ આઠ વર્ષના થયા ત્યારે એક દિવસ આચાર્ય બધા સાધુઓ સાથે અહિર્ભૂમિ અર્થે ગયા. વજ્રમુનિ એકલા જ ઉપાશ્રયમાં હતા. સંતોનાં સાધનોને સામે રાખી તેમને આગમોને અભ્યાસ કરાવવા લાગ્યા. અધ્યયનની શૈલી ખૂબ જ સુંદર હતી. આચાર્ય આવ્યા, તેમણે મકાનની બહાર જ ઊભા રહીને સાંભળ્યું, અત્યન્ત પ્રભાવિત થયા. ત્યાર પછી તેમણે બધાં જ શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરાવ્યું. વજ્રમુનિની વિદ્વતાથી પ્રભાવિત થઈને પાંચસો મુનિ એમના સંઘમાં સામેલ થયા.

પાટલિપુત્રના નગરશેઠ ધનદેવની પુત્રી રુકિમણી અનુપમા લાવણ્યવતી હતી. લોકોના મુખે તેણે વજ્રસ્વામીના દિવ્ય અને ભવ્ય રૂપની પ્રશંસા સાંભળી હતી. એમના શુભોની ચર્ચાઓ

સાંભળી હતી. તેણે એ પ્રતિજ્ઞા લીધી કે વજ્રસ્વામી સિવાય ખીજા કોઈને પણ હું પતિ તરીકે નહિ સ્વીકારું.

એક વખત વજ્રસ્વામી પાટલિપુત્ર પધાર્યા. ધનશ્રેણીએ પણ પુત્રીની સાથે કરોડોનું ધન દહેજમાં આપવાનો પ્રસ્તાવ મૂક્યો, પરંતુ લેશમાત્ર પણ તેઓ કંચન અને કામિનીના મોહમાં ફસાયા નહિ, બિલટા રુકિમણીને ઉપદેશ આપી દીક્ષા દીધી.

ઈસવી સન ૬૫૬ માં ચીની યાત્રી હુ એન સાંગ ભારત આવ્યો હતો. નાદન્દાથી તે પોતાના દેશ પાછો જવા ઇચ્છતો હતો, પરંતુ લાચાર હતો. એક સમયે વજ્રસ્વામીએ તેને કહ્યું : 'તમે ચિન્તા ન કરો. આસામનો રાજા કુમાર તથા કાન્યકુબ્જનો રાજા શ્રીહર્ષ તમને મદદ કરશે. રાજા કુમારનો દૂત તમને લેવા માટે આવી રહ્યો છે.' વજ્રસ્વામીની આ ભવિષ્યવાણીઓ સંપૂર્ણ સાચી સાબિત થઈ. હુ એન સાંગે પોતાના યાત્રા પુસ્તકમાં મહાન ભવિષ્યવેત્તા તરીકે એમનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

એક વાર વજ્રસ્વામીને કફનો રોગ થઈ ગયો. તે માટે એમને સૂંઠનો ટુકડો ભોજન પછી લેવા માટે કાનમાં રાખી મૂક્યો હતો. પરંતુ તેઓ એ લેવાનું વીસરી ગયા. સાંધ્ય પ્રતિક્રમણ સમયે વંદન કરતી વખતે તે નીચે પડી ગયો. પોતાનો અંતિમ સમય પાસે આવ્યો છે એમ સમજી તેમણે પોતાના શિષ્ય વજ્રસેનને કહ્યું : 'આર વર્ષનો દુકાળ પડશે. આથી તમે સંઘની સાથે સૌરાષ્ટ્ર અને કોંકણ પ્રદેશમાં જાઓ. હું રથાવર્ત પર્વત પર અનશન કરવા જઈ છું. જે દિવસે તમને લક્ષમૂલ્યવાળા સ્ત્રીઓમાંથી ભિક્ષા મળે તેને ખીજે દિવસે સુકાળ થશે. આમ કહી આચાર્ય સંધારો કરવા ચાલ્યા ગયા.

વજ્રસ્વામીનો જન્મ વીર નિર્વાણ સંવત ૪૯૬માં થયો હતો. ૫૦૫માં દીક્ષા લીધી, ૫૩૬માં આચાર્યપદ પર વિરાજમાન થયા અને ૫૮૪માં સ્વર્ગે સિધાવ્યા.

આર્ય વજ્રસ્વામીના પદ પર આર્ય વજ્રસેન આવ્યા. વજ્રસ્વામીની ભવિષ્ય-વાણી અનુસાર તે સમયે ભકતકર દુષ્કાળ પડ્યો. નિર્દોષ લિક્ષા મેળવવી પણ દુષ્કર થઈ ગઈ જેના કારણે ૭૮૪ શ્રમણ અનશન કરીને પરલોકવાસી થયા.

ભૂખથી બધા જ તરફડવા લાગ્યા. જિનદાસ શ્રેષ્ઠી એ એક લાખ સોનામહોરોથી એક ખોખો અનાજ ખરીદ્યું. તે દળિયામાં વિષ મેળવવાની તૈયારી જ કરતો હતો ત્યાં આચાર્ય વજ્રસ્વામીના કહ્યા પ્રમાણે આચાર્ય વજ્રસેને સુકાળની જાહેરાત કરી અને બધાના પ્રાણોની રક્ષા કરી. ખીજે દિવસે અનાજથી ભરેલાં જહાજો આવી ગયાં. જિનદાસે તે અનાજ ખરીદી લીધું અને ગરીબ માણસોને મફત વહેંચી દીધું. થોડા સમય પછી વરસાદ થયો અને બધે જ આનંદની ઉર્મિઓ ઊછળવા લાગી.

વજ્રસ્વામીના ચમત્કારોના અનેક પ્રસંગો જૈન સાહિત્યમાં પ્રસિદ્ધ છે.

આચાર્ય હરિભદ્ર

જે સમયે ચિત્રકૂટ (ચિતોડી) ઉપર રાણા જિતારીનું રાજ્ય હતું તે સમયે અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણ કુળમાં આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિનો જન્મ થયો. તેઓ પ્રતિભાવાન હતા. તેમણે ચૌદ વિદ્યાઓમાં પૂર્ણ પ્રવીણતા હાંસલ કરી હતી. નાની ઉંમરમાં જ યોગ્યતાને લીધે રાજ પુરોહિત પદને શોભાયમાન કર્યું હતું, એમને અભિમાન થયું કે મારા જેવું આ જગતમાં કોઈ વિદ્વાન નથી. મેં દિગ્ગજ કહેવાતા મોટા મોટા વિદ્વાનોને પરાજિત કરી નાંખ્યા છે. તેઓ પોતાના હાથમાં જમ્બુવૃક્ષની ડાળી રાખતા, જમ્બુદ્વીપમાં એમના સમાન કોઈ બીજા વિદ્વાન નથી એ બાબતના પ્રતીક તરીકે એ ડાળી હતી. જ્ઞાનની અધિકતાથી પેટ ફાટી ન પડે એટલા ખાતર તેઓ પોતાના પેટ ઉપર સોનાનો પટો બાંધી રાખતા. તેઓ પ્રખર ચર્ચાવાદી હતા. પોતાની સાથે તેઓ હંમેશાં કોદાળી, જાળ અને નિસરણી રાખતા. આ માટે કોઈ કારણ પૂછે તો કહેતા :

‘શાસ્ત્રાર્થમાં પરાંજિત થઈને કોઈ પ્રતિવાદી જે પાતાળમાં ચાલ્યો જાય તો હું કોદાળીથી જમીન ખોદીને તેને અહાર કાઢી લઉં’, જે પાણીમાં નાસી જાય તો જળ નાંખીને તેને અહાર કાઢી લઉં’, જે આકાશમાં ઊડી જાય તો સીડી ઉપર ચડીને તેને નીચે ઉતારી લઉં.’

આટલો અહંકાર હોવા છતાં પણ તેમણે એક પ્રતિજ્ઞા લઈ રાખી હતી કે જે તેમના વિનય અને જ્ઞાન-તૃપ્તાની સાક્ષી હતી. એ પ્રતિજ્ઞા હતી : ‘જેના દ્વારા ઉચ્ચારાયેલ વાક્યનો અર્થ-બોધ હું નહિ કરી શકું તેનો શિષ્ય બની જઈશ.’ આ પ્રતિજ્ઞાએ એમના જીવનની દિશા જ અદલી નાંખી.

એક વાર પાલખીમાં ખેસી તેઓ રાજમહેલથી ઘેર જઈ રહ્યા હતા. પાલખીની સાથે સેંકડો માનવીઓ પણ હતા. જેઓ ‘સરસ્વતી’-કંઠાભરણ, વૈયાકરણપ્રવણ, ન્યાયવિદ્યાવિચક્ષણ, વાદિમતંગજ કેસરી’ વગેરે ગિરદાવણીઓથી વાતાવરણને ગળ્ગવી રહ્યા હતા. તે સમયે શ્યામ રંગનો એક જખરજસ્ત હાથી પાગલ થઈ ગયો હતો જે પ્રગ્નને ખોતાના પગથી કચડતો આવી રહ્યો હતો. સહુ બૂમો પાડવા લાગ્યા : ‘ભાગો, દોડો, પકડો.’ ગિરદાવણી બોલનારા અને પાલખી ઉડાવનારા બધા જ ધૂમંતર થઈ ગયા. રાજપુરોહિત હરિભદ્ર એકત્રા જ રહી ગયા.

તેઓ તે સમયે એક ઉપાશ્રય પાસે ઊભા રહ્યા. સાધ્વીઓ સ્વાધ્યાય કરી રહી હતી. એમના મુખોથી એક ગાથાનાં ઉચ્ચારણ સરી રહ્યાં હતાં :

‘ચવિક દુગ્ગં હરિ પણ્ણં, પણ્ણં
ચક્કીણુ કેસવો ચક્કી.
કેસવ ચક્કી, કેસવ દુચક્કી,
કેસી અ ચક્કી અ.’

પદ્મ હરિભદ્રના કાને અથડાયું. એમણે તેનો અર્થ તો કર્યો પરંતુ તેનું હાર્દ ન પકડી શક્યા. તેઓ ખિન્ન થઈ ગયા. તેમણે ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ કર્યો. ઉપાશ્રયમાં બૃહદ્ગચ્છના આચાર્ય જિનભદ્રસૂરિની શિષ્યા યાકિની મહત્તરા રોકાયેલ હતી. સૂર્ય અસ્ત થઈ ગયેલ તેથી મકાનમાં પુરુષને આવતો વ્નેઈ ને તેણે પડકાર કર્યો. હરિભદ્રે પૂછ્યું : ‘હમણાં આપ ‘કચ્ચ્યાટ’ શું કરી રહ્યાં હતાં ?’

મહત્તરા યાકિનીએ કહ્યું : ‘કચ્ચ્યાટ તો જાણથી લીપૈલું ભીનું આંગણું કરે છે.’

હરિભદ્રનું અભિમાન થોડું ઠીલું પડ્યું. તેણે નમ્રતાથી કહ્યું : કૃપા કરીને આપ મને પેલી કંડિકારો અર્થ ખતાવો તે જાણવા માટે હું ખૂબ ઉત્સુક છું.’

મહત્તરા યાકિનીએ કહ્યું : ‘જે આપને તીવ્ર જિજ્ઞાસા થતી હોય તો અમારા આચાર્ય જિનભદ્રસૂરિ આ નગરમાં વૃષાં-વાસ માટે બિરાજમાન છે. તેઓ આપને વિશેષ યોગ્ય પ્રદાન કરી શકશે આથી આપ ત્યાં જાઓ.’

હરિભદ્ર : ‘આપ ચાલો, એમની સાથે મારો પરિચય કરાવી આપો.’

યાકિની મહત્તરા : ‘રાત્રિના સમયે અમે ખાસ શારીરિક કારણ સિવાય બહાર જતાં નથી. પ્રભાત વેળા જ હું એમની સાથે આપનો પરિચય કરાવી દર્શા.’

રાજ પુરાહિત હરિભદ્રને આખી રાત ઊંઘ જ ન આપી. તેઓ એ જ ગાથાનું મનન કરતા રહ્યા. સવાર થતાં જ યાકિની મહત્તરા સાથે આચાર્યના ચરણોમાં હાજર થયા અને પોતાની જિજ્ઞાસા રજૂ કરી. આચાર્યે એમને પોતાની પ્રતિજ્ઞા યાદ દેવડાવી અને કહ્યું : ‘આ ગાથાનો અર્થ પૂર્વાપર સંબંધોથી જ જાણી શકાય છે. તે માટે આહૂંતી દીક્ષા અને વિશિષ્ટ તપનો સ્વીકાર કરવો પડશે.’

હરિભદ્ર સાચા જિજ્ઞાસુ હતા. તેમણે આનાકાની કર્યા વગર જે પણ શરતો હોય તે સ્વીકારવાનું કબૂલ કર્યું.

જિનભદ્રસૂરિ સમયગ્ન હતા એમણે હરિભદ્રને દીક્ષા આપી. તેઓ સાધના અને જ્ઞાનમાં લીન થઈ ગયા. તીવ્ર બુદ્ધિ અને સખત મહેનતના સમન્વયથી થોડા જ સમયમાં તેઓ જૈન સિદ્ધાંતના પ્રખર જ્ઞાતા વ્યાખ્યાતા અને અનુસંધાતા બની ગયા. એનના દરેક કાર્યમાં સાધનાનું ગૌરવ ચમકવા માંડ્યું. એમને મેળવીને જૈન સંઘને વધુ ગૌરવ પ્રાપ્ત થયું.

યોગ્ય પુત્ર અને યોગ્ય શિષ્ય મેળવીને પિતા અને ગુરુને વધુ આનંદ થાય છે. આચાર્ય જિનભદ્રે હરિભદ્રની યોગ્યતા જાણીને એમને પોતાના ઉત્તરાધિકારી બનાવ્યા.

આચાર્ય હરિભદ્રને હંસ અને પરમહંસ નામના બે ભાણેજો.

હતા. એક વાર પિતાના વ્યંગબાણથી દુઃખી થઈને તેઓ ઘરની બહાર નીકળી ગયા. આ સમયે શૌચભૂમિ માટે આચાર્ય હરિભદ્રને એ તરફ જવાનું થયું. ચિન્તાગ્રસ્ત જોઈને કારણ પૂછતાં એમણે કહ્યું કે આવા ગૃહસ્થાશ્રમ કરતાં તો સાધુ થઈ જવું ઉત્તમ છે. આપ સ્વીકાર કરો તો અમે તૈયાર છીએ.

હરિભદ્ર : ‘ જો તમારી ભાવના મજબૂત હોય તો હું દીક્ષા આપી શકું છું.’

આચાર્ય હરિભદ્રની સંમતિ મેળવીને હંસ તથા પરમહંસ ખૂબ રાજ થયા. એમણે દીક્ષા લીધી. બંને બાળકો પ્રતિભાશાળી હતા. પાઠને તુરત જ કંઠસ્થ કરી લેતા. એક વાર પ્રમાણ શાસ્ત્રનો પ્રસંગ ચાલતો હતો. આચાર્યએ કહ્યું : ‘ ઔદ્ધૈતુ પ્રમાણશાસ્ત્ર ખૂબ જ અધરું છે. મારી અંતરની ઈચ્છા છે કે મારા શ્રમણ આ બાતમાં વધુ યોગ્યતા મેળવે.’

હંસ અને પરમહંસને મહાન પ્રતિભાની સાથેસાથ સાહસિકતા પણ વારસામાં મળી હતી. એમણે નમ્ર વિનંતિ કરી કે ‘ જો આપ અમને આજ્ઞા આપો તો અમે તે દુર્બોધ શાસ્ત્રને પણ સરળ કરી શકીશું.’

હરિભદ્ર : ‘ આ મહાન કામ અહીં ન થઈ શકે. આ માટે તો ઔદ્ધ-વિહારમાં ધૂપાવેશે રહી અભ્યાસ કરવો પડશે.’

હંસ-પરમહંસ : ‘ કૃપા કરીને એ દર્શાવો કે આ પ્રકારનો ઔદ્ધ વિહાર ક્યાં છે? જ્યાં અમે જઈ શકીએ.’

હરિભદ્ર : ‘ આ દુઃહાહંસ છે, આથી હું તમને તે માટે રજા ન આપી શકું.’

થોડો સમય મૌન રહીને હંસ-પરમહંસે ખૂબ જ નમ્રતાથી વિનંતિ કરી : 'આચાર્યપ્રવર! અમે તે કારણ જાણવાની ઇચ્છા રાખીએ છીએ.'

આચાર્ય હરિભદ્રનું વદનકમળ ગંભીર બની ગયું. તેઓ થોડી ક્ષણો સુધી વિચાર કરતા રહ્યા. છેવટે તેમણે કહ્યું : 'મારું નિમિત્ત-શાસ્ત્ર કહે છે કે ત્યાં કંઈક ખરાબ બનવાની આશંકા છે આથી તમે અહીં જ અભ્યાસ કરો.'

હંસ-પરમહંસે કહ્યું : 'ગુરુદેવ! આપનું મંગલમય શુભનામ અમારે માટે અનિષ્ટનાશક મંત્ર છે. અમને દૃઢ વિશ્વાસ છે કે એની સામે કોઈ જ વિઠ્ઠલ બિલુ રહી શકશે નહિ. આપ પ્રસન્નતાપૂર્વક અમને આશીર્વાદ આપો કે જેથી અમે જલદીથી સફળતા મેળવી પાછા ફરીએ.'

નિમિત્તશાસ્ત્ર અને શકુનશાસ્ત્રના આધારે વિચાર કરતાં આચાર્ય હરિભદ્રનું મન એમને આજ્ઞા આપતાં રોકી રહ્યું હતું. આ તરફ હંસ-પરમહંસની યાજ્ઞ-હઠ તુરત જ જવા માટે વ્યક્ત થઈ રહી હતી. ન્યારે શિષ્યો કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં રોકાવા માટે તૈયાર ન થયા તો નિમિત્તિનો સ્વીકાર કરી હરિભદ્રે રૂધાચેલા કંઠે એમને આદેશ આપ્યો.

અને મુનિ આચાર્યના આજ્ઞા અને આશિષ મેળવી ખૂબ જ છૂપી રીતે ત્યાંથી ચાલતા થયા. બૌદ્ધ-વિહાર ઘણો દૂર હતો. દુર્ગમ પર્વતો, ભયંકર જંગલો અને વિષમ નદીઓ પાર કરી તેઓ ત્યાં પહોંચ્યા. વિનયી સ્વભાવ અને વાક્યાતુર્યને લીધે

એમને તુરત જ ઔદ્ધ-વિહારમાં સ્થાન મળી ગયું. ભોજન માટે વિશાળ, દાનશાળા હતી. રહેવા માટે સુંદર નિવાસ હતા. ઔદ્ધ આચાર્ય ત્યાંના અધ્યાપક હતા, જેમનામાં વિદ્વત્તાની સાથેસાથ વાત્સલ્ય પણ હતું. હજારો વિદ્યાર્થીઓ તે ઔદ્ધ-વિહારમાં ભણતા હતા.

છૂપા વેશમાં રહેલ વ્યક્તિ પોતાને લાંબા સમય સુધી છૂપાવી ન શકે, ક્યારેક તો એની પોલ ખૂલી જ ન્યય છે. હંસ અને પરમહંસ અને અભ્યામમાં રત હતા. એમની તીવ્ર મેઘાથી આચાર્ય ખૂબ જ પ્રભાવિત હતા. જ્યારે તેઓ સહ અધ્યયનમાં મગ્ન થઈ જતા ત્યારે અને એકાંત શાંત સ્થળમાં બેસીને શીખેલા પાઠનું પુનરાવર્તન કરતા તથા ઔદ્ધ પ્રમાણુશાસ્ત્રનાં દૂષણોની નોંધ કરતાં કરતાં જૈન તર્કોનો પણ તેમાં સમાવેશ કરતા. એમનો આ કાર્યક્રમ લાંબા સમય સુધી ચાલતો રહ્યો. તેઓ સંપૂર્ણ જાગૃત હતા. પરંતુ વિધિ-નિર્માણની પ્રવળતાને લીધે હંસ અને પરમહંસે લખેલાં પાનાં આંધી-તોફાનને લીધે ઊડી ગયાં. એમને આ વ્યાપ્તની ખબર ન પડી. એ પાનાં ખીજા વિદ્યાર્થીઓને મળ્યાં, પરંતુ તેઓ સમજી ન શક્યા કે જૈન અને ઔદ્ધ પ્રમાણુશાસ્ત્રને લગતા આ તર્કોનું રહસ્ય શું છે તેઓ થોડા વિમાસણમાં પડ્યા. એમણે એ પાનાં આચાર્ય સમક્ષ રજૂ કર્યાં, આચાર્યને એ સમજતાં વાર ન લાગી કે જૈન પ્રમાણુશાસ્ત્રના મજબૂત તર્કોના આધારે આધારે આ પ્રમાણુને પરાજિત કરવાનો આ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે આચાર્યે જૈન પ્રમાણુ શાસ્ત્રનું ખંડન કરવા ઇચ્છ્યું, પરંતુ તેઓ એમ ન કરી શક્યા. એમને ખાતરી થઈ કે જૈન તર્ક વધુ શક્તિશાળી છે. એમ લાગે છે કે છૂપા વેશમાં કોઈ જૈન અહીં અભ્યાસ

કરી રહ્યા છે. જો તેને પકડવામાં નહિ આવે તો તે ઔદ્ધ સંઘને ખૂબ ઘાતક સાબિત થશે. આચાર્યની આંખો લાલ થઈ ગઈ, એમની રક્તવાહિનીઓમાં વહેતાં લોહીનો વેગ વધી ગયો. તેઓ મનમાં જ ગણગણ્યા : ‘ જોયું આ લોકોનું દુઃસાહસ ! છુપા-વેપમાં રહીને ઔદ્ધ-સંઘનું આટલું ભયંકર અપમાન કરી રહ્યા છે. શું એને ખબર નથી કે અહીંનો રાજ્ય બુદ્ધનો પરમ ઉપાસક છે. જો તેને ખબર પડી જશે તો તે શત્રુનો સંપૂર્ણ નાશ કરશે.’

થોડી ક્ષણો સુધી આચાર્ય ચિંતન કરતા રહ્યા. છેવટે યુક્તિથી એમને ખબર પડી ગઈ. એમને મારી નાખવાનો તેઓ વિચાર કરતા જ હતા, ત્યાં હંસ અને પરમહંસ બંને ત્યાંથી નાસી ગયા. એમનો પીછો કરવામાં આવ્યો. હંસને રસ્તામાં જ મારી નાંખવામાં આવ્યો. પરમહંસ રાજ્ય સૂરપાલની મદદથી આચાર્ય હરિભદ્રની પાસે પહોંચ્યો તથા આચાર્યને વિતક-કથા કહેતાં દુઃખ પામ્યો.

આ બનાવથી ઔદ્ધો પ્રત્યે હરિભદ્રના મનમાં ક્રોધનો દાવાનળ સળગી ઊઠ્યો. તેઓ વેર લેવા માટે રાજ્ય સૂરપાલ પાસે ગયા. ત્યાં ઔદ્ધોની સાથે એમનો શાસ્ત્રાર્થ થયો. શાસ્ત્રાર્થમાં શરત એ હતી કે હારી જય તેને ઊકળતી કડાઈમાં પડવું પડશે. પરાજિત થવાથી અનેક ઔદ્ધ પંડિતોના પ્રાણોની આહુતિ આપવી પડી. જ્યારે આચાર્ય જિનભદ્રસૂરિને એ વાત માલૂમ પડ્યું ત્યારે એમણે શિષ્યો સાથે ગાથાઓ મોકલી જેમાં એ જીવોનું વર્ણન હતું. એક ક્રોધને લીધે અનંત સંસારમાં ભટકે છે અને ખીજો ક્ષમા આપીને મુક્તિને વરે છે. આ ગાથાઓ વાંચતાં જ એમનાં મનમાં પોતાના દુઃખ પ્રત્યે પશ્ચતાપ થયો. ૧૪૪૪ ઔદ્ધોના નાશની જે ભયંકર સંકલ્પ તેમના મનમાં હતો તેનો ત્યાગ કરીને તેઓએ પ્રાયશ્ચિતરૂપે

૧૪૪૪ ગ્રંથોની રચના કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી અને આ ગાથાઓના આધારે 'સમરાઈચ્ય કહા' નામના ગ્રંથની રચના કરી.

રાજેશ્વર સૂરિએ 'પ્રખન્ધકોશમાં તથા મુનિ ક્ષમાકલ્યાણુણ્યે 'ખતર ગચ્છ પદાવલિ'માં યૌદ્ધો સાથેના શાસ્ત્રાર્થનો ઉલ્લેખ નથી કર્યો પરંતુ મંત્રો દ્વારા એમના નાશની વાત કહી છે. સાથે જ હરિભદ્રના ક્રોધને શાંત કરવાનું શ્રેય જિનભદ્રને ન આપતાં યાકિની મહત્તરને આપ્યું છે.

આચાર્ય હરિભદ્રે મહત્વના જૈન સાહિત્યનું સર્જન કરીને ધર્મની ખૂબ જ સેવા કરી છે—મહત્તા વધારી છે.

ધાર્મિક પુસ્તકો અને આખ્યાનો

પરીક્ષિત આખ્યાન	નોતમકાન્ત સા. વિલાસી	૬-૦૦
નળ-દમયંતી આખ્યાન	,,	૬-૨૫
બલધર આખ્યાન	,,	૬-૨૫
હરિશ્ચંદ્ર-તારામતી આખ્યાન	,,	૬-૭૫
ચંદન-મલયાગિરિ આખ્યાન	,,	૭-૦૦
મેનાવતી-ગોપીચંદ આખ્યાન	,,	૬-૦૦
ભર્તૃહરિ-પિંગલા આખ્યાન	,,	૭-૨૫
નવનાથ આખ્યાન લા. ૧-૨	,,	૧૩-૦૦
ગોરખ-મચ્છિન્દ્ર આખ્યાન	,,	૬-૫૦
સંત દેવીદાસ આખ્યાન	,,	૬-૨૫
જેસલ તોરલ	,,	૬-૦૦
જયદુર્ગા	,,	૫-૫૦
ભકિતસાગર લા. ૧-૨	અભરામ ભગત	૧૦-૦૦
શારદાભજનસિંધુ	,,	૪-૦૦
પંચતંત્ર	શાંતિ પરીપકારી	૨૦-૦૦
ભકિતરસ ક્રીડાનમાળા	પુરુષોત્તમલાલભ મહારાજ	૫-૦૦
દેવીગીતા	શ્રી ડાહ્યાભાઈ રામચંદ મહેતા	૫-૦૦
જયદુર્ગા	શ્રી કાન્ત વ્યાસ	૫-૫૦
ધર્મ અને સંસ્કૃતિ	સંપાદક દેવેન્દ્રમુનિ શાસ્ત્રી	૬-૦૦
ચિંતનની ચાંદની	,,	૭-૫૦
બોલતાં ચિત્રો	દેવેન્દ્ર મુનિ	૩-૦૦
સફલ જીવન	શ્રી પુષ્કર મુનિ	૭-૫૦
આદર્શ ગૃહસ્થાશ્રમ	સંતબાલભ	૧૦-૫૦
જગદંબાના પત્રો	,,	૧-૦૦

ગુજરાતી સાહિત્યના ઐતિહાસિક પ્રકાશનો

વીરની વાતો ૧ થી ૫	તારાયંદ્ર પો. અડાલજી	૭૦-૦૦
વીરંગનાની વાતો	„	૨૪-૨૫
ખાંડાના ખેલ	„	૧૧-૫૦
નરખંડા	„	૧૦-૦૦
વીર જગદેવ	„	૬-૦૦
કાઠીયાવાડની દંત કથાઓ	„	૧૧-૫૦
દંભી દુનિયા	„	૧૧-૫૦
પ્રેમપ્રભાવ	„	૯-૫૦
સૌરાષ્ટ્રની પ્રેમકથાઓ	તારાયંદ્ર અડાલજી	૧૫-૦૦
યુગપુરૂપ પતંજલિ	જેઠાલાલ ત્રિવેદી	૧૪-૫૦
ભગવાન પતંજલિ	„	૧૪-૦૦
ગ્રીસની રાજકન્યા	„	૧૪-૦૦
પુષ્પમિત્ર કલ્કી	„	૧૪-૦૦
અત્રંતિપતિ વિક્રમ	„	૧૫-૦૦
મહારાજ ચક્રપાલિત	નોતમકાન્ત સાહિત્યવિદ્યાસી	૧૩-૦૦
સેનાપતિ ભટ્ટાર્ક ૧-૨	„	૨૪-૫૦
સમ્રાટ શાલીવાહન	„	૧૫-૫૦
રા'ગજરાજ	ધનશંકર ત્રિપાઠી	૧૦-૦૦
ખમા અન્નદાતા	ચાન્દવેન્દ્ર દાસો 'ચન્દ્ર'	૮-૨૫
વિશ્વ વિજ્ઞાનીઓ ૧-૨	ધીરજલાલ ગજર	૨૧-૫૦
વીર વિક્રમાદિત્ય	ચન્દ્રકાન્ત અમીન	૩૭-૫૦
વીજય વરદાન	હરીલાલ ઉપાધ્યાય	૧૫-૦૦
કંકુવરણી કુરખાની	દોલત ભટ્ટ	૬-૦૦
મૃગનયની ૧-૨	ડા. વૃંદાવન લાલવેમા	૧૭-૦૦
મહાયોગી	લે. વિનુભાઈ પટેલ	૯-૦૦
નુરજહાં ૧-૨-૩	લે. રસીક મહેતા	૩૭-૫૦
અનારકલી ૧-૨	„	૨૬-૦૦
સંસ્કાર સુધા	કર્નયાલાલ જોષી	૧૩-૦૦
પૌરાણિક અધ્યાન ભા. ૧-	પુ. નોતમકાન્ત સાહિત્ય વિદ્યાસી	૭૮-૦૦